МЕМЕТ НУЗЭТ

КЪЫРЫМНЫНЪ ЧЁЛЬ АЯТЫНДАН

САЙЛАМА ЭСЕРЛЕР ДЖЫЙЫНТЫГЪЫ

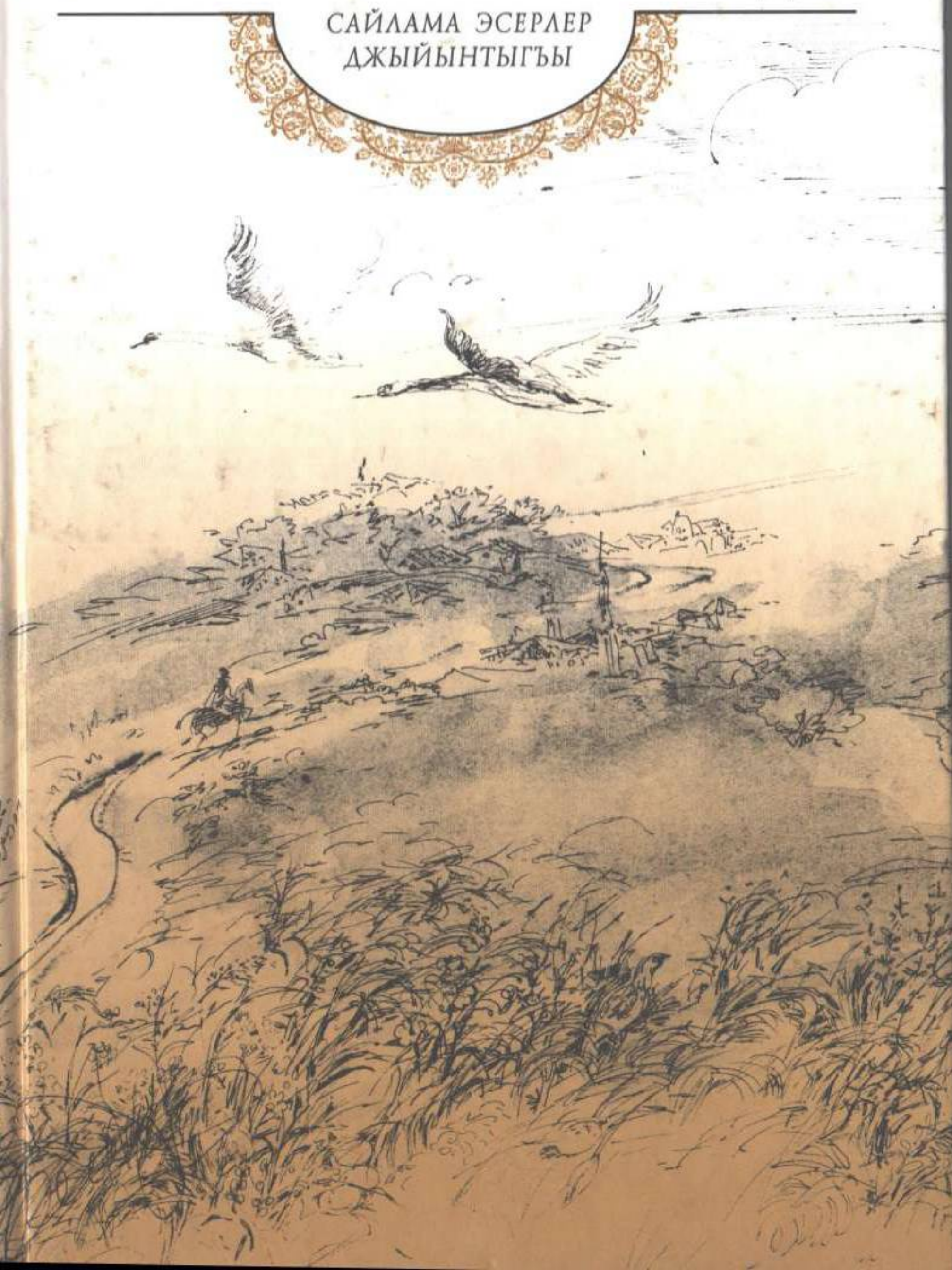

«Кульпюльдеп оськен отларны, онъ ашлыкъны,
Ал, ешиль кийинген кенъ бошлукъны,
Тефречликке топлашкъан гурь джашлыкъны,
Тюрлю куреш, къошуны корьгейдим барем...»

М. Нузэт

МЕМЕТ НУЗЭТ

КЪЫРЫМНЫНЪ ЧЁЛЬ АЯТЫНДАН

САЙЛАМА
ЭСЕРЛЕР
ДЖЫЙЫНТЫГЪЫ

Симферополь
ДОЛЯ
2003

ББК 84 (4Укр-Крмтат)
Н 87

И. Гаспринский адына
Джумхуриет Къырымтатар Китапханеси

«Бильги чокърагъы» сериясы

Муарририет эйети:

А.Р. Эмиров (серия муарирри)
Ш. Селим (муаррир)
Н.С. Сейтягъяев (тертип этиджи, изаатларнынъ муэллифи)
Н. Къуршутов (лейха рехбери), В.М. Басыров, Н. Ягъя (библиограф),
Н.М. Хайрединова, М.А. Озенбашлы.

Видання здійснено за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» за програмою «Інтеграція в українське суспільство кримськотатарського народу, болгар, вірмен, греків, німців, які зазнали депортації».

Издание осуществлено при финансовой поддержке Международного фонда «Возрождение» по программе «Интеграция в украинское общество крымскотатарского народа, армян, болгар, греков, немцев, подвергшихся депортации».

«Видродження» Халкъара Фондунынъ «Сюргюнликке огъратылгъан къырымтатар халкъы,эрменлер, булгъарлар, урумлар, алманларнынъ «Украина джемиетине интеграциясы» программасы боюнджа малиевий ярдымынен нешир этильди.

Нузэт М. *Къырымнынъ чёль аятындан: Сайлама эсерлер джыйынтыгъы.*– Симферополь: ДОЛЯ, 2003.– 240 с.

Нузэт. М. *Из жизни крымской степи: Сборник избранных произведений.*– Симферополь: ДОЛЯ, 2003.– 240 с.

ISBN 966-8295-27-7

ТЕРТИП ЭТИДЖИДЕН БИР КЪАЧ СЁЗ

Къырымтатар окъуйыджысына такъдим этильген ишбу китапнынъ догъув себепчиси – мешур халкъ шаиримиз Мемет Нузэттен (1888 – 1934, майыс 5) къалгъан къолъязма шиирлер дефтеридир. Къолъязма ал азырда ана тарафындан шаирге якъын сой кельген Мерьем Озенбашлынынъ къолунда булунмакътадыр. Мерьем ханым ве М.Нузэтнинъ къызы Ниаль ханым Хайредннова И.Гаспринский китапханесининъ мудири ве «Бильги чокърагъы» сериясынынъ муаррири А.Эмировнынъ мезкюр серияда бойле бир китап бастырмакъ тешеббюсини гонъюль хошлугъынен къабул эттилер ве бир йыл девамында бир эйетнинъ чалышмасы нетиджесинде китап дюнья юзюни корьди. Бу чалышмада айрыджа муаррир Шакир Селимнинъ ролюни къайд этмек ректир, чюнки онынъ къыйметли муляазалары саесинде китап сонъ шеклини булды.

Дефтернинъ озь маджерасы олса да, биз ондан хабердар дегильмиз.[1] Мемет Нузэтнинъ терджимеалына ве айрыджа къолъязмагъа даир колемдже кучюк, факъат эмиетче къыйметли малюмат дигер шаиримиз, А.Къадри-заденинъ Романияда яшагъан къызы Пирае ханымнынъ Акъмесджиттеки сойларына ёллагъан 1999 тарихлы мектюбинде булунмакътадыр. Биз бу мектюпнинъ М.Нузэтке багъышлангъан парчасынен Мерьем ханым Озенбашлынынъ эвинде таныш олдыкъ, ве, риджамызгъа джевабен, эв бикеси оны макъалемизде дердж этмеге лутуфкярлыкънен изин берди:

«Меселя о (М.Нузэт – Н.С.), даа йигирминджи сенелерде учь кере апске алынды, сонъ бош быракъылды, Кезлеведен кетмеге меджбур олды. Башта Байдар овасы койлеринде чалышты, сонъра Янджу коюнде, анда вефат этти. Биринджи эвлилиги чокъ девам этмей, къызчыгъы ве эши бир-бири артындан вефат этелер. Экин-

1 Бунъа даир малюмат, макъаленинъ язылышындан сонъ къолумызгъа кечкен ве китапнынъ «Илявелер» къысмында такъдим этильген, П.Къадри-заденинъ «Мемет Нузэтнинъ терджимеиалы» адлы хатыратында берильгендир.

джи эвлилиги Кезлевели Селяметлер тавабасындан олып, эки огълу бар эди, Юсуф ве Фарукъ. Дайым вефат эткен сонъ, онларны бизим эвге кетирип ташлагъан эдилер...

Дайым вефат этеджекте бир район газетасында озюне атылгъан бир ифтира корип, пек фена ола ве шу куню мийине къан урып, вефат эте... Янджу коюнде дефн олунгъан. Хаберни мен мектептен эшитип кельген эдим. О койден ятыкълы (ятакъханеде къалып – Н.С.) окъугъан къызлардан бири бу къара хаберни балалар топланып отургъанда сёйледи. Шу арасы анам ве Анифе тизем (А.Озенбашлынынъ омюр аркъадашы) кеттилер, лякин артыкъ дефн олунгъан экен. Шиирлер дефтерини де алып кельдилер.

Дайымнынъ учюнджи эвлилигинден догъгъан къызына да ильки къызынынъ адыны къойгъан, ады Ниальдир. Дайым ве анам бир ана ве бабанынъ балларыдырлар, анамнынъ дигер къардашлары буюк бабамнынъ (Шейх Ислям Челеби – Н.С.) экинджи эвлилигинден догъгъандырлар. Аля бугунь аятта эки тизем бар. Бири Акъмесджитте къызы Жулиде иле яшамакъта, артыкъ докъсанны кечти, экинджиси Анкарада олып, о да сексен бешлериндедир. Бунлар энъ кучюклери эдилер. Дайымнынъ эки огълу да дженкте гъайып олдылар (1922,1924 догъумлы эдилер). Къызы исе бабасыны бильмей, онынъ вефатындан бир къач ай, бельки де бир ай эвель догъгъан...»

Бу парчадан анълашылгъанына коре, М.Нузэтнинъ вефатындан сонъ тек бир къолъязма къалды. Бугунь, шаирнинъ 115 йыллыгъы арфесинде, дефтернинъ эсас материаллары бир китап оларакъ чыкъмакътадырлар.

Буюк колемли къолъязманынъ ичинде М.Нузэтнинъ къолу иле арап язысынен язылгъан 132 шиир, бир манзум икяенинъ ве эки менсур эсернинъ метинлери ер тутмакътадырлар.[2] Язылыш тарихлары белли олгъан эсерлернинъ энъ эскиси, «Чоранынъ пешманлыгъы» адлы шиир, сюргюнлик девринде Мемет Нузэтнинъ иджадыны халкъымыз ичюн кешф эткен Э.Шемьи-заденинъ малюматына коре,[3] 1904 ве энъ сонъкиси «Унутмаз» манзумеси, дефтерде бельгиленгенине бинаэн, январь 16, 1930 сенесине аиттирлер. Бу тарихларны къолъязмада такъдим этильген эсерлернинъ хронологик черчевелери оларакъ къабул этмек мумкюн олса да, янъы малюмат эльде этильмегендже дефтернинъ тутулып башлангъан вакътыны къатий оларакъ тайин этмек имкянсыздыр.

---

2 «Илявелер» къысмында «Къолъязманынъ мундериджеси»ни бакъынъыз.

3 Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын, талгъын...(Мемет Нузетнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында)// Шемьи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер.– Симферополь: Доля, 2000.– С.49.

Дефтердеки эсерлерни шекиль ве мундериджe нокъта-и назарындан учь къысымгъа больмек мумкюн. Биринджи къысымны шаирнинъ шахсий дуйгъу, тюшюнджелер ве козетмелерини акс эткен манзум эсерлер тешкиль этмектедирлер. Мевзуларына коре, оларны: кой аятынынъ манзаралары, хиджив ве кульку мевзулы шиирлер, къыссалар, апсхане аяты ве лирикасы, балалар ичюн шиирлер ве айры мевзуларда язылгъан манзумелер киби серлевалар алтында топламакъ мумкюндир. Бу къысымгъа аит эсерлернинъ бир чокъу артыкъ эдебиятымызнынъ алтын фондуна кирди. Къалгъанлары да окъуйыджылар тарафындан хош къабул корер ве такъдирленирлер дие, зан этемиз.

Экинджи къысымгъа ичтимаий-сиясий, куньлюк ве тешвикъат мевзулы манзумелер кире. Гъаевий мундериджелерине коре, оларны миллий дуйгъунен ашлангъан ве «къызыл» шиирлер оларакъ, эки буюк группагъа айырмакъ мумкюндир. Миллий дуйгъулы шиирлер группасына дженкке къаршы язылгъан («Къанлы сене», «Етер артыкъ!»), къырымтатар халкъынынъ аятындаки ичтимаий ве сиясий меселелерине («Агъладым», «Бизнинъ бабайлар», «Коченлер дюркюси») ве айрыджа ичкилик меселесине («Чоранынъ пешманлыгъы», «Бир сархошнынъ авузындан», «Ички къурбаны», «Сарушнынъ зевкъы», «Саруш акъай») багъышлангъан манзумелер, бир де чешит тюрлю насиатлар берген, тенбихлеген шиирлер («Достлар», «Эпинъизге!», «Учун дост», «Койлюлере», «Тенбих») кирелер. Бу манзумелернинъ базыларынен окъуйыджыларнынъ таныш олмагъа фырсатлары бар эди. Занымызджа, къалгъанлары да меракънен окъуладжакътырлар.

«Къызыл» шиирлер группасында маариф, янъы тасиль ве элифбе («Эски мектеплерде», «Зоречикнинъ анты», «Мышыкълар къавгъасы», «Мектепли ве сохта», «Эски девир оджалары»), къадын-къызларнынъ эски ве янъы аяты ве акъ-укъукълары («Бир койлю къызы авузындан», «Онъмаз бике», «Ана ве къыз», «Ама-а-ан шу акъайлар!», «Мырылды», «Опькелев», «Акъайыма», «Коюмизнинъ къызлары», «Къадынлар»), тешвикъат шиирлери («Хасетчимен фесатчы арасында», «Октябрь», «Фукъаренен кулак арасында», «Комсомол актиф», «Къызыл орду», «Тешвикъат йыры», «Капитализмге илям-ы харб», «Унутылмаз! (Ленинге)», «Ал байракъ»), динге къаршы (атеистик) шиирлер («Мемишнинъ джёнкю», «Къабаатлы бузав», «Ногъайнен молла», «Кимдир», «Агъыр джеза», «Чобан ве эчки», «Парча») киби серлевалар ве айры ер туткъан «Бир микробнынъ авузындан» шиири булунмакътадырлар. Бу группаны тешкиль эткен базы эсерлер джыйынтыкъкъа кирсетильмеди, чюнки олар М.Ну-

зэтнинъ ички дюньясыны, дюньбакъышларыны, керчек шиирий шахсиетини, сымасыны акс этмегенлери ашикярдыр.

«Къызыл» шиирлер къырымтатар эдебиятында 1920-нджи сенелернинъ сонъунда корюне башладылар. Бу девирде бир чокъ генч ве базы къырджыман шаирлеримиз, меселя, А.Лятиф-заде, У.Ипчи, З.Джавтобели, К.Джаманакълы, Ш.Алядин, Э.Шемьи-заде[4] ве башкъалары коммунистик шиарларгъа алданып ве инкъилябий романтикагъа гонъюль иле берилип, инкъиляпнынъ йырджылары олдылар. Мемет Нузэт акъкъында исе буны айтамаймыз. О, челебилерден, яни къырымтатарларнынъ энъ эски диний оджакъларыны тешкиль эткен дёрт сюляледен экисине менсюп эди. Бундан да гъайры, бабасы, Ислям Челеби, Айдаргъазы коюнде буюк чифтлик (поместье) саиби динлер адамлардан эди. Бутюн булар инсанны Сибирьге яхут Соловкиге айдап чюрютмек ичюн кяфи эди. 1920-нджи сенелернинъ башларында о, учь кере апсханеде ятып чыкъты. Ола билир ки, сюлялеси ичюн яхут да «Махбюс ханеде» адлы манзумедеки бир персонажнынъ (алтынджы махбюс) анълаткъан себебинден долайыдыр:

Мен бир тойда достларман коп къонуштым,
Арадан коп кечмеди, мында тюштим.

1928 сенесинде шаирнинъ вазиети баягъы агъырлашты. Бу йылнынъ язында Айдаргъазы коюнинъ 8 кишиден ибарет койлюлер группасы, кой оджасы ве комсомол кятиби ГПУгъа Мемет Нузэтни Байдар кой мектебининъ оджасы вазифесинден чыкъармакъ ве сайлавларда рей акъкъындан марум этмек риджасынен ариза яздылар. Аризада бир де къыз къардашлары Нурие ве Шефикъаны окъугъанлары Акъмесджит фельдшерлер ве эбанайлар техникумындан чыкъармакъ риджасы бар эди. Аризанынъ Челебиевлерге къаршы язылгъан парчасы Маариф комиссары Мамут Недимнинъ къолуна тюше. О, весикъанынъ устюне рус тилинде:

«Фельдшерлер мектеби идаресине мектептен эски помещиклер къызлары сыфатында Нурие ве Шефикъа Челебиеваларны чыкъармагъа теклиф этмек. Нузэт Челебиевге кельгенде исе, вакътынджа токъунмамакъ. 10.08.1928. М.Недим» — деп язды.[5]

Бойледже, Мемет Нузэт ичюн меселе къатий тура эди: я янъы

---

4 Чобанзаде Б. Сонъ девир къырымтатар эдебияты тенъкъид теджрюбелери. — Акъмесджит, 1928. — С. 42; Крымский А.Е. Литература крымских татар / / Голос Крыма. — 1997. — 23 мая. — №20 (183). — С.5.

5 Къырым Девлет Архиви. Ф.Р. 20, 3-нджи фихрист, 74-нджи досье, вараклар: 4—7; Керим И. А-о. XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башында къырымтатар бедиий сёзюнинъ эврими.— Симферополь, 1998.— с. 173.

укюметнен фааль эмекдашлыкъ, я да апсхане, лагерь, олюм. Иште, «къызыл» шиирлернинъ менбасы да, занымызджа, будыр. Факъат, бу шиирлер керчек къырымтатар халкъ аятына ве эдипнинъ табиатына ят кельгенине бакъмадан, о, чокъ кере оларгъа да шахсий дуйгъуларыны, къальбини толдурып ташкъан эеджанларыны сыгъдырмагъа муваффакъ ола. Мисаль ичюн, «Опькелев» шииринде шаир къадыннен эркекнинъ мусавийлигине медхиелер окъугъан сонъ, миллий дуйгъуларгъа, «фесатчы» гъаелерге тайып кеткенини санки дуймайып къала:

Не демек? Бир гъарип къыз
Дюньяда тек бир сакъыз
Чайнамакъны огренсин,
Джашлар ондан джийренсин?
О джигитлер яр арап,
Кабакларда сюйрельсин.
Тюшип севда хаялгъа,
Анълашылмаз бир алгъа,
Джатларны яр беллесенъ,
Тапкъанынъ кяр беллесенъ,
Ардан башкъа озюнъде
Виджан да бар беллесенъ.
Окъумакъны озюнъче,
Алай халкънынъ козюнъче,
Бир алдатув деп бильсенъ,
Джаиль къыздан иркильсенъ,
Ич онъармы бу миллет,
Башкъасына барсанъ сен?

Меселе шундадыр ки, XX асырнынъ ильк он йыллыкъларында янъы Къырым акимиетлерининъ баскъы ве цензурасы къырымтатар эдебиятында мазлум халкъымызнынъ тимсали оларакъ оксюз, оксюз къыз, гъарип къыз темсиллерининъ догъмасына себеп олды. Бу темсиллерни И.Шейх-заде, Б.Чобан-заде, А.Лятиф-заде, А.Ильмий, А.С.Айвазов киби эдиплеримизнинъ иджатларында корьмек мумкюн. Бу алны ве Мемет Нузэтнинъ кинае устасы олгъаныны назары итибаргъа алсакъ, къызны къырымтатар халкъынынъ темсили, йигитни де миллетнинъ зиялысы — шаири оларакъ да тасавур эте билемиз. Табиий ки, бойле тасавурлар догъура бильген шиирлер тюшюнген окъуйыджыны битараф, къайытсыз къалдырмазлар.

Китапнынъ башында къыскъартылгъан шекильде Мемет Нузэтнинъ иджадий ёлунынъ тасвирине ве иджадынынъ талилине багъыш-

лангъан Эшреф Шемьи-заденинъ «Эс татлы ель, талгъын-талгъын» адлы тедкъикъаты ер алгъандыр. М.Нузэтнинъ парлакъ истидадыны ачкъан ве халкъымызгъа таныткъан корюмли шаир ве эдебиятшынасымызнынъ бу макъалеси эдебиятчылыгъымызда бир адисе олмакънен ве озь эмиетини джоймамакънен берабер, гъает мухтадж олгъанымыз ильмийлик, усталыкъ мектеби оларакъ да къыйметлидир.

«Илявелер» къысмында, М.Нузэтнинъ аяты ве иджадыны даа этрафлы огренмек истегенлер ичюн Пирае ханым Къадри-заденинъ «Мемет Нузетнинъ терджимеиалы» адлы хатыраты ве И.Гаспринский адына миллий китапханемизнинъ Ильмий-методик болюгининъ мудири Наджие ханым Ягъя тарафындан тертип этильген «Библиография» такъдим этильмектедирлер. Ондан гъайры окъуйыджылар мында къолъязманынъ мундериджеси ве кучюк бир анълашылмагъан сёзлер лугъатыны тапарлар.

«Изаатлар»да, нукъсанлы олса да, бизим къыскъа текстологик тедкъикъатымыз такъдим этильгендир. Бу изаатлар осеяткъан Нузэтшынасларнынъ ильки тедкъикъий адымларында файдалы олур деп, умют этемиз.

Китапнынъ адына кельгенде, о, М.Нузэтнинъ бир шиирининъ серлевасы олып, фикримиздже, онынъ иджадынынъ эсас мундериджесини акс этмектедир. 1920-нджи йылларда шаирнинъ манзумелери «Енъи дюнья» ве «Яш къувет» газеталары, «Енъи чолпан», «Окъув ишлери», «Козьайдын», «Илери» киби журналларнынъ саифелеринде сыкъ-сыкъ бастырылгъанларына бакъмадан, муасыр эдебиятшынаслар иджадыны санки эслеп оламадылар. «Къырымтатарларнынъ эдебияты» адлы салмакълы тедкъикъатнынъ муэллифи А.Крымский М.Нузэтни совет деври къырымтатар шаирлери арасында асыл да анъмады. О девирнинъ къырымтатар эдебиятына багъышлангъан дигер джиддий тедкъикъатнынъ муэллифи Б.Чобан-заде озюнинъ «Сонъ девир къырымтатар эдебияты тенкъид теджрюбелери» серлевалы марузасында шаирнинъ иджадына ялынъыз шу эки джумлени багъышлагъан эди:

«Мемет Нузэт аркъадаша гелиндже, о кедай иле шаир арасында булуныр, бунынъ ичюн мевзу джиэтинден тасвирджи ве диль джиэтинден олдукъча темиздир, яни бу сёйлеп гечтигимиз шаирлерден[6] зияде халкъ дилине якъындыр. Онынъ «Ногъайнынъ адагъы», «Къатийим экен, я, Раббим» шиирлери окъунурса, бахс эттигимиз джиэтлер ачыкъча горюлюр, мундеридже джиэтинден бираз даа къоюрур

6 Февзи Абдульхай, Джемиль Кендже ве Эшреф Шемьи-заде – Н.С.

ве юкселирсе, халкъ дилинде муваффакъиетле язан Шевкъий Бекторее якъынлашаджакътыр».[7]

Б.Чобан-заденинъ бойле сатхий васыфландырмасы шаирнинъ иджады зиялылар арасында аз билинген, популяр олмагъанындан къайнакъланмакътадыр. Албуки акъикъий шаир Мемет Нузэтнинъ шахсиетини Б.Чобан-заденинъ мезкюр макъалесининъ башкъа сёзлеринен, бираз уйгъунлаштырып анълатмакъ мумкюн[8]. Яни онынъ кою «сенек, тырнавуч, чынъ, чечек джыймакъ», базан трактор яхут аэроплан киби чизгилерден ибарет къуру тасвир дегильдир. Эдебиятымызда о, койлюни тапкъан шаирдир. О, тасвир ёлунен койлюлернинъ акъшамны, сабаны, геджени насыл кечиргенини, оларнынъ хаялы, умютлерини, фельсефесини, бир-бирлерине мунасебетлерини, хаял къырыджы ве умют бериджи ерлерини, физилет ве минлерини эсерлеринде олдукъча толу ве олдукъча гузель суретте ифаделеген шаирдир.

Мемет Нузэт кедай дегиль. О, койлюнинъ зевкъына уйып, онынъ бош вакътыны сюслемек макъсадынен эртегелер айтмакъ, бейитлер, йырлар уйдурмакънен мешгъуль дегиль эди. Шаирнинъ иджадында къырымтатар халкъ аятындан алынгъан сюжетлернен бир арада дюнья эдебиятынынъ мешур сюжетлерини де корьмек мумкюндир Мисаль ичюн, орта асыр тюрк шаири Ляմииниnъ лятифелер джыйынтыгъында, Поджо Браччолинининъ «Фацетиялар»ында расткельген сюжет[9] М. Нузэтнинъ «Хакъ рахмет эйлесинъ!» адлы шииринде айнен текрарлана. Онда халкъ эдебиятнынъ шиирий шекиллери, тешбих ве меджазлары янында тедкъикъатчылар классик Шаркъ ве Аврупа эдебиятларынынъ шиирий шекиллерини, тюрк ве рус эдебиятларынынъ тешбих ве меджазларыны тапа билирлер. Факъат бутюн булар ойле бир усталыкънен къулланыла, Къырым земинине ойле бир уйгъун тарзда багъланыла ки, окъуйыджы, ич бир тюрлю гъайрытабиийлик сезамайып, буны тувгъан бир шей оларакъ къабул эте. Бу ал Мемет Нузэтнинъ токътамайып къыдыргъан, эсерлерини шуурлы суретте яраткъан бир эдип олгъаныны косьтере.

М. Нузэт, озю де койлю олып, къырымтатар койлюлери ичюн бедиий эсерлер ярата эди. О, рус шаири С.Есениннинъ ифадеси иле, «койнинъ сонъ шаири» эди. Къырымтатарларнынъ юзде докъсаны-

7 Чобан-заде Б. Сонъ девир къырымтатар эдебияты тенъкъид теджрюбелери. – Акъмесджит, 1928. – С 43.

8 Айны менба, С. 66–67.

9 Боролина И. В. Турецкая литература // Литература Востока в средние века. Часть II. – Москва: Изд. Москов. ун-та, 1970.– С. 399.

ны сыгъдыргъан, олюмге махкюм этильген ве бир къач йыл сонъра махв этильген Къырым коюнинъ акъикъатен сонъки шаири, чюнки ондан сонъ о эски коюмиз акъкъында язгъан шаир чыкъмады. Иште бу себептен биз китапнынъ адыны «Къырымнынъ чёль аятындан» деп къоймагъа къарар бердик.

Эр анги бир адий олмагъан парлакъ шахсиетнинъ ишлери киби, М.Нузэтнинъ иджады да бир тарафлама теэсурат догъурмаз. Бунынънен берабер, китапта такъдим этильген эсерлер окъуйыджыгъа «озюне къайтмагъа», озюнинъ дюньядаки ерини, кяинаттаки ольчюлерини бельгилемеге ярдым этселер, биз де мерамымызгъа иришкен олурмыз, иншаАллаh.

Н.Сейтягьяев
Къырым Девлет муэндислик
ве педагогика университети
Къырымтатар тили ве эдебияты
кафедрасынынъ оджасы

ЭС ТАТЛЫ ЕЛЬ, ТАЛГЪЫН, ТАЛГЪЫН...
(Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында)

Къырымтатар ширий сёзюнинъ корюмли ве истидатлы усталарындан бири Мемет Нузэтнинъ аджайип сымасыны ве онынъ пек аз сюрген анълы омрюни хатырлагъанда, мен оны козюмнинъ огюне даима чечекли ве тикенли омюр ёлунынъ чешит-чешит девирлеринде кетирмеге тырышам.

Мемет агъанынъ эски, ярыпатриархаль кой аятынынъ идиллиялы, белли дередже дургъун левхаларыны тасвирлеген ве эр бир сатырындан тазе пичен, джувшан ве папазие къокъулары келип тургъан ширлерини окъугъанда, мен оны кениш, къулан чёллерде «къавалларыны гурюльдетип «Бегим одаман»ны чалаяткъан чобанлар арасында; «атларыны чала къамчы айдаштырып, маджарларман чёльге ашлыкъ кетирмеге кетеяткъан» яш йигитлер янында; узун къыш геджелери, сабанынъ сабасынаджек бири-бирлеринен чынъ айтышып чыкъкъан кой къызлары ве яшларынынъ джыйынларында корем.

Онынъ диний хурафатларны, фанатизмни тенъкъид атеши алтына алгъан; нефисхор моллаларнынъ, шейхлернинъ, мырза-байларнынъ ич юзьлерини ачып косьтерген сатирик манзумелерини козьден кечиргенде, мен оны медреселернинъ серс уджрелеринде, бу аллякъ руханийлер ве байлар акъкъында айтылгъан кулюнчли лятифелерни джан-къулакъларынен динълеп отургъан сохталар ортасында; джеалет ятагъы — текиелерде отькерильген зикирлерни темашагъа кельген сейирджилер арасында корем.

Онынъ джанлы халкъ тилинде, балалар ичюн язгъан ширлерини окъугъанда, Мемет агъам козьлерим огюнде, Кезлев арты койлеринде, Байдар Ува ве Коккозь орталары мектеплеринде оджалыкъ эткен сенелери, талебелер мектептен даркъагъан сонъ, озь одачыгъына киререк, дефтерини тизлери узерине къойып шиир яратаяткъан вазиетинде джанлана.

Онынъ «Селим сохта» ве «Бахтсыз къоранта» киби, джаилликни, ёкъсуллыкъны, сафдилликни, факъир, талийсиз койлю аилелернинъ турмушыны, куф къокъугъан медреселернинъ къойнунда он йылларнен ятып кутюрлешкен сохталарнынъ ве ода буюклерининъ аджыныкълы ахвалларыны бутюн чыплакълыкъларынен тасвир эткен реалистик икяелерини муталяа эткенде, мен, эр бир жанрда, къусурсыз, мукеммель, ольмейджек эсерлер яраткъан бу буюк языджымызны, даима, халкъымыз аятында юзь берген чешит адиселернинъ энъ къарышыкъ ве къалабалыкъ ерлеринде юрьгенини, булунгъаныны корем.

Янъы заман поэзиясынынъ темель ташыны къойгъан Асан Чергеев ве Усеин Токътаргъазыларнынъ замандашы олгъан, бу озюне хас, догъма талантнынъ халкъ аятынен, халкъ шиириети аньанелеринен сыкъы-сыкъыгъа багълы эдебий яратыджылыгъы, къырымтатар сёз санатынынъ аджайип нумюнесидир.

Ильк бильгисини – эджелеп арапча элифбе ве абдийик окъумакъны – кой эльтисинден (оджапчесинден) огренген Меметни, бабасы Шейхислям Челеби, 1897 сенеси, окъувыны девам эттирмек ичюн, Кезлев медреселеринден бирисине ерлештире. Анасындан яшлай оксюз къалгъан Мемет, озюнинъ осьмюрлик чагъынынъ къыйметли учь йылыны, бейуде бу медреседе кечирмеге меджбур ола. Омюрден узакъ бу схоластик «бильги оджагъында» кечильген диний дерслер, оны къанаатлендирмейлер. Медресеге озь ирадесинен кирмеген бу сергек, талапкяр огълан, озюне ят бу муиттен къачмагъа тюшюне.

Ниает, XIX асырнынъ сонъки йылы (1900 сенеси) Мемет, о заманда Къырымда белли дереджеде земаневий сайылгъан ве реакцион руханийлернинъ юкъусыны къачыргъан, Багъчасарай Зынджырлы медресесине авушмагъа муваффакъ ола.

XIX асырнынъ сонъки черигинде, Бахчасарайда, илькиде «Тонгъуч», сонъра мунтазам суретте «Терджиман» газетасы чыкъып башлай. Русие империясынынъ пайтахты Санкт-Петербургда багъчасарайнынъ озюнде исе Исмаил Гапринскийнинъ матбаасында, бизим тилимизде Петербургкъа нисбетен баягъы мыкъдарда оригиналь ве терджиме китаплар нешир этиле. Мешур Багъчасарай Зынджырлы медресесинде, янъы усулда ислях этилип, дерс программаларына математика, джогърафия, астрономия, дюнья тарихы, рус тили киби илимлер де кирсетиле.

Мемет Нузэт кельген йыллары, Зынджырлыда рус тили ве эдебияты муаллими вазифесинде, башта Къаиреде, мешур Эль-Азхар дарульфунуныны, сонъра Петербург университетининъ шаркъ тиллери факультетини битирген Исмаил Лёманов булуна.

(Бу ерде, мевзумыздан тыш олса да, окъуйыджыларнынъ рухсетинен, меним ве меним бир чокъ къалем аркъадашларымнынъ да севимли оджасы олгъан бу алидженап илим саибининъ рухы огюнде баш эгмек истейим. Омрюнинъ сонъки йылларында Исмаил Лёманов Ленинградда Шаркъшнаслыкъ институтында ильмий хадим оларакъ чалышты. 1942 сенеси, агъыр блокада вакътында ачлыкъдан вефат этерек, Пискарёв къардаш мезарлыгъында дефн этильди).

Багъчасарайда Мемет озюни янъыдан дюньягъа кельген киби ис эте. О, эсап, джогърафия, тарих киби фенлернинъ эсасларыны тюркче китаплардан, рус тилини исе, русча къыраэт китапларындан озь башына та койде экенде огренип башлагъан олса да, янъы фенлерни, хусусан рус тилини темелинден мында огренип башлай. Бу саада онъа рус тили оджасынынъ айрыджа буюк ярдымы токъуна.

Меметнинъ халкъ эдебиятына ашналыгъыны, бир чокъ миллий дестан ве эртеклерни эзберден бильгенини ве озю де, патта-сатта шиир язып огърашкъаныны эшиткен Исмаил Лёманов, оны озь имаесине ала ве онъа мешур рус шаирлери В.А.Жуковскийнинъ, А.С.Пушкиннинъ, И.С.Никитиннинъ шиирлерини, И.А.Крыловнынъ басняларыны озю окъуп анълатып башлай. Пушкин шиирлерининъ саделиги, бедиий къувети ве джазибедарлыгъы яш кедайны бус-бутюн къаврап ала. (Мемет агъанынъ озюнинъ айткъаныныджа, онынъ нефис эдебиятнен меракъланмасына, биринджи невбетте, оджасы Исмаил Лёманов себепчи ола).

Мемет Нузэтнинъ актив эдебий фаалиети, 1905-1907 сенелери инкъилябы девиринде башлай. Бунъа къадар о, юкъарыда къайд этип кечкен маарифперверлеримизнинъ чыкъаргъан газетасы, чешит окъув китаплары ве Исмаил Гаспринскийнинъ «Дарульраат мусульманлары» повести, «Кунь догъды» романы, Осман Акъчокъракълынынъ «Икяет Ненкеджан ханым тюрбеси» адлы тарихий повести киби, эдебиятчылыкъ назариесинде маарифчилик реализми деп адландырылгъан яратыджылыкъ методынен – рационализм, дидактизм ве ахлякъ тюзетюв усулынен язылгъан эдебий эсерлернинъ тесири алтында иджат эте.

Мемет Нузэт Биринджи рус инкъилябы йылларында ве ондан сонъ кельген реакция йылларында, озь гонълюни алмакъ, ве якъын аркъадашлары арасында окъумакъ ичюн, о девирнинъ менфий девлет ве сиясет эрбаплары акъкъында, айны вакъытта, муфти сайлавлары, Дума сайлавлары, татар кадет партиясы азалары, вакъуф топракълары этрафында кеткен деди-къодулар, медресе исляатлары киби мевзуларда бир чокъ сатирик ве юмористик эпиграммалар яза. Лякин, Мемет агъанынъ озюнинъ итирафынджа, бойле сати-

рик эпиграммаларнынъ, о вакъыт либерал сиясет алып баргъан «Терджиман» газетасында басылмайджагъыны яхшы бильген шаир, оларнынъ эльязма копияларыны сонъундан аркъадашларындан топлап алып, гъайып эте.

Шимди, яхшы ки, бизим элимизде бу буюк шаирнинъ, вакътынен, «Ешиль ада», «Бильги», «Янъы Чолпан», «Илери», «Окъув ишлери», «Козьайдын» журналларында, «Терджиман», «Янъы дюнья», «Яш къувет» газеталарында басылып къалгъан пек чокъ сиясий-публицистик, лирик, сатирик, юмористик ве яш бала шиирлери, поэмалары, пьесалары ве окъуйыджыларгъа даа белли олмагъан бир чокъ аджайип икяе ве шиирлери бар.

1905 сенесининъ инкъилябы бастырылгъан сонъ юзь берген агъыр реакция йылларында (1909 сенеси), чар манифести догъургъан конституция иллюзиялары чиль-парча олып кеткенини агъыр кечирген ве полициянынъ назарети алтында булунгъан яш шаир, инкъиляпнынъ джеллятлары акъкъында эпиграмма язувда айыпланып къапатыла ве 4 ай Акъмесджит тюрьмесинде тергев астында ята.

Тюрьмеден чыкъкъаны киби, шаир Русие бойлап сеяткъа чыкъам маначыгъынен, Къырымдан кете ве Москва, Петербург, Нижний Новгород, Къазан, Уфа, Уральск, Оренбург, Троицк шеэрлеринде булуна, 1910 сенесининъ башында, Къазанда Абдулла Токъайнен корюше, онынъ лекцияларыны динълей.

Мемет Нузэт эдебияткъа илькиде, озюнинъ Къырымнынъ чёль тарафынынъ аятыны, манзараларыны, кой эмекдарларынынъ факъирликлерини, джаилликлерини, сафдилликлерини тасвир эткен шиирлеринен кирип кельди, О эр бир шиирини ойле бир ачыкъ, эр кеске анълайышлы образлы тильнен язар эди ки, оларны анъламагъан ич бир къарт, яш, эркек, къадын яхут бала олмаз эди:

Чёль тарафнынъ койлюлери культёбеге тырманыр,
Чёльге, ёлгъа, къыбла-сырткъа, дёрт бир якъкъа къараныр.
Ашкъа тойып кирер уйге, дым кошеде узаныр,
Ич ойланмаз куфли ерден инсан нелер къазаныр.

Культёбедир койлюлернинъ ахырети, дюньясы,
Анда чыгъып зевкъланмакътыр тюшюнджеси, хульясы.
Кечер шайтип язы-къышы, яв заманы, руясы,
Эгленирлер эмишлернен Хатиджеси, Ильясы,

— деп башлагъан шиирини о вакъытта (1903-1904 сенелери), озюнинъ дюньябакъышынынъ тарлыгъындан себеп, эзильген халкъкъа азатлыкъны ким кетиреджегини даа бильмеген шаир, XIX асыр сонъу маарифперверлеримиз киби, койлюлерни бу агъыр вазиеттен, ялынъыз,

окъув, бильги ювалары къуртара биле, койлю меселесини, ялынъыз, мектеп чезе биле, — деп битире:

Джаилликмен зеэрленген сонъ, о койлернинъ авасы,
Юзерлиги, татранлары, джувшанлары, джувасы,
Мен беллесем, эп батылдыр анъламакънынъ давасы
Чезер буны мектеп деген окъув, бильги ювасы.

Мемет Нузэтнинъ бунъа бенъзеген, кой аятыны тасвирлеген шиирлери гъает чокътыр.

Яратыджылыгъынынъ ильк девирлеринде, Мемет Нузэт, халкъымыз арасында кениш яйрагъан фена адетлерни, хусусан ичкиджиликни ве онынъ акъибетлерини тасвир этип де чокъ шиирлер яза.

Мемет Нузэт эдебиятнынъ чешит жанрларында, поэзиянынъ чешит тюрлеринде эсерлер яраткъан языджы эди. Бойле языджылар эвельде де аз дегиль, шимди де аз дегиллер. Бир къач жанрда эсер язгъан эдиплернинъ бир къысмы, умумиетле, тек бир жанрда зияде мувафакъиет къазана бильдилер; дигер къысмы исе, эр бир жанрда бедиий джеэттен юксек, дегери ёкъ, парлакъ эсерлер яраттылар ве яратмакъталар. Мемет Нузэтнинъ яратыджылыгъы акъкъында сёз кеткенде де бойле демек мумкюн, Шаир эр бир жанрда, эр бир тюрде, бири-биринден татлы, бири-биринден нефис эсерлер догъурды.

Бу догъма шаир, Коклуз коюнде оджалыкъ эткен вакътында агъыр хасталанаракъ, 1934 сенеси майыс 4-те, 46 яшына энди кирдим дегенде, козьлерини эбедий юмды,

Мемет Нузэт, якъын сафдашлары Асан Чергеев, Усеин Токътаргъазы киби татар демократик медениетининъ танъ атарында догъып, олар киби элине къалемни биринджи рус инкъилябы арфелеринде аларакъ, муреккеп яратыджылыкъ ёлларындан — маарифчилик реализми ве тенкъидий реализм бедиий методлары басамакъларындан отип, бара-бара къырымтатар медениети, маарифи ве эдебиятынынъ чечекленмесине буюк иссе къошкъан ве омрюнинъ сонъунда социалистик реализм яратыджылыкъ методына кечкен энъ корюмли эдебият эрбапларымыздан бириси олып етишти.

Эшреф Шемьи-заде.
(«Эдебий ве тенкъидий макъаллер» китабындан къыскъартылып алынды).

ШИИРЛЕР

КЪЫРЫМНЫНЪ ЧЁЛЬ АЯТЫНДАН

Чёль тарафнынъ койлюлери культёбеге тырманыр,
Чёльге, джолгъа, къыбла, сырткъа, дёрт бир якъкъа къараныр. (1)
Ашкъа тойып, кирер уйге, дым кошеде узаныр,
Ич ойланмаз куфлю ерден инсан нелер къазаныр.

Культёбедир койлюлернинъ ахырети, дюньясы,
Анда чыгъып зевкъланмакътыр, дюшюнджеси, хульясы.
Кечер шайтип язы, къышы, яв заманы, руясы,
Эгленирлер эмишлермен Хатиджеси, Ильясы.

Уйле авып кунь салгъан сонъ, топлашырлар салкъынгъа, (2)
Озьлеринче бу омюрни денъишмезлер «алтын»гъа.
Такъдирлери байлангъандыр тюрлю ырым-ясынгъа,
Азырлердир инанмагъа боладжакъкъа, босунгъа! (3)

Уйлер джампик, къыйыш-бурюш, ава кирмез джыл бою,
Бир вакъытта къартларнынъ да анда болгъан, дий, тою.
Джантайып кирер уюнъ босун, деп, кечинир бир сою, (4)
Бир талайын омюридир эки атман беш къою. (5)

Тавукъ тёле, инсан джурту – бир бакъышта билинмез, (6)
Джерге джатыкъ къапулардан, эгильмесенъ, кирильмез, (7)
Купе-куньдюз тоз-топракътан алдынъда ший корюнмез,
Къолунъда таякъ болмаса итлерден де джюрюльмез.

Тезек, джапма, къокъ, къумалакъ эп очакъта тутулыр, (8)
Парлагъанда парчалары ашкъа, сувгъа къатылыр,
Савут-аякъ майлы безмен келиши гузель сюртюлир,
Не салыныр къаплы ерге, не де яхшы орьтюлир.

Къыян, санчы, баш аврусы темеллидир койлерде, (9)
Сюзек, сызы, чыбан, къотур, эксик болмаз уйлерде.
Мал-мейитнинъ урбалары тизювлидир чюйлерде, (10)
Джугъунч бар деп ойланмазлар, алгъанлар бу шийлерде.

Тувмакъ, ольмек, омюр сюрмек, барлы-джарлы джашамакъ,(11)
– Къадер, – дер де, бойсунарлар, къыдырмазлар къачамакъ.
Дерлер: «Эбет, борджумыздыр Хакъ бергенин ашамакъ»,
Сюзеклерни окъутырлар, болмаса да тутамакъ.

Къартлар джолун, баба джуртун мукъаддес деп танырлар,(12)
Джанъылыкътан сёз ачылса, эп кечмишин анъырлар. (13)
Не къайгъырыр турмушындан, не де ибрет алырлар,
Окъув, бильги, коп марафет артта къалгъан санырлар. (14)

Джаш балларны джылатсалар, къоркъутырлар, докътур, деп,
Я беремен шу къазакъкъа, я тегине отур, деп.
Инанмазлар экимликке, ондан файда ёкътыр, деп.
Сёз бермезлер, бильгенден сонъ, бир къараны «акъ»тыр, деп. (15)

Уйнинъ арты къой авладыр, алды десенъ, эгерек,
Коралмазсынъ бир топ чечек, я ешерген бир терек.
Дерлер: «Дюнья бизге зиндан! Коп ший бильмек не керек?»
– Къадимлигинъ бильсенъ джетер! – дийлер, бильгени (16)
бек сийрек...

Джаилликмен зеэрленген сонъ о койлернинъ авасы,
Юзерлиги, татранлары, джушанлары, джувасы,
Мен беллесем, эп батыльдир анълатмакънынъ давасы,
Чезер буны мектеп деген окъув, бильги ювасы.

ЧОРАНЫНЪ ПЕШМАНЛЫГЪЫ

Бир гедже кок къарарып, ай гизленген,
Къар коп джавып, ер юзю тегизленген.
Саруш уйге къайткъанда къаранлыкъта, (1)
Джыгъылгъаман! Усть-башым темизленген. (2)

Джандан сюер бир достум мени корьген,
Лешдай сюйреп, уюне алып кирген.
Устюм-башым пислигин джувгъандан сонъ,
Аджыгъан да, бир тена ерге серген. (3)

Бираз вакъыт яткъан сонъ, сувсап яндым,
Алай ерим эзильген, зор айландым. (4)
Башта къалпакъ къалмагъан, устте урба, (5)
Къайда экеним билалмай, коп ойландым. (6)

Не боладжакъ, джюремен эр кунь саруш, (7)
Бир капигим къалмагъан, джеблер де бош.
Башым, козюм тешильген, къолум сынгъан, (8)
Чаташкъаман биревге, ах, мен, байгъуш. (9)

Аман, достлар, не мушкюль меним алым, (10)
Не базартесим белли, не де салым.
Гедже-гуньдюз сарушлыкъ, оюнджылыкъ, (11)
Ичип-ойнап питирдим болгъан малым. (12)

Уйде бике сюзеклий баллар да ач! (13)
Эшик-тёр къасвет толу, ёкъ бир къуванч. (14)
Ашамагъа, ичмеге, джакъмагъа ёкъ, (15)
Усть-башлары тер-темиз, чыр-джалангъач.

Къач кунь эввель гене бундай бир рече, (16)
Акълым-мийим айлангъан иче-иче.
Уйге келип балларны къыйнагъаман,
Бир къызыма сильгемен, тап ольгенче. (17)

О заваллы джылагъан, мен ургъаман, (18)
Устюн-башын ал къангъа толдургъаман. (19)
Къардашлары. къоркъушып, – джалбаршкъанлар, (20)
Оларны да тёбелеп талдыргъаман. (21)

Тёвбе болсун! Базгечтим, артыкъ джетер, (22)
Бу дюньяда бир ший ёкъ бундан бетер, (23)
Апакъайнынъ джезин де джокъ этмемен, (24)
О балларнынъ козь джашы мени къатер? (25)

1904 (26)

БИР САРУШНЫНЪ АВУЗЫНДАН (1)

Шу къарангъы геджеде, къатты къышта,
Сарушланып, джыгъылып, къалдым тышта. (2)
Аяз ама-а-а-ан! Сокъакъта бекчи де ёкъ,
Бир къувушкъа яшангъан, о байгъуш да!

Джапалакълап къар тюше ара-сыра...
Сувукъ да бек шиддетли! Джюрекке ура. (3)
Устюмде бир халат бар, о да джарты,
Аякъкъабым къыркъ джамав, бек авара. (4)

Къафтанымнынъ тюймеси тюшип питкен, (5)
Кир бийлеген колегимни, тап чюрюткен. (6)
Учкъур – джиптен, къушагъым – без парчасы... (7)
Ёкъ джебимде бир джавлыкъ мурун сюрткен, (8)

Башымдагъы къалпагъым он сенелик,
Не ичинде астар бар, не тёбелик.
Байлар теран кийген сонъ, атып ташлай,
Айгиди, сен, онъмагъыр, тальтинкелик.

Къолларымны токътамай окъалайман,
Тонъгъанына даянмай эм джылайман. (9)
Кирген сувукъ табандан башкъа чыгъа, (10)
Шашкъанымдан къулакъны къорчалайман.

Бельде, тизде такъат ёкъ коп джюрмеге,
Теран джюрсем, башлайман джюткюрмеге.
Джюрмез эдим, лячаре, къатеджекмен,
Джылынгъандай бир ерим ёкъ кирмеге.

Халкълар зевкъта, сефада, чыджакъ уйде, (11)
Къатар-къатар тонлары тура чюйде.
Ашханасы аш толу, джеблери – акъча,
Мен, гъарипте, чыплакъта, ёкъ бир шей де.

Уйге барсам, тазирлер, о апакъай,
Дер: «Негъадар онъмадынъ шу, сен акъай?... (12)
Барынъ-ёгъунъ анъламаз сабийчиклер»...
Олар да дер: «Къа, бабам, бизге къакъай?» ...

Апакъай да кейфини ич тюзетмий,
Учь сенедир эль устю, ташлап кетмий.
Коп окъутып бакътырдым, файдасы ёкъ, (13)
Недай кейфсизлик, бильмем, акълым джетмий! (14)

Талийиме чекильген къара перде,
Иссиетим къалмады ич бир ерде.
Бир агъачтан фаркъы ёкъ бир инсанман,
Не окъувда ишим бар, не унерде.

Шу бахытсыз башны бир ташкъа урсам,
Шатыр-шатыр бузласам, къатып къалсам,
Бельки ибрет алгъан бир джан булуныр,
Джавгъан къаргъа комюлип, батып къалсам. (15)

М.Н. Челеби-заде, Айдаргъазы, 1913 (16)

БАСТЫРЫКЪТА

Башымда мий къуруды, козюмде яш,
Ашасам да, ич кетмий тамакътан аш.
Кече-куньдюз раатсыз джан чекише, (1)
Тюшке келе, юкъласам, «топракъман таш». (2)

Козюм алды къаранлыкъ, беден ёргъун,
Ашкъа-сувгъа маддем ёкъ, гонъюль къыргъын. (3)
Файдаланып болмайман тувгъан куньден, (4)
Санки дюнья, алай шей магъа даргъын!

Яткъан одам къарангъы, куфлю бир ер,
Вуджут чюрий, юрекни къаплай коп чер. (5)
Камаранынъ къапысы тыштан киртли, (6)
Къаравуллар долаша экшер, учер.

Уфачыкъ бир тырсылды джан къоркъуза,
Шай да къырыкъ джюректен къанлар сыза. (7)
Шынгъырдаша къапыда анахтарлар, (8)
Ёргъун беден чымырдап, отдай къыза.

Куньде бир къач сёгюле Алламан дин, (9)
Беслий сагъа къаравул гизли бир кин. (10)
Эгер бармакъ керексе аджетинъе,
Ашамагъа меджбурсын сёгюш юз бинъ.

КЪАНЛЫ СЕНЕ (1914 сенеси)

Дёрт бир якъкъа къанлы отлар берильди, (1)
Мамур юртлар харабеге чеврильди.
Топ сесинден джерлер, коклер депренип, (2)
Бек коп уйлер темелинден деврильди.

Сюргюн халкълар джол боюна тизильди, (3)
Къарты, джашы ач, джалангъач эзильди.
Бир коп масум акъсыз ерге догъралып,
Озенлерден къызыл къанлар сюзюльди.

Виджжансызлар рутбелерге сатылды, (4)
Мазлумгъа коп акъсызлыкълар япылды.
Гъариплернинъ козьяшыны сильгенлер,
Бугъавланып, зинданларгъа атылды.

Козьлерден яш битип, къанлар тамлады,
Коп келинлер яс къарасы багълады.
Бу дешетли, яман, гъамлы куньлере, (5)
Инсан, айван, эп небатат агълады.

ЕТЕР АРТЫКЪ!

Этрафы сармыш зеэрли атешлер алевлениркен,
Мамур, абадан юртлар харабелерге чеврилиркен,
Эфляке сед чекмиш, сарайлар дибинден деврилиркен,
Уян, къардаш, етер артыкъ, ибрет ал бу фелякеттен!...

Перишан олмуш аилелер, ёлларда сюрюнюркен,
Аджиз къалмыш етимлеринъ къол-къанады къырылыркен,
Ананъ, эвлядынъ, эмширенъ хорланыркен, (1)
Уян, къардаш, чалыш, онлары къуртар бу резалеттен!

Акъан сувлар, топракълара инсан къаны къатылыркен,
Мазлум ичюн федаийлер мейданлара атылыркен, (2)
Базы алчакъ, виджансызлар залымлара сатылыркен, (3)
Горюп, ибрет ал, сен къардаш! Файда гельмез мелялеттен. (4)

Нидже юз йылдан бери намусынъ тахкъир эдилиркен,
Даа догърусы, варлыгъынъ эр ерде инкяр эдилиркен,

Акълы, ерли талапларынъа эп къаршы гидилиркен,
Силькин артыкъ! Бильсинлер, татар къуртулмуш эсареттен!

АГЪЛАДЫМ

Алем-и ислямы баштан-баша сейран идеркен,
Эй-вах! Сюрю-сюрю мазлумлары горюп, агъладым...
Саирелер марифетте джаны хайран идеркен,
Гозьлери багълы муслюманлары горюп, агъладым.

Эмляки гъасб идильмиш, укъукъу пай-мал олмуш, (1)
Хакъсыз чийненмиш масум джанлары горюп, агъладым.
Месуд аилелер, шерр адува дучар олуп, (2)
Сув гиби дёкюльмюш ал къанлары горюп, агъладым.

Вуджудлар бербад олмуш, къалмамыш аяттан эсер,
Чехрелери солмуш инсанлары горюп, агъладым.
Недир достлукъ? Недир душманлыкъ? Билен пек аз къалмыш,
Кёр нефсине къурбан оланлары горюп, агъладым.

Къардашынынъ мудхиш дердине дерманлар арайып,
Уджумлара маруз къаланлары горюп, агъладым.
Бу ал-ы фелякет иштимальден ибрет алмаян (3)
Инсан шеклиндеки айванлары горюп, агъладым.

Челеби-заде Мемет Нузэт

БИР ТАТАРНЫНЪ ФИГЪАНЫ

Мен барлыкътан джокъ болдым, бек зор алым, (1)
Уйде шейим къалмады, тышта малым.
Корюнмеге акъча ёкъ, джекмеге ат, (2)
Аякъ алып джюрмеге ёкъ меджалым. (3)

Акъшам джатсам, юкъу ёкъ, ойланаман, (4)
Сабагъачек тёшекте айланаман. (5)
Барлыкътагъы зевкъларым эске тюше, (6)
Къан териме батаман, бек джанаман. (7)

Къайда къалды кой-койден тойлагъаным, (8)
Мейданларда курешчи сайлагъаным.

Ал тору атым къошун алддан келип,
Къулагъына пошулар байлагъаным...

Тойгъа барсам, халкъ кейфим арар эди,
Кирсем, чыкъсам, аякъкъа турар эди.
Къонакъбайлар къаршымда теменнаман,
Хатырымны, конълюмни сорар эди!

Шинди багъчам къуруды, гулюм солды,
Сарайыма, джуртума джатлар толды. (9)
Эльде укюм къалмады, тенде такъат, (10)
Гедже-куньдюз зенатым – къаргъыш болды.

Койде къорам таланды, чёльде джерим (11)
Ботен кетти тёктигим манънай терим.
Окъув, десенъ, менде ёкъ, бир джаильмен, (12)
Къазанырман, дер эдим – ёкъ унерим. (13)

Факъырландым, хорландым, хырпаландым, (14)
Баргъан ерде копекке мен таландым.
Къуртармагъа джувургъан ич болмады! (15)
Озь башыма чалыштым, чабаландым.

Сырым халкъкъа айтмадым, озюм бильдим,
Тена ерде козюмнинъ джашын сильдим.
Шукюр, Танърым, бу куньни косьтердинъ,
«Урриет» байрамында мен де кульдим.

Чезмен (М. Нузэт)

ОКЮНЧ

(бир къартнынъ авузындан)

Мезардай шу куфлю уйде тёшеме ёкъ, там такъыр!
Балабан бир хорандаман огърашаман мен факъыр. (1)
Бике хаста, тюс-чырай ёкъ балларны сарды джютель,
Ах, айгиди!.. Бармекен дюньяда мендай бир хакъыр!.. (2)

Не унум бар уюмде, не джагъар, не май, не этим, (3)
Тиленмек, десенъ, яшлыкътан берли тувул адетим. (4)
Ач, джалангъач, ашсыз, сувсыз яшамакъ кучь-дерт экен, (5)
Халкъ корьгенде къалтырай джюрек, къызар эм бетим. (6)

Къабаат менде, джашлыкъта курьсюнмез тенбель эдим,
Эшимни-достумны: «Чалышманъыз», – деп тенбеледим.
Мектепке берселер де, ара тапкъанда мен къачтым, (7)
Ойланмадым, бутюн омрюм эп шай кетер белледим.

Тургъан сайын беля энъседен басты, эм дерт артты, (8)
Къанбурайтты аркъамны, башымнынъ сачын агъартты. (9)
Айрылмады, къайда барсам, къувды, джюрди пешимден, (10)
Мен къутулмакъ истесем де, о, эп озюне тартты. (11)

Бельде къыян, тизде сызы, къартлыкъ басты озюмни,
Чер бийледи джюрегимни, ал къан басты козюмни.
Мен де окъуп уйренген болсам коп бильги, марифет, (12)
Саяр эди халкъ мени, эм дынълар эди сёзюмни. (13)

Омюримнинъ ахырында къуванмадым, кульмедим, (14)
Халкълар киби зевкълар этип, ойнап-кулип джюрмедим. (15)
Башы тёбен, мойну къысыкъ, козю байлы бир къулман, (16)
Окъумадым, языкъ эттим, мектеп зевкъы корьмедим.

Башкъалар байрам эткенде, мен къарагъа бурюндим,
Азапланып, хакъырланып, къапуларгъа сюрюндим.
Не бир къардаш, не бир ёлдаш, джан аджырым къалмады,
Баргъан ерде эр кеске мен маймул болып корюндим. (17)

Юзь сюрьдюгим къапуларгъа «Кирмек ясакъ» язылды,
Келип-кечкен джолларыма эндек-чукъур къазылды. (18)
Чёльде-къырда, койде-шеэрде бир раатлыкъ табалмай, (19)
Джарты джюрек парчаланды, тамырда къан бозулды.

Тюрлю захметлер ичинде чекишип оледжекмен,
Эльден топлангъан садакъаларман комюледжекмен. (20)
Учюм, едим, отуз едим, къыркъым, юзюм берильмез, (21)
Бек онъмагъыр къул эди, байгъуш, деп сёгюледжекмен.

Бари тез ольгейдим, коп къыйналмай, къолгъа къарамай,
Шай да менинъ хатыр-конълюм кимсе сорамай. (22)
Миллетиме тек бир риджам, балларымны окъутсын, (23)
Джаилликнинъ сонъу ярамай экен, ич ярамай!

Бек бильдим, аман къальтийим, кечти фурсат къолумдан,
Адаштырды бу джаиллик мени догъру джолумдан.
Ики козюм сав болса да, бир сокъурдан бетермен,
Къартайдым, хаберим болмады онъумдан-солумдан.

ТЕК ОКЪУ!

(татар койлюсине)

Бек бол эди князларынъ ташы, тавы, топрагъы,
Шенъ ялылар, кок сарайлар эди оларнынъ турагъы.

Толмакъ, тоймакъ бильмез эди чарнынъ тюпсюз хазнасы,
Кечмез эди огъа джарлы ишчи, койлю базнасы.

Джаиль, факъир, сакъат, ёкъсул, айныкъ, саруш, бир коп халкъ,
Нафле ерге чалышмакъман эмеклери болды талкъ.

Ишчи, койлю кече-куньдюз, байлар ичюн огърашты,
Шай боса да, байнынъ зульмю сынъырындан коп ашты.

Арам эди сагъа ешиль багъ, багъчалар, кенъ чёллер,
Джерни саргъан о денъизлер, озен, Салгъыр, эп коллер.

Сен о куньде коралмадынъ ич бир зевкъ я къуванч,
Кечинмек тар, озюнъ де ач, баланъ-чагъанъ джалангъач.

Бек билемен, сен ич истеп кирмез эдинъ кабаккъа,
Ачыкъ болгъан боса сагъа тюрлю джоллар эр якъкъа.

Лякин ич сёз айттырмады чар ватаннынъ эрине,
Кабак ачты эр кошеге, халкъкъа мектеп ерине.

Сизде мектеп, кутюпхане я бир клуб ёкъ эди,
Окъув, бильги, марифеттен тек бир байлар токъ эди.

Шинди укюмет койде, шеэрде мектеп ачты, тек окъу!
Ач козюнъни, котер башынъ, джетер артыкъ бу юкъу!

ИЧКИ КЪУРБАНЫ

Ачлыкъ джылы, баш-козь шишип, бираз вакъыт авургъан, (1)
Алтын, кумюш, джавлыкъ, юзьбез – эпсин сатып-савургъан,
Халкъ ич отьмек тапмагъанда темиз къаве къавургъан
Къурталякъай салды бутюн селикъасын ичкиге,
Сатып берип сылапчысын, бакъыр тасын ичкиге.

Яман ачлыкъ фукъареге бир джыландай сарылгъан, (2)
Малай корьсе къуванчындан тап отьлери джарылгъан,
Къарты-джашы джан чекишип сокъакъларда къырылгъан (3)
Бир вакъытта, Къурталякъай салды озюн ичкиге,
Сатып берип сандыкъдагъы сонъгъы безин ичкиге.

Хорандасын чекишкенин туймай, кунюн кечирген, (4)
Къач куньде бир бикесин де котеклеп тап шиширген,
Сарушлыкъман бир баласын откъа джыгъып пиширген (5)
Къурталякъай, бираз даа зор эткен сонъ ичкиге, (6)
Къурбан олсун, деп, урбаман бир къаблы тон ичкиге.

Кече-куньдюз кабакларда «Ай, обана» чылдыргъан,
О аваны чала-чала, эп чалыджы болдургъан. (7)
Шайте джюрип, бир ичювде сонъ парасын алдыргъан
Къурталякъай, айынгъан сонъ лянет эткен ичкиге,
Деген: «Яманлыкъта аслы ёкътыр джеткен ичкиге».

Эткен аман, не файда бар? Джебде пара питкен сонъ,
Учь баламан бир бикенинъ башларына джеткен сонъ,
Яман ачлыкъ хорандагъа этеджегин эткен сонъ, (8)
Къурталякъай джылап тевбе этти аман ичкиге, (9)
Озю де коп кечикмеден, олды къурбан ичкиге. (10)

1907 (11)

БИЗНИНЪ БАБАЙЛАР

Коп вакъытлар, коп заманлар, коп сенелер, коп айлар,
Мектеплерде окъуп джюрген, бильги бильген тек байлар.
Дерелерде, тёпелерде, кениш къулан чёллерде,
Чобанлыкъман хорлукъ чеккен бизнинъ гъарип бабайлар.

Гедже-куньдюз къой янында ыргъагъыман айлангъан,
Зан этерсинъ, о ерчикте бир къазыкъкъа байлангъан.
Чобанлыкъны савап беллеп, къол сильтеген дюньягъа,
Кирсе-чыкъса, джатса-турса ахыретни ойлангъан. (1)

Язнынъ отдай сыджагъында айван, инсан талгъанда,
Къышнынъ къатты сувугъында къой авлада къалгъанда,
Бирден унтуп джибергенлер чеккен тюрлю хорлукъны,
Гурюльдетип къаваллардан «Бегим къарт»ны чалгъанда. (2)

Чобан джюрип алгъан акъкъын, той-джыйында чачкъанлар, (3)
Окъув сёзюн эшиткенде, алты айлыкъ джол къачкъанлар. (4)
Джеблер бошап, зевкълар савып, къыш энъседен баскъанда,
– Сен билирсинъ, шорбаджы,– деп, байгъа авуч ачкъанлар.

Теран отьмек тапкъанлары башны бурькеп джаткъанлар, (5)
Бир той боса, ракъыгъа да богъурдакътан баткъанлар. (6)
– Апакъайдан инсан болмаз, о, акъайнынъ малыдыр, –
Дегенлер де, къыз балларны къол урушып саткъанлар.

Бу дюньяны мусульмангъа зиндандыр деп бильгенлер,
– Яшай турсун кяфирлер, – деп, мыскъыллап да кульгенлер.
Ыргъатлыкъкъа, чобанлыкъкъа белин бувып, бельсенип,
Иркине, мол яшав сёзюн юреклерден сильгенлер. (7)

Мысыр, Емен, Тюркиеде, Индистанда, Иранда, (8)
Къафкъас, Хива, Бухарада, Тюркистанда, Туранда. (9)
Бильмегенлер кимлер яшап, нелер болып кечкенин,
Огърашкъанлар бинъ хорлукъман ахырларда, аранда. (10)

ТИЛЕНДЖИ КЪАРТ

Шеэр халкъынынъ аякъ асты, бек къатнавлы джолунда, (1)
Башы аппакъ, тиши къалмагъан, озю олюм алында:
– Хайыр этинъиз, акъайлар, – дий, бир къарт киши моньсиреп
Орангъан бир джарты чулгъа, тостукъай да къолунда, (2)

– Мерхамет! – деп къол узата джувугъындан отькенге,
Элемсирей тап джюректен къулакъ асмай кеткенге. (3)

– Алла ишинъ онъ кетирсин, топракъ тутсанъ – алтын тут, –
Деп, гонъюльден тилек тилий, азчыкъ хайыр эткенге.

Оксюргенде опькелери парчалана, болюне,
Джанынъ титрий къарагъанда авузынынъ сёлюне,
Сакъал кирли, козь чылпыкълы, тырнакъ кесюв корьмеген, (4)
Къыйыштыргъан кевдесини, къыян толып белине. (5)

Кунь боюнджа тышта турып, къыш джелимен ашлангъан, (6)
Ич токътамай къалтыравдан, козьлери де джашлангъан. (7)
Къач киши къол узатса да, бек коплери тюшюнмий, (8)
Ничюн шайтип бу заваллы шу къакъларгъа ташлангъан.

Сёзлеринден анълашыла, къулакъ салсанъ кимерде,
Джашлыгъында бек айтувлы чобан болгъан эр ерде. (9)
Оны сюйген шорбаджылар эпси ондан безгенлер, (10)
Чекильген сонъ бу гъарипнинъ козьлерине акъ перде.

Балалыкътан чобан джюрип, тюшкен къойлар пешине,
Уй-баркъ болмай яшап кельген яшнынъ алтмыш бешине.
Сорай къалсанъ: «Ничюн шайтип языкъ эттинъ, я, къарт?» – деп,
Чырай сытып: «Къарышма!» – дей, – «Аллаһымнынъ ишине». (11)

Тенбих: (12)
Инсан, эгер бильмесе озь къыйметин,
Ич табалмаз омюрининъ онъгъан бетин.

ИЧ АКЪЛЫМДАН ЧЫКЪМАЙДЖАКЪ

Джаш экенде, балларман тёбелешип джюргенде,
Туйып чыкъкъан анайны къыйыгъымдан корьгенде,
Къачып уйге, туттурмай, насылса да о ерден,
Майлы мышыкъ – сохтачыкъ – собартына пыскъаным,
Чыкъмасын деп сесимни, эринлерим къыскъаным...

Анай, келип артымдан, къулачыгъым бургъаны,
Чырай сытып, бетиме козюн тигип тургъаны.
Мен де, джылап энъкъастан, сомурданып, солкъулдап,

Чалт-чалт бурькеп башыма кирли джарты ёргъаным,
Анайыма бинъ дюрлю дубаралар къургъаным.

Эсмачыкънынъ тышардан буны туйып кельгени,
– Ох босун да, ох босун! – деп, къаршымда кульгени,
Косьтерермен мен сагъа, токъта анай чыкъсын, деп,
Яшыртындан бир четтен огъа джумрукъ тюйгеним,
Сен чыгъарсын тышкъа, деп, къарувлемни кийгеним.

– Бакъчы, анай, сёзюне! Мин къалдырмай озюне,
Джылагъаны яландан, силекий джакъкъан козюне, –
Деп, Эсмачыкъ джувурып, къулагъына анайнынъ,
– Туйдынъыз мы? Оджагъа бармады айса о бугунь,
Ич окъувда козю ёкъ, онынъ зевкъы той-дюгюнь, –

Дегенлери, чакъкъаны акъшамдан сонъ бабайгъа,
О да: «Айса берийик къой бакъмагъа бир байгъа,
Болсун чобан, чалманын тарта берип сыртына.
Серсем! Шашкъын! Байгъуш!» – деп, бакъыргъаны, джекирип,
Эсмачыкънынъ джуврукълап къувангъаны, секирип.

Бабай шайтип тургъанда, джюречигим парчалап,
Анай, кирип аяттан, мени якълап, къорчалап:
– Дарылманъыз сиз огъа! Алсын абдес, окъусын...
Абдийигин, къадимин, эренлерге, – дегени,
Шундай зорлу алларда ярдымыма кельгени...

Тенбих:
Анасыдыр инсаннынъ джарты джаны,
Ёкътыр онынъ къыйметин сайысы, саны.

ЗАХМЕТ АРТЕЛИ

Козьлеведе джадде-и Марскойда,
Бир артельде алты джан, эп бир бойда.

Ислям, Якъуб, Исмаил, ики Аблялим,
Джелькелери чыкъырдай, тилим-тилим.

Ады «Захмет» артельнинъ, дюкян да тар,
Кирген инсан богъаздан терге батар.

Исмаил бек «арыкъ», Якъуб да шай,
Энъ зайыф куньде къыркъ янтыкъ ашай.

Бир Аблялим, бек тартып айтсам эгер,
Ич шубэ ёкъ, токъуз я он пуд чегер.

Реислери сандалгъа чильтер оя,
Акърансыз бир уста! Дюнья бу, я!?

Бир Аблялим тигичи, айры устолда,
Ботик ясай эр кезге джанъы усулда.

Къаранлыкъта тап тёрде Ислям уста,
Бетинде къан къалмагъан, чырай хаста.

Азгъан, тозгъан, эт баскъан, озю шашкъан,
Заваллынынъ ягъы тап баштан ашкъан.

Ичлеринде бир Союн, джагъасы пишкен, (1)
Мен беллесем, о мында янълыш тюшкен.

Ашта-сувда иши ёкъ, тек бир «даёш!» (2)
«Бардынъ, джан!» – деп, узата шуны бек хош.

О джеталмай эт, майда къалгъан бешке,
Танышса да бунынъчюн досткъа, эшке.

Беш данеси джюргенде, ташны эзерлер,
Къоркъа эмиш олардан теразелер.

Денъиштирип «ягълы»гъа «захмет» сёзюн,
Чыкъармалы артельнинъ акъкъа юзюн.

1925 с., июль

ПАРЧА

(Ялы боюна сеяхат хатыратындан. 27. 08. 1925)

Чыкъып Ялта шеэринден биз аякъларгъа зорладыкъ,
Ай-Васильнинъ къырларында токътап-токътап джырладыкъ. (1)
Икмет Сыдкъий, Абляй Хайри, Мемет Нузэт бирликте,
Аблямитте бир кунь къалып, гонълюмизни сырладыкъ.

БИР КОЙЛЮ КЪЫЗЫ АВУЗЫНДАН

Бир вакъытлар ачкъан чечек, ешиль къырлар ичинде,
Анълашылмаз, акъыл ирмез гизли сырлар ичинде,
Ай, кунештен, йылдызлардан ич бир зевкъ алалмай,
Джюрек эзген бир безгинлик гонълючигим сыкъкъанда,
Тюрлю таса, тюшюнмеден, джан дюньядан быкъкъанда,

Бинъ къайгъыдан козьяшларым татлы-татлы акъкъанда,
Кёр джеалет богъазыма «эсир» джибин такъкъанда,
Козьлер байлы, тиль кирмевли, ич бир сёзчик айталмай,
Барым, ёгъум, бутюн бахтым байлангъанда такъдыргъа,
Табылмады къол узаткъан мен гъарипке, факъыргъа.

Баарьликте эртен, акъшам манърашкъанда къой, къозу,
Шенъ гонъюльмен багъчасында долашкъанда бай къызы,
Къолумдагъы доюнсамман къой савмагъа кеталмай,
Мен де чыгъып уй алдында мойнум бурып тургъанда,
Факъырлыкътан джарты джюрек чапаланып ургъанда,

Бутюн Шаркъта эрлер бизни ич алмайып эсапкъа,
Биз, гъарипни, коп айдалгъан къозулардай къасапкъа
Айдаштырып, джюрселер де, биз де, бир ший эталмай,
Деналарда джыламакътан гуль бетимиз солгъанда,
Ачувымыз артып, ташып, богъурдакътан болгъанда,

Бирден тувгъан ал кунештен Шаркъ дюньясы акъланды,
Тентиреди гурьлюк, байлыкъ, темелинден салланды.
Бу алларгъа залымларнынъ акъыллары джеталмай,
Къоркъып, шашып, абдырашып, бек чачмалап тургъанда,
«Акъ» джумругъын ишчи, койлю бай башына ургъанда,
Бакъырштылар эп къадынлар, богъаз керип: «Акъкъым», – деп,
Мен гъарип де бир четчиктен: «Иште тувды бахтым», – деп.

НОГЪАЙНЫНЪ АДАГЪЫ

Аджиликтен къйткъанда Менсит ногъай (1)
Пароходда бек яман далгъагъа огърай.
Авдарыла джюреги, айлана башы, (2)
Тёгюле джерге бурчакъдай козюнинъ яшы. (3)

2*

Бек тартышып къускъанда, адакълар адай,
Дий: «Къыркъ къоюм садакъа, тек къуртар, Худай.
Айткъан сёзюм ич джутмам, эрмендир мен, (4)
Хайрат ичюн къурарман бир джельтирмен.

Джокъ-джолагъай бедава тартсынлар ун,
Джагъарлары ёкъларгъа берермен одун.
Борчкъа тюкян ачарман, бедава фурун, (5)
Сагъа деп, Мевлям, айтаман ичимнинъ сырын. (6)

Сюер къулунъ моллагъа джабайым бир тон,
Адакъларым этмесем, къатсенъ эт сонъ!
Айт шу явур денъизге, къутурмасын,
Мен, гъарипни, ольдюрип отурмасын.

Алла, башым, беденим, джюречигим, (7)
Сабийлерим, элялым, Зоречигим. (8)
Нечюн чыкътым мен, матюв, озь коюмден,
Кешке олюм чыкъкъайды джыллы уюмден!» (9)

Яваш-яваш джель тымып, эксий далгъа, (10)
Ногъай, десенъ, келип бир арув алгъа, (11)
Дий: «Тюкяны, фуруны боштыр онынъ,
Моллагъа да не шикяр джарты тонынъ.

Ал бир джарты джельтирмен къатайтайым,
Бедава деп, оны халкъкъа насыл айтайым? (12)
Дегенинъдай тирменчи табыла къоймаз, (13)
Табылса да, аз шиймен къарны тоймаз. (14)

Аман-эсен къутулып, корьсем бир кунь, (15)
Шу къыркъ къойнынъ отузын чалмакъ мумкюн.
Отуз диймен, тиль тая, он дийджекмен,
Ёкъ, пычакъны беш къойгъа сильтийджекмен».

Яваш-яваш пароход якъынлай четке, (16)
Ногъай козюн бек тигип искеле бетке, (17)
Дий: «Эй, Мевлям! Къурбаннынъ бириси бек джетер, (18)
Эткен киши хайратны шугъадар этер».

Янашкъан сонъ пароход четке джетип, (19)
Ногъай чыгъа эр кезни алекет этип. (20)
Дий: «Алдатып, аякъны къарагъа бастым,
Адакъларым алайсын чачакъкъа астым». (21)

КЪЫРЫМГЪА

Эй, Къырым! Сен бир кесек алтындайсынъ,
Эр бир ерден дюльберсинъ, эм де байсынъ.
Къучагъынъны ачасынъ эр кельгенге,
Сен эр кезге къардашсынъ, тувгъандайсынъ.

Сыртынъ – къулан кенъ чёллюк, къыбланъ – тавлыкъ,
Денъизлеринъ багъышлай халкъкъа савлыкъ.
Юзюминъден ашагъан бир хастада
Гъайып бола, къалмай ич бир сырхавлыкъ. (1)

Коллеринънинъ тюбюнде шифалы саз,
Дерман бере джаткъангъа, тюшип бираз.
Топалларны джюрсете, къамбур джаза,
Тап сюектен джойтула эски мараз.

Баарь болса, сагъа халкъ бинълеп келе,
Къыйметинъни дюньяда эр кез биле.
Козю яшлы кельгенлер, башы тёбен...
Уйлерине къайталар ойнай-куле. (2)

Саип болып айтувлы кок Чатыргъа,
Тирегенсин аркъанъны о Батыргъа.
Эгильмеген бир еринъ ич къалмагъан...
Толдургъансынъ чёлюнъни тыракторгъа.

Юзюм, тютюн, шарабынъ, джермайларынъ,
Алтын башакъ осьтюрген тогъайларынъ,
Бугунь бутюн эр якъкъа – бар – дедирте,
Дюньки джаиль татларынъ, ногъайларынъ.

Тюкенмез бир хазнадыр дюльбер ялынъ,
Эле хаста савулткъан сепет балынъ.
Къоюнъ, къозунъ, джун, теринь, тузунъ, ташынъ,
Саймакъман ич баш болмай сенинъ малынъ! (3)

СОКЪУР КОЗЬДЕН СААДЕТ

Бир заманда бек айтувлы бир байнынъ
Олгъан буюк такъдиринен Худайнынъ, (1)
Дар-дюньяда мал дегенден бир къызы, (2)
Лякин сокъур экен онынъ бир козю.
Оджа, мектеп, окъув, язы корьмеген,
Бай олгъан сонъ, окъуйым деп, юрьмеген. (3)
Гедже-куньдюз эп кийинген-къушангъан,
Къайда барса, байлыгъына ишангъан.
Чыкъса эгер базы тойгъа, джыйынгъа,
Къошулмагъан ич бир дюрлю оюнгъа. (4)
Козюн къапап, башын арув бурюнген,
Яш-явкъагъа бир козюнен корюнген. (5)
Тапылмагъан бир яш буны сюйгендай,
Бунынъ ичюн ичтен яныл, куйгендай.
Ойле-бойле, яшы кельген отузгъа,
Кельмеген ич бир къудакъай бу къызгъа.
Бир кунь кельген къуда Сефер сохтадан,
Акълы тайкъы, фикри секиз тахтадан.
Къачырмагъан бай бу арув фурсатны,
Тез минсеткен къудагъа бир чал атны.
Коп кечикмий дамбур-думбур той олгъан, (6)
Бай эвине сюрю-сюрю халкъ толгъан.
Къарты-яшы ашагъанлар, ичкенлер,
Къызлар, десенъ, телли дувакъ бичкенлер. (7)
Киев этип, кетиргенлер Сеферни,
Саадетке тез къавушкъан бу «эрни».
Къапагъанлар акъшам къызнынъ эвине,
Кирген киев, пек севине-севине.
Изин алмай, къызынъ сорап озюнден, (8)
Пек юректен опе сокъур козюнден.
– Вай! Сав союн опьсенъиз, эв! – деген къыз. (9)
Сохта деген: «Бу менимчюн бир йылдыз!
Олмагъайды эгер сенинъ бу козюнъ,
Арам эдинъ эп бир магъа сен озюнъ».

КЪЫШТА НЕЛЕР АНЪЫЛЫР?

(чыбыртма)

Кельсе аппакъ къыш-бабай,
Къарлар джавар токътамай.
Тавукъ, мусюр азбарда,
Папийлермен къазлар да,
Сёленширлер, топлашып,
Къарт баракълар, къокълашып,
Анъырлар яз джарыкъны,
Фукъарелер – чарыкъны,
Ахырдагъы атлар да,
Акъ сакъаллы къартлар да –
Чёльде сабан эккенин,
Чыбыртмалап джеккенин,
Къартанайлар – къалагъын,
Къойчыкълар – туз джалагъын,
Чобан – мейдан орюшни,
Къой артындан джюрюшни,
Джашлар – «сельби бойларны»,
Кузьде болгъан тойларны,
Ахырларда джыйынны,
Тюрлю чынъны, оюнны,
Къызлар – гонъюль джарасын,
Молла – акъыт парасын.

КЪАДРИМНИ БИЛЬМЕЗГЕ

Бир гедже къалып бир багъчада сенсиз,
Тапмадым гонълюмде татлы бир дуйгъу.
Бильакис, джюрекни бийледи къайгъы,
Бильмиймен, шаймеди сагъа да менсиз?

Гуль, шеббой, мелевше, занбакъман тюльпан,
Джель тымып, алайсы юкъугъа далгъан.
Ай тувуп, эр шейге бир кольге салгъан, (1)
Козетлий буларны айтувлы Чолпан.

Талгъындан эшитле исакънынъ сеси, (2)
Кулькюден зияде джылавгъа ошап.

Санырсынъ, матемли коп куньлер яшап,
Тасадан, къайгъыдан къалмагъан эси.

Севдиги бакъыра башкъа бир далдан:
– Къайдасынъ, джанчыгъым, къайдасынъ сен? – деп.
– Къайгъырма, уч да кель, мындаман мен, – деп.
Бакъ, козюм! Ибрет ал, сен де бу алдан.

Сюймек, я сюйдюрмек – инсаннынъ иши,
Огърашмакъ бунынъчюн, бир шейден къайтмай,
Чеккенин, корьгенин кимсеге айтмай, –
Анъламаз бу сырны серсем бир киши.

АВДЖЫ

Бир гунь Али бельсенип чыкъкъан авгъа, (1)
Яваш-яваш тырмашкъан Чатыртавгъа. (2)
Атсам эгер бир айван, соярман, деп,
Чакъысыны къыстыргъан чарыкъ бавгъа. (3)

Чакъса – алмай тюфеги, алса – урмай,
Шай боса да, ата о, къарап турмай. (4)
Кя джастанып атса да, кя чонъкъайып, (5)
Къатсе, огъа авчыкълар мыйыкъ бурмай. (6)

Къарт эменнинъ устюнде корип къач ав,
Тюфегини патлата бу къанлы джав.
Бек джалкъылдап чыкъкъан бу яман сестен, (7)
Чувулдаша къушчыкълар, джанъгъыра тав. (8)

Тинъленип бир козь ташлай тёгерекке,
Келип къона бир къач къуш бир дерекке.
Козьлеп чагъа тюфегин авджы киши,
Къуш боса да, ярар, деп, бир керекке. (9)

Тюше джерге бир къушчыкъ, юварланып, (10)
Джаткъан ерде бакъыра, бек зарланып. (11)
Къолтукъларын къабартып авджы киши
Бара чалт-чалт къушчыкъкъа, къударланып. (12)

Гъарип къушчыкъ чекише озь алына,
Санки джылап, Алиге о джалына. (13)

Али оны ольдюре, бек къуванып,
Урып къанлы тюфекнинъ къавалына!

АВДЖЫГЪА

Байлагъансынъ белинъе этегинъни,
Джетекке де алгъансынъ копегинъни.
Аттынъ, урдынъ о къушны, бир къабатсыз, (1)
Козьлеп догъру о къанлы тюфегинъни.

Чабалана о къушчыкъ, авузын ачып,
Кетмек истий заваллы, тез-тез учып. (2)
Сындыргъансын гъарипнинъ къанатыны,
Огърашса да, бир дюрлю болмай къачып. (3)

Демек истий о сагъа, авзын керип:
– Баланъ-чагъанъ ёкъмы, эй залым эриф?
Палазларым ювамда оксюз къалды,
Не анъладынъ ташлавдан мени серип?

Озь баланъны сакълайсынъ куньден, айдан,
Къуш, сумлакъ тавукътан, таз торгъайдан.
Чекишесинъ онларчюн гедже-кундюз,
Къысмет арап, чёллерден, шенъ тогъайдан.

АРУВЧАМА (1)

Эй, джанчыгъым, бек шенъсинъ, баладайсынъ, яр, (2)
Арувлыкъта йылдызсынъ, тувгъан айсынъ, яр-яра-а-а-ар.
Гедже-куньдюз дердинъден хасретинъден, яр, (3)
Магъа, болды-боладжакъ, сен къолайсынъ, яр... яа-ар,
сен къолайсынъ, яр.

Севги, севда, дерт, асрет, къасвет, къайгъы, яр,
Тапмаз буны чекмеген ич бир сайгъы, яр.
Кулюширлер, байгъуш деп, эгленирлер, яр,
Джаш джюректе болмаса татлы дуйгъу, яр, татлы дуйгъу, яр. (4)

Акъшам болып батыгъа кунь къонгъан сонъ, яр, (5)
Орталыкътан колетке джоюлгъан сонъ, яр,
Не зевкъ берер инсангъа назлысыман, яр, (6)
Багъчаларда гезинмек, ай тувгъан сонъ, яр, тувгъан айсынъ, яр.

Тюрлю къушлар далларда бакъыргъанда, яр, (7)
Бинъ назларман бир-бирин чакъыргъанда, яр, (8)
Табиат берер инсангъа ашкъ дуйгъусын, яр,
О сеслермен безенип джанъгъыргъанда,
яр, джанъгъыргъанда, яр. (9)

Чыкъ ананъдан яшыртын, бабанъа айтмай, яр, (10)
Гезинейик барабар, танъсыз къайтмай, яр,
Саба эгер туйсалар, козьлеринъден, яр,
– Авурдым, – дийгъоярсынъ, ич джантайтмай, яр,
ич джантайтмай, яр.

Кель, кель мутлакъ, барабар долашайыкъ, яр, (11)
Деналарда дертлешип джылашайыкъ, яр, (12)
Шайтип дерттен, черлерден арынгъан сонъ, яр, (13)
Шенъ конъюльмен кулюшип, ойнашайыкъ, яр, ойнашайыкъ, яр.
(14)

Танъ джувукълап, сес-солукъ савушкъанда, яр,
Джетемен де батыгъа авушкъанда, яр,
Йылдызчыкълар къуваншып ойнашкъанда, яр,
Эки асрет корюшип къавушкъанда, яр-яр, къавушкъанда, яр. (15)

КЪУДАЛЫКЪ

Къуда:
Сизге бизнинъ Алякъайнынъ бар буюк бир селямы...
Къыз бабасы:
Бек алейкум селям, айлакъ! Сонъ, селямнынъ келямы? (1)
Къуда:
Сиз оны бек арув этип билесизми?
Къыз бабасы:
Билемен!
Къуда:
Ондай боса, мен де сизге бир ниетмен келемен! (2)
Сиз бек арув бильген сонъ, айтмакъ тюшмий о ягъын,
Бир огълу бар, о да, десенъ, баскъан къартлар туягъын. (3)
Къыз бабасы:
Макъсат не шо?
Къуда:
Макъсат? Онынъ бар сизге бир къач сёзю.
Айттыраман къызынъызны!

Къыз бабасы:
Огълунамы?
Къуда:
Тап озю.
Огълу бек бир джуваш джигит, къой авузындан чоп алмаз,
Зевкъ-сефагъа къулакъ бермез,
хызметтен де ич къалмаз.
Чыгъып барса той-джыйынгъа, башкъа
халкъдай лаф этмез. (4)
Къыз бабасы:
Матюв болып отурмасын, джашларгъа
акъыл коп джетмез. (5)
Къуда:
Сиз ондан хавф этменъиз,
бек темелли бир джаш о.
Къыз бабасы:
О Алининъ дар-дюньяда тек бир огълу бар я шо?
Къуда:
Эййи, бир де къызчыгъы бар, болгъаны шо экиси,
Олар ичюн оледжеклер уй халкъынынъ эписи.
Къыз бабасы:
Сохта болып аслы о джаш медресеге киргенми?
Ёкъса бом-бош, озь башына къатайгъан да джюргенми? (6)
Къуда:
Къараны бек таный эмиш! Эль язы да бар, дийлер. (7)
Джанъы чыкъкъан китаплардан окъуй экен
коп шийлер. (8)
Къыз бабасы:
Къа? Сонъ, къатип айттырасынъ? (9)
Къуда:
Оны сизге ташлаймыз.
Сизден джевап ала босакъ, тедарекке башлаймыз. (10)
Аркъадаштан сорарсызмы?
Къыз бабасы:
Мен зан этсем, керекмез,
Апакъайгъа танышкъанлар ич бир вакъыт кяр этмез.
Къуда:
О ери де шай я онынъ, бугунь сиз сав тургъанда... (11)
Къыз бабасы:
О якълары масал онынъ, шинди къавгъа
юргъанда. (12)

Бала менинъ, мен истесем, откъа, сувгъа атарман.
Адеттен де ич айрылмам, мен эски бир татарман.

Къуда:

Сёзюнъ догъру, Осман акъам, отьмек сенинъ, туз сенинъ.

Къыз бабасы:

Алты юзьлюк бере босанъ, мен разыман! Къыз сенинъ.

Къуда:

Учь юз кумюш боса къатер? Джигитни бек сыкъмайыкъ. (13)
Сынъыры да шудыр онынъ, сынъырдан тыш чыкъмайыкъ.

Къыз бабасы:

Айса он фут учун къаве, он да дукат берерсинъ, (14)
Мен зан этсем, бу шийлерни сен де ляйыкъ корерсинъ. (15)

Къуда:

Алып берюв – бу бир адет, деделерден къалгъан ший.

Къыз бабасы:

Тарта, соза базарлыкъ да, о адеттен болгъан ший.

Къуда:

Осман акъам! Ал учь юз де, сёз бир, Алла бир, дийгъой. (16)
Шинди нишан ясайыкъ да, армандан сонъ бир де той.

Къыз бабасы:

Аз! Аз! Къуда, аз айтасынъ, оман аслы бомайджакъ. (17)
Тартсакъ, созсакъ, учь юзлюкмен эксиклер
ич толмайджакъ.
Четвертлермен ракъы керек, пива, шарап, кене шай. (18)
Бу шийлерни бираз озю тюшюнир таа Алякъай.
Эшим-достум къалмай кельсе, он къой джетмез,
беллиймен.

Къуда:

Тарта тутсанъ теран башын, коп ший кетмез,
беллиймен. (19)

Къыз анасы (тыштан кире):

Хош кельдинъиз, Къуртумер акъам! (20)

Къуда:

Амансынъмы, Назире?

Къыз анасы:

Шукюр, сиз бек амансызмы? Тендиризми Аджире?
Нечюн шайтип токътадынъыз? Лафынъызны этсенъиз!

Къыз бабасы:

Этермиз таа... Янымыздан сизлер турып кетсенъиз. (21)

Къыз анасы:

Мен эшиттим эпсин дынълап.

Къыз бабасы:

Не айтыштыкъ?

Къыз анасы:

Къудалыкъ.
Яшырманъыз энди, барем, кимде экен шу севдалыкъ?
Али дийсиз, наслы Али шо? (22)

Къыз бабасы (дарылып): Токъта, кирме арагъа.

Къыз анасы:

Ё-окъ, разы тувулман, ич мен къызмайман парагъа.
Менинъ балам озю алтын!

Къыз бабасы (джекирип): (23)

Токъта, диймен мен сагъа!
Ич бир вакъыт лакъырды, сёз айтма, диймен, сен магъа!

Къыз анасы:

Бек арув, сиз бересинъиз, я къыз оны сюймесе?

Къыз бабасы:

Къоджачыгъы тавлы болып, бир кийгенин киймесе, (24)
Къызгъа башкъа ший керекмез...

Къыз анасы:

Ай, ай, эгер шай боса... (25)

Къуда:

Апакъайгъа та не керек, тек къоджасы бай боса?

Къыз анасы:

Къаве, шекер, къына, сакъыз, теран джемиш
базарлыкъ. (26)
Къоштынъызмы антер, дукат, бир топ инджи, назарлыкъ?

Къуда:

О шейлерни айтышмадыкъ, мен учь юзлюк беремен.

Къыз анасы:

Мен унткъанман аякъкъапны, бир келинлик черемен.

Къуда:

Шайтмийик биз, болагъойсун учь юз элли,
я дёрт юз. (27)
Инджи, дукат, уфакъ-тюфек къошулмасын дюме-тюз.

Къыз бабасы:

Менинъ айткъан шийлеримен боса,
мен бек разыман. (28)

Къыз анасы:

Шай, шай, аман той-джыйын да яраша та тарзыман.
Шинди халкъ эп денъеп келе. (29)

Къыз бабасы:
Догъру айтасынъ, апакъай.
Къыз анасы:
Шай, коресинъ! Ший джетмесе, десем сизге: «Тап, акъай!»
Кулюшмезми халкъ сонъ бизге? Бозулмазмы
къанынъыз?
Моллукъ боса тойда эр ший, раат болур джанынъыз.
Къуда:
Он дукатман учь юз кумюш, десек, тамам-
беш юзлюк, (30)
Айды босун, мен де сизге этмийим коп юзьсюзлик.
Айса, мутлакъ мен келирмен базартеси, я салы.
Къыз анасы (къоджасына):
Къуджурсынъыз, энъ болмадым, къошмадынъыз
бир чалы. (32)
Къуда:
Джигитни де керекмий таа хырпаламакъ, зорламакъ. (33)
Къыз бабасы:
Я ляйыкъмы къыз баланы уджуз берип хорламакъ? (34)
Къуда:
Айса, сёз бир, Алла бир, деп, битирийик сёзлерин.
Къыз бабасы:
Амин, амин! Хакъ Тааля къувандырсын озьлерин! (35)
Къуда:
О ягъындан ич шеким ёкъ, къуванырлар, иншалла! (36)
Къыз бабасы:
Шай бир татлы сёзлеринъ бар, субханалла, машалла! (37)
Къыз анасы (джылап):
Язысы экен баламнынъ, Хакъ тамамын
косьтерсин. (38)
Къыз бабасы:
Кече-куньдюз, джатып-турып, оны Хакътан истерсинъ. (39)
Алякъайгъа коп селям эт. Бизден коп ший къыдырмаз.
Къыз анасы (кене джылап):
Къыз да оны, ул да оны, акълы боса, сыдырмаз. (40)

АКЪАЙЫМА

(къадын айта)

Тар бир уйчик, дивар куфлю, мен джанъгъыз, озь башыма
Ойланырдым, козьлеримни бир джорукъкъа бек тигип.
Огърашырдым дерт ичинде дерен солып, ах чегип,
Гедже-куньдюз джыласам да, тоймаздым козьяшыма.

Дертли, черли белялардан ич къуртулмай яшардым,
Язылгъан, деп, манънайыма яман, къара бир язы.
Джаныма къаст этмекни де тюшюнирдим мен базы,
Бек талчыкъсам, ара-сыра сувман отьмек ашардым. (1)

Аким эдинъ сен устюмде, эр ишимде, эр ерде,
Куньдюзими кече этип, косьтермездинъ кунеш, ай.
Ёкъты сенде бир татлы сёз, окъшав, десенъ, кене шай, (2)
Керер эдинъ ёлларыма дертли, къара бир перде. (3)

Иште тувды бизге артыкъ секиз март,
Бильди буны эркек, къадын, яш эм къарт.

Бизлер энди акъкъымызгъа къавуштыкъ,
Къаранлыкътан айдынлыкъкъа авуштыкъ!

Бинъ яшасын байрамымыз, секиз март,
Акъай, кечти укмюнъ, менден къолунъ тарт!

1927

ТОСУН БАЙ

Амет: Пара толу эр ери Тосун байнынъ,
Бикеси де он дёрдю тувгъан айнынъ,
Бир къараса бай онынъ козьлерине,
Бутюн дюнья огъа эп ич ерине.
Мемет: Ич хиянет этмийми?
Амет: Къуджурсынъ, эй!
Мемет: Сорамакъ да къабаатмы, аджайып шей!
Амет: О ягъын сонъ айтарман, токъта бираз,
Бир тавукъман кунь этмез эр бир къораз. (1)
Мемет: Бир еринде сакъатлыкъ бардыр, бельким?
Амет: Савлыгъына кягъыт бере алай эким. (2)

Машалласы бетинден саркъып тура,
Джувукъласанъ, сыджагъы бетке ура.
Мемет: Иштиасы арувмы?
Амет: Атдай ашай!
Ашамакътан янъгъыз тек джатса бошай. (3)
Мемет: Ич бир къаари ёкъмы, оля?
Амет: Ха-ха-ха-ха!
О, эр шейни эм япа, эм де йыкъа,
Онда къасвет нишлесин, чюрюген бай.
Мемет: Болса эди бизлердай джокъ-джолагъай,
Корьсе эди тюшюнде къарт умачын,
Билер эди къадрини, гъарип, ачнынъ. (4)
Амет: Оджа, мемур о тувул, не де ыргъат,
О шейлерге о бек зыт, эм де бек джат.
Алты киши тута о, тюкянында,
Бир дане де джансакълар озь янында.
Учь дане де хызметкяр къызлар да шай,
Айлакъта бек биреви, тап мелекдай, (5)
Уча, къона, турса да гомелекдай. (6)
Мыйыкъ бурмай бай агъа...
Мемет: Айды шондан!
Амет: Кунь тиймези арув та, къат-къат ондан.
Мемет: Чакъса бай бир ишарет, о къыз нишлер? (7)
Амет: «Шашкъанындан къуванып, тилин тишлер», – (8)
Деселер де, о садыкъ шерфесине, (9)
Джанын бере о, назлы эркесине.
Онынъ дерти дюньяда эп къазанмакъ,
Бир де бике янында шай узанмакъ. (10)
Мемет: О Тосунгъа бай демий эдилер де?
Амет: Сёзюнъ догъру! Тосун деп, джюрдилер де
Башладылар сонъ бай деп чакъырмагъа,
Тамакъ керип, онъынъчюн бакъырмагъа. (11)
О, ачлыкъта алтынны коп девирген,
Койлю алдатып, ишини бек чевирген. (12)
Азыр тургъан четтен бир ишаретке,
Эп гизлиден джол берген тиджаретке. (13)

* * *

Байып чыгъа о, сонъгъы басамакъкъа, (14)
Истий гонълю къыдырмакъ курорт якъкъа.
Мемет: Сонъ, о якъта нишлейджек?

Амет: Гурьлюк бу, я?
Куньде къумда джатаджакъ тоя-тоя.
Мемет: Озь башына о, кунни, къумны къате?
Амет: О, къумларда бек коп шей болып кете. (15)
Эгер корьмек истесенъ чыплакъ къары,
Олар онда кобликте, санки тары.
Джагъасында денъизнинъ баштан-баша,
Эркек, къадын – бир ерде къымыраша. (16)
Сорай къалсанъ, озьлери: «Табиат», – дийлер,
«Акъай босанъ, сен де ер тап, ят», – дийлер. (17)
Мемет: Эркек, къадын чыр-чыплакъ джатсынлармы? (18)
Шайтип ботен гунягъа батсынлармы?
Амет: Бир топарда энъ аздан юз киши бар,
Ондай ерде гунянынъ не иши бар?
Гуня боса, о ерге бай барармы? (19)
Барув къайда! Айланып ич къарармы?
Мемет: Сонъ, сонъ, айтып питирсе шонынъ фаслын,
Уйренийик шо ишнинъ ичин, аслын.

* * *

Амет: Киралады сонъ бай бир автамабиль,
Учты кетти бир къушдай, шакъа дегиль!...
Мемет: Янъгъыз озю кеттими?
Амет: Янъгъыз озю.
Мемет: Безмейджекми сонъ уйде къара козю?
Амет: Безсе, минер файтонгъа, гезер шеэрде,
Урьмет-сайгъы балабан эр бир ерде.
Огъа ачыкъ тюкянлар, эп базарлар, (20)
Бир шимаргъа байлы эп хызметкярлар, (21)
Мемет: Бир козь къысса джете, э?
Амет: Бек джетише. (22)
Зу-чув бола алайсы, орепкише.
Мемет: Иште сагъа яшайыш, иште омюр,
Бизнинъ исе, омрюмиз – къара комюр.
Амет: Барып тюше куротта бир дачагъа, (23)
Ич сыгъылмай, зор эте эп акъчагъа. (24)
Козю илише къонъшуда бир къарыгъа,
Акълы эне башындан тап ярыгъа. (25)
Джийрен чачлы о къары, мавы козьлю, (26)
Ойнакъ джюрюш, шенъ чырай, шырын сёзю,

Гъарип байны къавура, джагъып башлай,
Джюрегине севдалыкъ зеэрин ашлай.
Бай богъа бек тутуша, бек алына,
Кельмий ич де шерфеси хаялына.
Мемет: Унта, демек, бус-бутюн, языкъ, языкъ, (27)
Амет: Къагъылгъан сонъ джюрекке оттан къазыкъ,
Шерфе-мерфе корюнмез козьге аслы,
Къуртулмакъчюн о дерттен наслы, наслы.
Мемет: Къатмек керек, сонъ, оля? (28)
Амет: Таныш болмакъ,
Гомелекдай о откъа джанып солмакъ.

* * *

Айткъанымдай бола сонъ...
Мемет: Недай дийсинъ?
Амет: Анъламагъан кишидай нек шай дийсинъ?
Танышалар, коресинъ, къокълашалар,
Ашай, иче, джаталар, юкълашалар.
Мемет: Туйып берсе шерфеси, богъа не дер? (29)
Амет: Шу ерчикте, шу саат акълы кетер!... (30)

* * * (31)

Бай огъраша къарыман кече-куньдюз,
Шерфесини унута о дюме-тюз. (32)
Бу иш эльге джайылып, билинген сонъ,
Байдан «ая» деген ший силинген сонъ,
Эшитиле шо саат бикесине,
О да, яман къабынып окесине,
Азырлене къавгъагъа къожасыман,
Джюрегининъ зеэрли аджысыман.

* * *

Эр гунь акъшам тиятр, я иллизьён, (33)
Шайтип кечип кеткен сонъ зевкълы сезон,
Бай, къарыман айрылшып, къайта уйге,
Къарамагъа гонълю ёкъ ич бир шийге. (34)
Кире уйге, энъкъастан алсызланып, (35)
Коре: джата бикеси бек сызланып. (36)
Бай, заваллы, ал-хатыр сораса да, (37)
Ялтакъланып, джувуркълап къараса да,
Шерфе алмай янына байны джувукъ,

Къаршылай эр теклифни сувкъ-сувукъ.
Чаре ёкъ, бай башлай сонъ джыланмагъа,
Дий: «Джанчыгъым! Айт сыррынъ, алынъ магъа.
Кимлер сени дарылтты, неге къыздынъ?
Неге, нечюн сен шайтип къанынъ боздынъ?» (38)
Бике: Истемиймен сёзюнъни, хаин эриф,
Айтма ич бир лакъырды, авузынъ керип.
Чарпына бер, бар, айды, марушкенъмен. (39)
Бай: Не болгъан шо? Шашаман бу ишке мен. (40)
Бике: Аллам сени шашыргъан догъру джолдан, (41)
Не беклемек мумкюн сонъ шашкъын къулдан?
Бошат менинъ башымны сен шу саат! (42)
Бай: Не дер, туйса бу ишни бир, джемаат?
Шерфе: Къалмагъан сонъ сенде ич намус, ая,
Эки бетинъ болгъан сонъ мермер къая... (43)
Бай: Не эшиттинъ, халкъ сагъа нелер айтты?
Шерфе: Сёленме ич, эр шейден гонълюм къайтты.
Кет, барем, бир джылайым, мерим къансын,
Джюрегим де къаврулып откъа джансын.
Бугуньден сонъ бу дюнья арам магъа.
Бай (шашып): Гузель Ольгам, ач козюнъ, къара магъа,
Бир корьгенде акълымны алдынъ мени!...
Шерфе (бакъырып джылап):
Ана шинди ал откъа салдынъ мени (44)
Кет козюмнинъ алдындан тур, джойтул, кет!
Этеджек эр шейинъни Ольганъа эт!

Март, 18, 1927,
Салтаба

БИР КОЙЛЮНИНЪ КЪАРГЪЫШЫ

(1928 с., март 28 бораны мунасебетийле):

Къартайгъан пелитни сындырып шарт-шурт, (1)
Копекдай авулдап, коюме далдынъ!
Шашырды бус-бутюн яш-явкъа, къарт-къурт,
Къоркъузып эр кесин, акълыны алдынъ!

Топрагъы йыландай коклере тиклеп,
Бир гедже, бир куньдюз сызгъырып дурдынъ!

Къалды чокъ факъырлар белини буклеп,
Чюнки сен онларынъ бойнуны урдынъ!

Меним де эвими темельден йыкътынъ,
Чыкъмагъа етмегир, сен къайдан чыкътынъ!
Ешерген тарламны тамырдан сёктинъ,
Севинчли гонълюме зеэрлер дёктинъ.

Чайырым къызаргъан, данъгъырдап ята...
Ташлары инедай козюме бата.
Сюрюльген топракълар кеткен эп чанъгъып,
Шашыргъан айванлар юрелер къанъгъып.

Къалаччыкъ сабаннен сюрюльген топракъ,
Даянмай экен ич зорунъа сенинъ.
Къалмагъан ызанда ешиль бир япракъ,
Тоз олып учкъан эп огърунъа сенинъ.

Напайым? Ёкъ олды бир йыллыкъ кучюм,
Къырылды къальп деген къырылмаз тючюм.
Эсмеге етмегир, къалгъайдынъ эсмей...
Яшардым, тарламдан умюди кесмей.

Апрель, 5, Саватка

КОЙЛЮНИНЪ ШАНЫ

Танъ ачылып, куньтувуштан (1)
Джалтырап кунь догъгъанда, (2)
Чечек, когет чыкъ сувуман
Башларыны джувгъанда, (3)

Талгъын джельмен толкъунгъанда (4)
Орюште онъ богъдайлар,
Джанлангъанда багъ-багъчалар,
Бакъыршкъанда торгъайлар, (5)

Огърашыр къарт, джаш, эп койлю, (6)
Мутлакъ бир иш пешинде,
Я бостанда, я багъчада,
Я тарлалар ичинде.

Къатты берчли къолларында
Чапасы я лескери,
Ёрулмадан чалышыр бу (7)
Къара хызмет аскери.

Терледикче, манънайындан
Терин силип ташларлар, (8)
Аз отурып джал этер де,
Кене ишке башларлар.

Тарла, бостан, багъ ве багъча – (9)
Койлюлернинъ джаныдыр.
Бу шейлерни тымар этмек – (10)
Оларнынъ бир шаныдыр. (11)

КОЮМИЗНИНЪ КЪЫЗЛАРЫ

Бош вакъытта чёльде, къырда гезерлер,
Табиатын баштан-аякъ сюзерлер,
Чечекни де сайлап-сайлап узерлер,
Башын, коксюн ярашыкълап безерлер.

Хурафатны бир парагъа алмазлар,
Очакъ башы ошегине далмазлар,
Бош лафларгъа ич де къулакъ салмазлар,
Тербиеде кимседен арт къалмазлар.

Якъыджыдыр байгъын бакъкъан козьлери,
Эм пек татлы, пек шырындыр сёзлери,
Урь виджданлы, эп ачыкътыр юзьлери,
Яхшылыкъны ольчеп табар озьлери.

Той, джыйынгъа ойнай-куле кетерлер,
Кой ичинден дудукъущдай отерлер.
Бир-бирине шакъа-шелля этерлер,
Тербиени, эдепни пек кутерлер.

«Къыналы»ны, «Къоран»ны пек сюерлер,
Ич безмеден ойнап, джанар-куерлер.

Джашларгъа да коп шей чынълап тиерлер,
Чынъ джевабын мойнуна да киерлер.

ЯЗДА

Кеткенден сонъ халкъ бездирген, яман къыш,
Баарь келип, откъа, чёпке джан берер.
Топлашырлар кузьде къачкъан алай къуш,
Еширирлер чёллер, къырлар, дерелер.

Попазие, мелевшелер къокъурлар,
Башын эгип, бир-бирине салланып.
Коп къушчыкълар лянет, къаргъыш окъурлар,
Корип джюрген къыргъыйларны, авланып.

Къарылгъачлар авузыман уй къурар,
Теран тюртсенъ, тюшеджекке ошатып,
Лякин уйлер ич бозулмай, коп турар,
Бозмасалар яман баллар, таш атып.

Балкъуртчыкълар багъчаларны долашып,
Чечеклерге сайлап-сайлап, къонарлар.
Озь арасы вызылдашып, талашып,
Келир къышкъа, бал топлап, бир онъарлар.

Бир ярашыкъ гомелекнинъ учкъанын
Баллар корип огърашырлар тутмагъа.
Тутаджакъта корип онынъ къачкъанын,
Башларлар сонъ къалпакъларын атмагъа.

Къартанайлар чубукъларын къолгъа алып,
Башларына акъ марама джабарлар.
Салкъынларда лакъырдыгъа бек далып,
Боладжакъын болмаз бурун «табарлар»!

Къурт-къумурскъа аллы-алынджа огърашып,
Уйлерине кечинмесин топларлар.
Къарт къойларман джаш къозулар манърашып,
Кенъ орюште джайрай берип отларлар.

Чалышкъыр халкъ тоз-топракъкъа булашып,
Къышлыгъы ичюн къан терлерин тёгерлер.
Кечиргенлер язны бошна долашып,
Къышта бек коп хорлукъ, захмет чекерлер.

ДЖИН СОФРАСЫ

Ясыгъа деп, моллакъай уйден кете, (1)
Алай-булай, джамиге не исе джете.
Аятында джаминынъ бир топ алтын
Корип, козю, гъарипнинъ, йылыт-йылыт эте. (2)

Моллакъайгъа алтын топ джыллы тие,
Дамсыз-тузсуз авузына сувлар ие. (3)
Къуванчындан къалтырап, дырр-дыррр этип,
Чюнким ондай шийни о, джандан сюе. (4)

Янашалай къысметке, къолларын керип, (5)
Авузун ачып, козьлерин акъыта берип. (6)
Бираз тура, тюшюнип озь башына, (7)
Джуббесининъ этегин бек котерип.

Дий: «Къоркъмагъа не бар шо, адам сен де...
Алтын тавып да алмайым! Къуджурман мен де. (8)
Пейда болур шу ерде бир чувулды,
Шынгъырдатып алтынны котергенде.

Молла джойта пусласын, шашып къалар,
Топлап эсин, джамиге тез-тез далар.
Тургъан сайын артышып, о чувулды,
Азар-азар, токътамай, ичке толар.

Эшитиле бир коп сес, ёкъ бир киши, (9)
Тола сеске джамининъ ичи, тышы.
Къоркъып тура моллакъай орталыкъта,
Тургъан сайын къабара онынъ иши. (10)

Бириси айта: «Айдынъыз къыдырайыкъ»,
Бириси дий ки: «Бир план уйдурайыкъ,

Шу молланы туткъан сонъ, ару-ув этип,
Еди къабат терисин сыдырайыкъ».

Молла къача ортадан, къоркъып, четке, (11)
Къыйыгъындан козь ташлай къапы бетке,
Тюшюнсе де коптен-коп, кестиралмай,
Акълы джетмий бу зу-чюв, алекетке.

Бир сес чыгъа: «Эльбет, о, бир ердедир,
Я эшикте, я орта, я тёрдедир».
Бириси, десенъ, молланынъ янчъыгъында...
Дий: «Къаранъыз, о, мутлакъ мыньердедир».

Молла, гъарип, ортагъа бир даа чыгъа, (12)
Къоркъкъанындан авузына дженъин тыгъа,
Ачувлана джамиге кельгенине...
Къатсин! Болгъан бир кере, тишлерин сыгъа.

– Ортададыр о молла, бек къаранъыз,
Коше-буджакъ къалдырмай эп аранъыз,
Азыр болсун пычакълар къолунъызда,
Туткъан ерде аджымай бас, торанъыз.

Буны эшитип моллакъай мерапкъа пыса,
Чыкъмасын деп тынышы, эрин къыса.
Чалт-чалт билип бунынъ да туюлгъанын,
Къоркъкъанындан ичинден къанлар къуса.

Ява-а-аш чыкъып мераптан, минберге мине,
Ич бир шей корюнмий козьлерине.
Бир сес чыгъа: «Ёкътыр о, орталыкъта,
Минсе керек джамининъ минберине».

Молла атлай минберден тап чатмагъа,
Февкъанени козьге алып, онда атмагъа.
«Чатмададыр о», деген сёзни эшитип,
Башлай, гъарип, юкъарда «хаб» джутмагъа. (13)

Къулакъ сала, чувулды озюне джете,
Абдыракълап чатмадан февкъанеге кете.

«Чатмада да ёкъ», деген сесни эшитип,
Тутуладжагъын ойланып, эси бек кете.

Февкъанеге чувулды якъынлаша,
Моллакъайнынъ дертлери артып таша.
– Къачмагъа ер къалмады, бар тутунъыз! –
Деген сесни эшитип, молла шаша!..

Февкъанеде къалтырап отургъанда,
Джин тайфасы копюрип, къутургъанда,
Тюше къала минаре хатирине,
Кеттим эльден, дюньядан, деп, тургъанда.

Басып аякъ учундан, тыныш алмай,
Минареге тырмаша токътамай, талмай.
Тап юкъаргъа чыкъкъан сонъ, къулакъ сала,
Джинлер кене пешинден келе, къалмай. (14)

Булут къаплагъан кок юзюн, ай да баткъан,
Къарангъылыкъ джарыкъны баштан аткъан, (15)
Бакъыраджакъ боса да, файда этмийджек,
Айван, инсан, алай ший юкъугъа джаткъан.

Молла къалын белинден къушагъын ала, (16)
Арув этип, шерфеге байлап сала. (17)
Чыбыршып, джин тайфасы чыкъкъан сонъ тап юкъаргъа,
Тутып озю къушакъны, саркъып къала. (18),(19)

Тапмай джинлер молланы шерфеде де,
Дийлер: «Къайда кетти бу байгъуш деде?» (20)
Расткетирип къушакъны, джиннинъ бириси
Дий: «Кеткени не энди, мыньерде де!»

Саркъкъан ерде моллакъай бек толгъата,
Джан къоркъусы гъарипни зырбалата.
Сильтий бир джин къушакъкъа кескин пычакъ...
Молла бир даа къараса, тёшекте джата.

Табирлий о, бу тюшни, арувгъа джорай,
Айттырмакъчюн арув деп, эп халкътан сорай, (21)

Тентек джашнынъ бириси дий ки огъа:
– Энди сенинъ арджынъ – бир басым къорай.

Тенбих:
Тавукъ корер тюшюнде тары я тюй...
Магъа коре, бу тюш де шундай бир ший.

ЗЕЛЬЗЕЛЕ ХАТЫРАТЫНДАН

Ай юкъардан парлакъ нурун дагъа-даша сеперкен,
Байгъын денъиз шыпырданып ернинъ юзюн оперди.
Чыр-чыр мазин талгъын-талгъын йырлап, дердин дёкеркен,
Миявкъушлар кийик сесле оджакъларда отерди.

Ёргъун койлю ятагъында татлы-татлы уюркен,
Джан дитретен угъулты дуюп, бирден уянды.
Ер депренип, юреклерде къоркъулар эп буюркен,
Орталыгъы саран дешет джан-дамаргъа даянды.

Къарт копеклер коке бакъып, агъзын керип улуркен,
Кумеслерде тавукъ-хораз кой ичинде яйылды.
Эр бинада титиз-чиркин чытырдылар олуркен,
Базы зайыф къадынларын юреклери байылды.

Къуджагъында баласыйле яш келинлер агъларкен,
Эль къалдырып, къартбабайлар седжделерге къапанды.
Козю яшлы къартанайлар яс къарасы багъларкен,
Кой молласы, сакъал сыйпап, къыямети коп анъды.

Сабахына джемаате насихатлар идеркен,
Къурбан, бинип кечмек ичюн эп Сыраттан, дем урды.
Козю багълы гъарип койлю эве махзун гидеркен,
Дюз гонъюлле шеадети бираз чокъча савурды.

Зельзеленинъ йыкъынтысы козь огюнде дуруркен,
Халкъ топлашып дуа ичюн бир мешвере къурулды.
Саф койлюнинъ агъламадан козьяшлары къуруркен,
Бир чокъ масум къоюнларын гъарип бойну вурулды.

КЪАДЫНЛАР

Бир вакъытлар ер юзюнде эрлер укюм сюрюркен,
Чокъ къадынлар къара зиндан эв тёрюнде инълерди.
Козьлерининъ нурун дёкюп, къызлар нагъыш орекрен,
Эртен-акъшам бабалардан акъсыз тазир динълерди.

Къызын сатып, джаиль баба той-джыйынлар идеркен,
Перде ардында о гъарип къыз, оксюз гиби агъларды.
Къопарылмыш бир гуль солып-сёнип гидеркен,
Сюзгюн, байгъын козьлеринден къанлы яшлар чагъларды.

Эрге барып, пенджереден куньге, айгъа бакъаркен,
Тазе, темиз юрегини къара дертлер бийлерди.
Геджелери мум зиясы саф гонълюни якъаркен,
Танърисинден темиз ава, ачыкъ кунеш дилерди.

Там октябрь 25-те азат куню догъаркен,
Юзюндеки яшмагъыны йыртып, эвден чыкътылар.
Бу азатлыкъ къоджалары дерде-чере богъаркен, (1)
Урь къадынлар эсирлиги темелинден йыкътылар.

1927, ноябрь 7

ОШЕК

(сувгъа деп кеткен къызлар арасында)

Зоре: Вай, джаным Фатма! Анавы Эсма бар да,
Джюре эди бир джашман тап бульварда... (1)
Фатма: Наслы Эсма, джаным эв? (2)
Зоре: Зинепнинъ къызы...
Фатма: Наслы Зинеп? (3)
Зоре: Мынавнынъ акъылсызы...
Не богъан, тойда о гуню, бир теспи тагъып, (4)
Отура эди де, бетине къызыллыкъ джагъып...
Фатма: Ойнады да «Хайри»ге озь башына,
Редикюлин туттырып къардашына?
Зоре: Шунынъ озю, къайкъалат, миндебашын...
Фатма: Бильмединъми ким экенин джетекте джашын? (5)
Зоре: Танымадым!
Фатма: Къуджуры мынавы къызнынъ! (6)
Зоре: Дертин чекмем озюме файдасызнынъ.
Ачыкъ эди Эсманынъ билеги, башы.

Фатма: Тев! Ким экен, я, Раббим, джетекте джашы? (7)
Къыскъамеди бою, акъыз, джавурны джалпакъ?
Зоре: Эййи, эййи! Башында бир эльтер къалпакъ...
Алгъан эди Эсманынъ балтосын къолгъа, (8)
Отурдылыр энъ четте, бир ыстулгъы... (9)
(Буларнынъ янындан къарт Зинеп татай отип кете).
Зоре (оны Фатмагъа косьтерип):
Бу гъарипнинъ козьлери оны корьмез.
Фатма: Яхшылыкъта дженнетни биревге бермез.
Сёлентсенъ, къызы мелектир, (10)
Зоре: Къумурскъа басмаз.
Фатма: Шиндиги болгъан шийлерге... (11)
Зоре: Ич къулакъ асмаз.
Эрин къызыл Эсмада, къашлар да къалем,
Бой-бой джюре о джашман, корьсин, деп, алем.
Юбка кийген ешильден...
Фатма: Кофтасы неден?
Зоре: Асты зондан, юкъарсы ал череден.
Отура эдик буны айтып, тёнкюльдешип,
Кечип кетти учь къыз таа, чёнкюльдешип (12)
Бек тальтинке, белледим, бу къызлар да, (13)
Башлар ачыкъ, шаллар да омузларда.
Учевнинъ де къыскъа эди этеклери...
Фатма: Янларында ёкъмы эди джетеклери?
Зоре: Болмай тургъам, джаным эв, табышкъанлар,
Бир-бирине сюлюкдай джабышкъанлар.
Бек эследим, биревси Сомсултан къыз... (14)
Фатма: Эбе-е-ет! Багъча, базарлар ярашмаз онсыз. (15)
(Янларындан эки яш отип кете).
Зоре (оларны косьтерип):
Камсамолы шай къарай къыйыгъындан...
Фатма: Оны къайдан таныйсын?
Зоре: Мыйыгъындан!...
Фатма: Вай, оларнынъ мыйыгъы башкъамы, акъыз?
Зоре: Оны бильмий, сен къайда къалдынъ, токъуз?
Къалдыралар адети бир-эки тюк.
Танавларын къаршында, тек еминлик... (16)
(Зинеп келип, буларнынъ кене де лакъырды эткенлерин корип)
Зинеп: Ай къызлар, сизлернинъ ич ёкъмы ишинъиз? (17)
Зоре: Къартий, сен башта озюнъ къызынъын бегит.
Зинеп: Мен къызыма не болгъан?
Зоре: Дерти джигит!

Зинеп: Къой, къой, балам, акъкъына кирме онынъ,
Астында ший корюнир «джарыкъ сувнынъ». (18)
Алтында иллет боса да, баламда ёкътыр...
Фатма: Зоренинъ айткъан сёзюнде ялан да ёкътыр.
Зинеп: Сизде намус къалмагъан, ая къачкъан,
Къартайгъанда бабанъыз козюн ачкъан.
Зоре: Къайдан чъыкътынъ шо аслы, былт-шылт этип,
Сен ачкъансынъ козюнъни, Эсма джетип?
Нидже корьсенъ бир джашнынъ къолтугъында...
Фатма: Сен корерсинъ марафет къартлыгъынъда.
Бунынъ бизмен не иши бар?
Зоре: Айлакъ, джаным эв!...
Зинеп: Къабаатке къалгъаман, языкъ, тев, тев!
Машалланъыз бар, баллар, бир пакъылсыз.
Зоре: Бизмен токътап лаф эткен сен, акъылсыз!..
(Зинеп дарылып кете).
Яшайджагъын яшагъан, той айтылгъан.
Фатма: Амели де мойнуна уратылгъан.
Зоре: Къутугъынъ бармы? Менкиси къалгъан уйде,
Къафтанымнынъ джебинде илювли чюйде.
Фатма (тютюн къутугъын берип):
Ма, джакъ, акъыз, бегенсенъ, къалын этме.
Зоре (дарылып):
Белянъ берсин, къызгъанды, бермеге джетме.
Фатма: Огъа къаргъыш не керек, терс къарамакъ?
(къутугъын тартып)
Джанынъ истесе! Мен сюймем кейф арамакъ.
Зоре: Башы-аягъы бир сигар, ялгъайдынъ айтмаа.
Фатма: Къате? Магъа болмаймы сёзюмден къаймаа?
Менки сагъа токъуныш – «сёз башламакъ».
Зоре: Сенинъ магъа мерамынъ – дерт ашламакъ.
Фатма: Чувдырдынъмы шо, акъыз?
Зоре: Сонъ не болгъан?
Фатма: Бетинъ-козюнъ, эр еринъ ачув толгъан.
Зоре: Ачув сизден артып, ич бизге тиймез,
Биздай эткен чорлулар ачув бильмез.
Фатма: Айтсам шинди озюнъе, къаиль этерсим?
Имамнынъ къызы Лейлядан беш бетерсинъ!
Зоре: Лейля ким о? Наслы имам? Къайда отура?
Фатма: Бабасы молла, озю де бир ерде тура...
Зоре: Узун бойлу къапшагъай, шартмек бир ший?
Фатма: Аддинъ боса, бар токъун я теран тий!...

(Къолунда къопкъаларыман Джевэр келе.)
Джевэр: Селям! Зоре, Фатмалар, эпси мында... (19)
Фатма: Билесим, акъыз, кимлер тухумында?
Джевэр: Кимнинъ тухмы шо, джам эв?
Фатма: Лейля къызнынъ.
Джевэр: Нишаны болгъан айса о огъурсызнынъ.
Фатма: Айтма, джаным эв.
Зоре: Кимге экен?
Джевэр: Бир оджагъа.
Фатма: Эйи! Тамам ляйыкътыр эм къоджагъа.
Зоре: Къуда-муда, бармекен?
Джевэр: Ё-окъ! Озьлери. (20)
Озь арасында питкен, дий, эп сёзлери.
Фатма: Не бергени туюлам?
Джевэр: Бир билезик.
Лейля берген бир кисе, о да эзик.
Зоре: Яландыр та, джам акъыз!...
Джевэр: Онъгъа те энди.
Фатма: Ийи! Бирси бир ханым, бирси эфенди...
Джевэр: Айтакен озю эр кеске джуврып-джурып,
Къонъшусы айткъан ненеме, талчокъта корип.
Фатма: Анав джашнынъ, оны теран сорамай, нетмий,
Зоре: Алгъанына шашаман, акълым джетмий!...
(Узун джуббесимен мааллeнинъ хатиби кечип кете.)
Джевэр: Керчек! Сизге айтайым бир арув хабер, (21)
Ич биревге айтмайджакъ босанъыз эгер?
Фатма: Айтса, джам эв...
Зоре: Чалт боса, наслы ший шо?
Джевэр: Этинъиз емин, айтайым, балабан иш о.
Фатма: Отьмек тутсун козюмни.
Зоре: Айтмамыз, айтмаз.
Фатма: Инсан болгъан, айткъан сонъ, сёзюнден къайтмаз.
Джевэр: Мынавы акъай, хатиби бизнинъ якънынъ,
Ачып алай къапусын эр сокъакънынъ...
Фатма: Сонъ, сонъ, джаным эв.
Зоре: Къыскъасы, сонъ нишлеген?
Джевэр: Сорап джаш-джаш келинчек, тефтишлеген.
Фатма: Ольгендир та бикеси?
Джевэр: Оле тургъам?
Зоре: Айса, акълын учургъам?
Фатма: Я къутургъам?
Джевэр: Не къутургъан, не бир ший, ярамазлыкъ.

Бакъсанъ озю тозургъан коп намазлыкъ.
Фатма: Ады не шо акъайнынъ?
Зоре: Недай киши?
Бек къартмы шо, къоюлгъам авузында тиши?
Джевэр: Бек бильмиймен, тишлери текмильге ошай,
Не тапса да къутармай, эпсин ашай.
Бир келинчек сёз берген, бараджакъ болып,
О акъайгъа бир оюн къураджакъ болып.
Зоре: Вай, о сюмсюр акъайнынъ эльтийси къайда?
Джевэр: Уйде! Талакъ къозгъала афтада, айда.
(Эки джаш къызлар отип, буларгъа селям бермий кетерлер.)
Мынавларны таныйсым, джаным Зоре?
Зоре: Эки дане тальтинке, магъа коре...
(Джевэрнынъ къафтанын тутып.)
Вай мынавы пасманынъ арувы аслы!...
Фатма: Къайдан алдынъ, джам Джевэр?
Джевэр: Тюкяндан.
Фатма: Наслы?
Джевэр: Алгъыда бу бир пасманы алмагъа кирдим,
Лейляман анав оджаны барабар корьдим,
Джюре эди Лейля къыз, мал акътартып,
Косьтере эди оджагъа, тартып, тартып.
(Зоренинъ ненеси келе).
Гульсюм: Белянъ берсин, мынав къыз мында отура,
Бабанъ келип базардан, сув беклеп тура.
Зоре: Алдымызда балабан бизнинъ невбет,
Мен озюм алып барарман, бар, айды, сен кет.
Гульсюм: Къопкъанъ бошмы?
Зоре: Не болгъан?
Гульсюм: Не боладжакъ?
Зоре: Мына шинди къопкъалар эп толаджакъ.
Гульсюм: Шешме бана парланды, халкъ даркъашты,
Сени сувсыз корьген сонъ, ананъ да шашты.
Кеткен эдинъ саат онда...
Зоре: Шинди саат къач?
Гульсюм: Он экини кечти энди.
Фатма (къопкъаларына джапышып):
Сен козюнъ ач!...
(Даркъашалар)

Тенбих: Афталарджа сёленсе этмез азлыкъ,
Къалдырыр иштен инсанны бош богъазлыкъ.

ОНЪМАЗ БИКЕ

Къушлукъкъачек о бике турмай джатар,
Сигар ясап тёшекте кейф де чатар.
Ястыкъ, ёргъан, алекет джыйылмай джатып,
Уйнинъ ичи богъаздан чёплюкке батар.

Къапы артында бир леген, джарты къуман, (1)
Бешиги джатар чачылып къундагъыман.
Баллар ойнап чанъгъытыр эшик-тёрни,
Болур тоздан орталыкъ къарангъы туман. (2)

Бике сыкъмаз озюни, къулакъ бермез,
Ондай уфакъ-тефекни козю корьмез.
Сибирткини, курекни джерден къозгъап,
Нафле ерге иш этип, «ботен» джюрмез. (3)

Юкълап кетер такъаты, чырайы къачыкъ,
Тювю-талакъай чачлары, кокрек ачыкъ.
Турдымы? Иши – кескин бир къаве ичмек, (4)
Чыгъып очакъ башында бир парчачыкъ.

Сонъ апьян патлатып, тышкъа чыгъар,
Кокрегини баласын авузуна тыгъар.
Эмиш-демиш, ошектен, ырымлардан,
Кунь боюнча не безер, не де быгъар.

Зырылтыдан, зу-чувдан алмаз башын,
Бакъсанъ, озю яшагъан эпей яшын.
Къойдан джуваш, индемез къоджасыман,
Бир гунь босун ашамаз къавгъасыз ашын. (5)

Шайте джюрип, къоджа да джанындан безер, (6)
Тапкъанына ички ичип, айынмай гезер.
Ракъы зеэри джигерин джакъкъандан сонъ,
Коп кечикмий, джан берип козьлерин сюзер.

Ашсыз-сувсыз бике де къатты къышта
Олер! Къалыр учь сабий оксюз тышта.
Ибрет ичюн ки, шедид бу тюшюнгенге,
Корюнсе де къолайлы бир бакъышта.

Тенбих:
Ойланмагъан кеткенин-келеджегин,
Пешин тутсун хорланып оледжегин.

УЗЮЛЬГЕН ЧЕЧЕК

Айт, чечегим! Айт сырынъны, неден къалдынъ бу алгъа? (1)
Огъраштынъмы сен де ёкъса, севда деген хаялгъа? (2)

Къайда тувдынъ, къайда ольдинъ, къайдаларда буюдинъ? (3)
Ачылып къувнамаз бурун ничюн шайтип куюдинъ? (4)

Тувгъан еринъ тавлыкъ, ташлыкъ, къаялыкъ я джармеди? (5)
Оськен ерлеринъде инсан я джанавар бармеди? (6)

Ёкъса акъкъан сув янында озь кейфинъе осьтинъми?
Къокъугъанда чечеклернинъ эпсин джолун кестинъми? (7)

Айлы, нурлу геджелерде ойнашкъанда йылдызлар,
Сув боюнда къолтукълашып долашкъанда джаш къызлар (8)

Коре къалып джеттилерми, эй заваллы, башынъа? (9)
Олар сенинъ душманынъдыр, бакъмазлар козьяшынъа. (10)

Табиаттыр! Эр шей дюльберликмен душман къазаныр,
Ялнъыз, сувукъ, чиркин болгъан, озь-озюне базаныр. (11)

Мадам ки, сен ярашыкъсынъ эм де яхшы къокъунъ бар...
Мен де дермен: Эй гъарипчик! Узюльмеге акъкъынъ бар! (12)

КЪАЙДАН ЧЫКЪКЪАН ШУ АСЛЫ? (1)

Отны, чёпни джанландыргъан джарыкъ язгъа сёзюм ёкъ, (2)
Къарлы, бузлу о яман къыш къайдан чыкъкъан шу аслы?
Джаш къызларнынъ сермиясы джильве-назгъа сёзюм ёкъ... (3)
Сюйюшювге яман бакъыш къайдан чыкъкъан шу аслы? (4)

Дереклерде пишип тургъан джемишлерге сёзюм ёкъ,
Аччы фындыкъ, къувуш джевез къайдан чыкъкъан шу аслы?

Эльмаз, берланет, алтынларгъа, кумюшлерге сёзюм ёкъ,
Чёюн, демир, тенеке, джез къайдан чыкъкъан шу аслы?

Бостанларда багъар путюн, чобатаргъа сёзюм ёкъ, (5)
Опьке къарпуз, ачкъакъ къавун къайдан чыкъкъан шу аслы?
Дерелерде ойнап акъкъан Салгъырларгъа сёзюм ёкъ,
Сазагъанлы джелли джавун къайдан чыкъкъан шу аслы?

Тазе авалы, сыджакъ къумлы джагъаларгъа сёзюм ёкъ,
Чым къаялы таз дерелер къайдан чыкъкъан шу аслы?
Къалын къурсакъ, чыгъыр джельке агъаларгъа сёзюм ёкъ,
Джарты къалпакъ фукъарелер къайдан чыкъкъан шу аслы?

Аляфрангъа тюзетильген башчыкъларгъа сёзюм ёкъ,
Кепергили орьме чачлар къайдан чыкъкъан шу аслы? (6)
Урусчаны коп къаштыргъан джашчыкъларгъа сёзюм ёкъ, (7)
Ич бильмеген коп тильмачлар къайдан чыкъкъан шу аслы?

Джанъы имляны арув бильген оджаларгъа сёзюм ёкъ,
Арапчаны унтмагъанлар къайдан чыкъкъан шу аслы?
Апакъайын бек запт эткен къоджаларгъа сёзюм ёкъ,
Акъай сёзюн тутмагъанлар къайдан чыкъкъан шу аслы?

Бай уюнде тюрлю ашлар, ичкилерге сёзюм ёкъ,
Ыргъат джюрип, малай ашав къайдан чыкъкъан шу аслы?
Авла толу къойчыкъларгъа, эчкилерге сёзюм ёкъ,
Ич бир шейсиз факъыр яшав къайдан чыкъкъан шу аслы?

Тюкянлардан боручкъагъа мал алувгъа сёзюм ёкъ,
Кечиктирме деген адет къайдан чыкъкъан шу аслы?
Джымшакъ, темиз тёшеклерде джал алувгъа сёзюм ёкъ,
–Тур энди! – деп кельген адет къайдан чыкъкъан шу аслы?

Эшнинъ, достнынъ базарларда сыйлавына сёзюм ёкъ,
Ара-сыра «Сен де ал» дев къайдан чыкъкъан шу аслы?
Бир дюльбернинъ, башым къарап, «къыйнавына» сёзюм ёкъ,
Къыз айттырсанъ, «Башта мал» дев къайдан
чыкъкъан шу аслы? (8)

Багъчаларда бульбуллернинъ джырлавына сёзюм ёкъ,
Яман сесли о къаргъалар къайдан чыкъкъан шу аслы?
Джаш бир къызнынъ гонълюмини сырлавына сёзюм ёкъ,
Къыйыш бурун къарт къурткъалар къайдан чыкъкъан шу аслы?

Джамилерде вааз берген хатиплерге сёзюм ёкъ,
Сокъакъларда даклад этюв къайдан чыкъкъан шу аслы?
Чалып-чырпып язы язгъан эдиплерге сёзюм ёкъ,
– Озь шейим, – деп, алдап кетюв къайдан чыкъкъан
шу аслы?

Окъугъангъа, токъугъангъа, коп бильгенге сёзюм ёкъ,
Бильмегенин билалмаюв къайдан чыкъкъан шу аслы?
Джаиль халкъкъа бильгисинден пай тильгенге сёзюм ёкъ...
Бир-бирини чекалмаюв къайдан чыкъкъан шу аслы?

ГЪАРИП МОЛЛА

Кунь кирмеген бир уйде, джерге джатыкъ,
Кечинмеси къара отьмек, тузлу къатыкъ,
Яшай гъарип бир молла беш баламан,
Козьлер чонгъур, бель къанбур, ченъе батыкъ.

Эльтий ольген, къыш куню сувукъ алдырып,
Кеткен, гъарип молланы тул къалдырып.
Халкъта хатыр къалмагъан, къыз бермийлер,
Къараса да, коп ерге къол салдырып.

Молла бир кунь сомурдай озь-озюне:
– Бакъмалы, – деп, – бу ишнинъ ич юзюне.
Китапларын къаштырып, ремиль тёге,
Кирмек ичюн, мутлакъа, эль козюне.

Пармакъларын чочайтып, авузын къыма,
Эки къашын бек тюйип, козьлерин джума.
Пармакълары бир кельмий, ачувланып,
Базы бир шей окъуна, базы тыма.

Джата, къатты ястыкъкъа баш салып,
Кете татлы юкъугъа дерен далып. (1)

Озь эльтийсин тюшюнде дженнетте коре, (2)
Джюре, оны гъильманлар къолгъа алып.

Къараса да эльтийни бу чакъырып,
Эльтий огъа тюкюре, бек къайкъырып,
Дёнкюзлийлер гъильманлар бу гъарипни,
Яна, джылап, юкъудан, бек бакъырып.

ЗЕВКЪЫМА КЕТЕ

Эки чети ешиль отлу Салгъырнынъ
Татлы суву шылтыр-шылтыр акъкъаны, (1)
Кенъ орюште бир джылгъанынъ я къырнынъ
Ортасында чобан къорай джакъкъаны.

О чобаннынъ, учып кельген дурнадан
Бинъ къуванчман яз хабери алгъаны,
Бек къучакълап, чиркин тулуп зурнадан (2)
Татлы-татлы «Баарь олса» чалгъаны!

Ара-сыра бек джайылгъан къойларны
Къайтармакъчюн ыргъагъыны аткъаны,
Кузьнинъ куню боладжакъ коп тойларны,
Хаялланып, от башында джаткъаны.

Булутларнынъ, кок деген о бошлукънынъ
Алай ерин къаплагъаны, саргъаны,
Ойда, къырда осип яткъан ашлыкънынъ
Къыбырдашмай джавун беклеп тургъаны.

Баарь джавуны башлагъанда, тамчылап,
Кок гудюрдеп, йылдырым от чачкъаны,
Халкънынъ чёльден, атчыкъларны къамчылап,
Талаштырып, койге табан къачкъаны.

Кок юзюнден джерге догъру, къыйышмай,
Тюм-тюз болып сазагъанлар саркъкъаны,
Ташкъын сельнинъ, джылгъаларгъа сыйышмай,
Топракъ эшип, таш авдарып акъкъаны.

Джавун токътап, булутлар кочип кеткен сонъ,
Кок четинде «къурткъанынъ къой джайгъаны»,

Къарт чобаннынъ бу дувулды отькен сонъ,
Койге айдап, авлада къой сайгъаны.

Дерен тургъан къакъ ичинде къазларнынъ,
Къакъылдашып, сувгъа башын сокъкъаны,
Йылдырымдан къоркъып пыскъан къызларнынъ
Бек къуваншып уйлеринден чыкъкъаны.

Сакъал, чачы аппачыкъ къартбабанынъ
Яваш-яваш джамиге деп кеткени,
Намазлыкъта отурып, къарт анайнынъ
О джавунгъа хайыр дуа эткени. (3)

Чёльде къалгъан Алякъайнынъ авланып,
Ав табалмай, башы тёбен къайткъаны,
Чочамийлер къанат сильтеп, тавланып,
Огъа къарап: «Ох, босунлар!» — айткъаны.

КЪАЛЬТИЙИМ ЭКЕН, Я, РАББИМ?

Уйде отурсам, дивар сыгъа,
Озь башыма джан дарсыгъа,
Безгинлик тап башкъа чыгъа.
Къальтийим экен, я, Раббим? (1)

Тигиш тиксем, козь авура,
Болгъан къаным мийгъа ура,
Чюрюйджекмен тура-тура.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Къапыда да куньтез кетмий,
Аралыкътан джашлар отьмий,
Бу куньге ич акълым джетмий. (2)
Къальтийим экен, я, Раббим?

Чачым халкъдай буралмайман, (3)
Падуварман джюралмайман, (4)
Джаш-джавкъаны коралмайман.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Кофта, юбка о, ярашмай,
Чабувлыгъа халкъ къарашмай, (5)

– Бу ким шо? – деп, ич сорашмай.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Шартмек къызлар пистан кие,
Къашларына джагъа куе,
Джашлар ондай союн сюе,
Къальтийим экен, я, Раббим?

Бир талайы гуллер тагъа,
Бетлерине аллыкъ джагъа,
Биздийлерни башкъа къагъа.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Гузюгюге къаранаман, (6)
Тынышта бир таранаман,
Кунюм шайтип озгъараман.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Джанъгъыз къалсам, бабам кетип,
Коп къарайман, ойнап, нетип,
Билалмайман арув этип
Къальтийим экен, я, Раббим?

Боса-боса, менинъ яшым (7)
Отуз беш я къыркъ, къардашым.
Тез агъарды гъарип башым.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Зиянсызман дюльберликте,
Акъраным ёкъ чеберликте,
Бахтым джата буберликте.
Къальтийим экен, я, Раббим?

Айтынъыз та, бир арув сёз,
Сорайман мен, бакъ козьме-козь.
Талийсызман, ах, мен, оксюз!
Къальтийим экен, я, Раббим?

Бабам менден бир шей беклий,
Ара-сыра бек котеклий,
Къапыны да тыштан чеклий.
Къальтийим экен, я, Раббим? (8)

Озю келе эр кунь тойып, (9)
Акълын, фикрин, эпсин джойып, (10)
Озь-озюмни, бензин къойып,
Джагъайым экен, я, Раббим?

КЪАЙНАНА
(келин авузындан)

Юз яшаса, онъмагъандай, (1)
Мурнунъ – балта джонмагъандай,
Ыйыгъында бир къач джолчы
Алты ай джатса, тонъмагъандай.

Авузы – аюв къобасындай,
Башы – татар собасындай.
Отурышын корсенъ эгер,
Тыпкъы Маякъ обасындай.

Манънайы – бир токъал чотдай,
Сакъал – чюрюк бир армутдай.
Эки козюн айтсам эгер,
Къаранлыкъта джангъан отдай.

Чачы – кендир тобанындай,
Озю – агъач сабанындай.
Къолларыман тырнакълары –
Къарт аювнынъ табанындай.

Кирсе ичке, чыкъса тышкъа,
Къулакъ сала эр давушкъа.
Козю коре алдын, артын,
Башы ошай миявкъушкъа.

Яв экенде – зырылтысы,
Юкълагъанда – хурулдысы,
Джан кемирип, кунь тавсильте
Кокрегининъ шырылдысы. (2)

БАТАЛМАДЫМ

Корип сени сокъакъта кеченлерде,
Арз этмеге алымны баталмадым.
Кеч экенин бильсем де, дена ерде
Узатмагъа къолумны баталмадым.

Чатыкъ эди къашларынъ, озюнъ далгъын,
Тавсыз эди джюрюшинъ, юзюнъ даргъын.
Беллеп сени я хаста, я бек ёргъун,
Сёз къатмагъа, догърусы, баталмадым.

Яшлы эди козьлеринъ, башынъ салыкъ,
Сюймезинъден бармеди бир къудалыкъ?...
Тюштими, деп, гонълюнъе бир севдалыкъ,
Токъунмагъа, догърусы, баталмадым.

Бир ойландым: Айтайым бир къач сёз, деп,
Расткельгенде денада козьме-козь, деп,
Менде ниет бек догъру, джюрек тюз, деп,
Наслы, наслы айтмагъа, баталмадым.

ШАИРНИНЪ УЙКЪУСЫ

Яз акъшамы, кок бек ачыкъ, йылдызлар коп корюне, (1)
Тек, делидай бир къач булут уфукъларда сюрюне.

Денъиз, дюльбер бир къызчыкъдай, ята бундан азланып, (2)
Къара ернинъ дизлерине башын салып, назланып. (3)

Талгъын эскен бир ельчигеч, сыйпай къалса юзюнден,
Аз къыбырдай, сонъ байыла, кене кече озюнден. (4)

Севдигини башкъасындан къызгъангъан бир йигитдай,
Яваш чыгъып куньтувуштан сейир эте буны ай. (5)

Сувгъа тюшкен шавлеси де, тап кумющдай ялтырай, (6)
Дерсинъ ки, сув бек салкъын да, санки ушип къалтырай. (7)

Елькен ачып бир къайыкъкъа отургъан бир къыз, бир яш.
Ястангъанлар бир-бирине, тирегенлер башкъа баш.

Ара-сыра къол узатып, денъизден сув алалар,
Базы денъиз кобюгине козюн тигип къалалар. (8)

Коп зу-чувдан чевирилип, башларыны алгъанлар,
Дюнья къаарин арткъа ташлап, зевкъ-сефагъа далгъанлар. (9)

Бу сырада бир яш шаир, тамам денъиз четинде, (10)
Юкълай чалкъа, джабувлы бир дефтерчик де бетинде. (11)

Къум устюнде, айгъа къаршы бир олюдай серильген, (12)
Башы ачыкъ, аякъ чыплакъ, къоллары да керильген.

Озь башына ойгъа далып, отургъан сонъ бу ерге, (13)
Табиаткъа бир козь ташлап, шуны язгъан дефтерге:

«Кунь кирдими бешигине,
Башкъалаша табиат.
Укюм сюре ер юзюнде (14)
Башкъа тюрлю бир аят.

Эс татлы ель, талгъын-талгъын,
Эс де, сыйпа юзюмден.
Байылайым шу денъиздай,
Мен де, кечип озюмден.

Эс! Шу ерде бираз ятып,
Тазе ава эмейим.
Аз вакъыткъа гъам-кедерни (15)
Мазыларгъа комейим».

СЕВДИГИМНИНЪ КЪАБРИНДЕ

Айрылгъан сонъ менден, козюнъ джумулып,
Къалдынъ мында, дым топракъта комюлип.
Гуль тенинъде къуртлар сербест джюредир,
Ай бетинънинъ «зевкъын» олар сюредир.

Къоюлдымы о ибришим сачларынъ?
Тёгюльдими къалем чеккен къашларынъ?
Дагъылдымы бувунларынъ узюлип?
Къалдымы тек сюеклеринъ сюзюлип?

Хаялымда эп о байгъын козьлеринъ,
Къулагъымда чынълай шырын сёзлеринъ.
Тесирленип шинди бульбуль сесинден,
Джойталмайман хаялынъны эсимден.

Гедже айда, куньдюз кунеш нурунда,
Тувгъан джуртнынъ джылгъасында, къырында,
Алай шейде суратынъны коремен,
Сонъ делидай ойлана да джюремен.

Коюмизнинъ джыйынында, тоюнда,
Джашлар тепкен къоранларда, оюнда,
Мен сени де эп корьгендай боламан,
Бир ах чекип, джана-куе соламан. (1)

Чечеклернинъ джель къулагъын бургъанда, (2)
О чечеклер джельге «селям тургъанда»,
Хаялынъа мен де селям беремен (3)
Джылай-джылай джангъыз уйге киремен. (4)

<1>927, март 28,
Салтаба.

ХЫДЫРЛЕЗ ТЮРКЮСИ

Айдынъ, яшлар, тутушайыкъ эль-эльге,
Коп тизильген къарылгъачдай бир тельге.
Ойнай-куле кетейик шенъ, кенъ чёльге,
Иште бугунь кельди артыкъ хыдырлез.

Айдынъ, къызлар, айдынъ, чёльге барайыкъ,
Коп топлашып, саф-саф болып турайыкъ.
Джырлы-чынълы бир эглендже къурайыкъ,
Кельди, артыкъ, севдигимиз хыдырлез.

Айдынъ, биз эп бир къардашдай болайыкъ,
Шайтип чёльде зевкъымызгъа далайыкъ,
Ешилликтен орьнек, ильхам алайыкъ,
Кельди аяткъа шенълик берген хыдырлез.

Айды, анайлар, сиз де къалмай келинъиз,
Къыш къайгъысын юреклерден силинъиз,
Къалакъайдан бизге де пай тилинъиз,
Кельди бугунь артыкъ ешиль хыдырлез.

Курешчилер балакъларын тирсинлер,
Орталыкъта къалтырашып джюрсюнлер,
Бир-бирининъ акъайлыгъын корьсюнлер,
Кельди артыкъ къарув берген хыдырлез.

Пек къатты бир тепме урып къарт къышкъа,
«Сонъ» кетирген узун бойлу джатышкъа,
Зийнет берген ызанларгъа, къыртышкъа,
Кельди, артыкъ, коп бекленген хыдырлез.

КЪАРНЫ АГЪЫРГЪАН

Бир яз куню къыйыкъланып, уйле эппий авгъанда,
Эв артында, авлаларда, къадынлар къой савгъанда,
Ийип келип, джавун кетти «оксюз»ден бир сагъанакъ,
Азбар, авла, арманларда турды бир чокъ чыгъанакъ.
Сенеклерни атып эр кес къачты бирер къувушкъа,
Чокъ о заман кочти явун, догърулып куньтувушкъа.
Сонъ, койлюлер – къарт-яш, эпси алып чапты ишине,
Башладылар огърашмагъа, дюшип арман ичине.
Сувда къалгъан эгинлерни уякъ-буякъ джаздылар,
Тургъан къакъны агъызмакъчюн йырандылар, къаздылар.
«Коль» янына сатванджы Осман келип токътады,
Селям берип, лафтан бурун явунны бир макътады.
Бу явунны эр кес топтан джорадылар хайыргъа,
– Бол берекет берсин Мевля, – деп, – тарлагъа, чайыргъа!
Мамбет акъай бирден-бирге орталыкъкъа атылды, (1)
– Гуняхкярмыз, джемаат, – деп, лакъырдыгъа къатылды, –
Кок гудюрдеп, ялт-юлт этип, йылдырым от сачмаса,
Орталыкъны якъып-йыкъып, башы беля ачмаса,
Унутамыз Раббимизни, ич де къуллукъ этмиймиз,
Онынъ бизге косьтердиги ёлларындан кетмийимиз, –
Деркен, аман чыкъып кельди бир балачыкъ чарыкълы...
Деди: «Джами янчыгъында ики дане сарыкълы
Келип шимди тувардылар, халатлары бек кениш».
Осман акъай деди: «Бакъынъ! Иште бунда бар бир иш.
О иксининъ бири хырсыз эди эм де бельгили,
Айнаджыдыр, алдавджыдыр, пек татлыдыр эм дили.
Джемаатнынъ бир чокъ малын чалып, чырпып ёкъ этти,
Ич де къолгъа тюшмеден о, хырсызлыкъны чокъ этти.

Пыриставгъа пай чыкъарып, урядникни ягълады,
Сес чыкъармакъ истегеннинъ аман агъзын багълады.
Шимди Савет ерлешкен сонъ, мазинликке япышты,
Бу сене де диленмекчюн «Къоньялы»нен тапышты».
Фалджылыкънен мешур олгъан Сеттар акъай бу сёзю
Динълеген сонъ, турып китти джами якъкъа тек озю.
Барып догъру моллаларгъа, селям берип, сёз къатты,
Къоньялы да абдыракълап, бир шеадет фырлатты.
Мазин къалкъып, мусафаха этти аман Сеттарнен.
Сеттар сорды: «Огъур къайдан, не ишнен, эм не кярнен?»
Джевап алмай моллалардан, бираз турды тикилип.
Бир даа сорды: «Ничюн бойле турасынъыз иркилип?»
Мазин акъай, напсын, гъарип, сёленмеге башлады,
Къоньялы да бир шейчиклер мырылданып ташлады.
Сеттар чалт-чалт козьлюгини такъа къалды козюне,
Мазиннинъ де авуджыны тутып, тартты озюне.
– Э-э-эй!– деди бир, – Мында пек чокъ гизли шейлер корюне,
Сакълагъансынъ бир чокъ айван аранынънынъ тёрюне.
Бу шейлерни сен эп халкътан гизли оларакъ япкъансынъ,
Чокъ вакъытлар кечинменинъ шайтип эбин тапкъансынъ.
Мазин алмакъ истей къолун, зорнен тартып Сеттардан,
Къоньялы да бакъа, козюн акъытып бир кенардан.
Невбетнинъ тез озюне де келеджегин ойлана,
Шашкъанындан ара-сыра талекени айлана.
Сеттар ташлап мазинни, сонъ айлана къоньялыгъа,
Къоньялы да къоркъып сыррын чыкъмасындан ялыгъа,
Тез япыша къурсагъына: «Аман!...Гарным, ичим,– деп,
– Буюк Мевля, недир беним габахатым, сучум», – деп.
Сеттар: «Шимди айтайым, – деп, джемааткъа о ерден
Айрылгъан сонъ, моллалар да, абдырашып эп бирден,
Бу ёлдашлар, чувал алып, долашмадан уй-уйден,
Арабаны екип, аман савушалар о койден.

Ноябрь 15, 1927.

КОЙ ЯШЛАРЫНЫНЪ ЗЕВКЪЫ

Къызылланып куньтувуштан ал танъ бельги бергенде, (1)
Къарт хоразнынъ кескин сеси къулакъларгъа киргенде,
Джаш джигитлер чёльден гелир, маджарларын бек джюклеп, (2)
Кой къызлары кубюге турып, эсний, къанъгъый джюргенде. (3)

Къунан джоргъа миявкъушлар джырлай берип отькенде, (4)
Атеш чачлы ал кунеш де, ал тувайым эткенде, (5)
Бошатырлар маджарларын, абдырашып, ашыгъып, (6)
Айдашырлар, чала къамчы, къайтып чёльге кеткенде.

Азав беттен салкъын джеллер татлы-татлы эскенде, (7)
Бостанларда гурь орькенлер тёллер тёкип оськенде,
Маджар джюклеп, тартув тартып, айдап ёлгъа тюшерлер, (8)
Чынъ ташларлар, кой ичинде бир къыз корип кечкенде. (9)

Талматюште къызгъын кунеш отдай алев чачкъанда, (10)
Тавукъ, чипче, папий, корель солып агъыз ачкъанда, (11)
Аталыкъта айланырлар къамчыман ат къозгъалап, (12)
Даяналмай, итлер бирге салкъынларгъа къачкъанда. (13)

Тобан алып богъдайлары обачыкълап уйгенде,
Баштан, козьден, тырнакълардан сыджакъ терлер ийгенде.
Къатты берчли къолларыман чалышырлар токътамай,
Акъшам болып, ал кунешнинъ чети джерге тийгенде. (14)

Джырлашырлар арман джыйып, уйге табан къайткъанда, (15)
Уй алдында, салкъын ерде ёргъун-байгъын джаткъанда. (16)
Ич дуймазлар кеткенлерин далып татлы уйкъугъа,
Чилле къуртлар татлы-татлы айненилер айткъанда. (17)

САФ КОЙЛЮ (1)

Яшап, джуваш бир койлю эллиге еткен,
Фукъарелик гъарипнинъ белин буккен.
Ирили-уфакълы бир очакъ хорандасын
Беслеп болмай, заваллы коп тер тёккен. (2)

Чалышып, не исе, саип болгъан бир къач къойгъа, (3)
Къатылмагъан джокълукъман джыйынгъа, тойгъа. (4)
Отьмек болгъан къасвети кече-куньдюз,
Факъырлыкъман джат болгъан урувгъа, сойгъа. (5)

Такъан-тукъан чачкъаны бир парча ер,
Чалышмакъны озю де джандан сюер.
Расткетирип къач джылда бир берекет,
Бираз зайре арттырып базаргъа тюер. (6)

Сатып шеэрде зайресин, эсабын алыр,
Парасын да шу ерде джебге салыр,
Авузы ачыкъ, козьлери дёрт бир якъта,
Бир къач хырсыз, буны эслеп, беллеп къалыр. (7,8)

Базарлыгъын алгъан сонъ, джегип чыгъар...
Бир даа сайып, парасын джебге тыгъар. (9)
Аркъасындан гезинген хырсызлардан (10)
Не сезинир бир ший, не озюн сыгъар.

Эки къолда бир къамчы, койге барып,
Кирмез бурун уюне ат туварып,
Чырыл-чыплакъ балалары орьсеннешип, (11)
Алырлар эп бабасын чырмап, сарып. (12)

Баба, десенъ, гурь джюрек, тав еринде,
Зайре саткъан, пара коп джеблеринде!
Базарлыкъкъа эль эте, бир ший тапмай, (13)
Шашкъанындан къан къалмаз бетлеринде.

Согъар къолун джебине, акъча къарап...
Анда ишлер даа зор, даа харап. (14)
Билип джебден онынъ да алынгъанын,
Туймай къала дегенин: Аман я, Рабб!...

Сабийлернинъ козьлери бабасында,
Бабадан бек бабанынъ арбасында,
Ойланмайлар, ёкътыр ич бир шеки, деп,
Энъ болмадым, атларнынъ дорбасында. (15)

Гъарип баба айланып сабийлерге,
Бир къач тамла козьяшны тёгип джерге,
Дий: Я, Рабби! Недир бу чектиклерим?
Языкъ босун тёктигим манъНай терге...

Тенбих:

Алышмалы эрликке бек джашлыкътан,
Файда кельмез инсангъа джувашлыкътан.

КОЙДЕ КЪЫШ

Ал танъ атып, тюшкен сонъ ерге ярыкъ,
Аягъына бабайлар киер чарыкъ.
Тобангъа деп, кетерлер къораларгъа,
Алып къолгъа бир сенек, бир де арыкъ.

От якъарлар анайлар, эртен турып,
Итлер турар къапыда, мойнун бурып.
Айванларны суварып, джемлеген сонъ,
Кирер тыштан бабайлар, тамакъ къырып.

Коп кечикмий корюнир шаркътан кунеш,
Алай шейге бир аркъа, буюк бир эш.
Китаплары къолунда, балачыкълар
Чыбыршырлар мектепке, эки, учь, беш.

Телли хораз азбарда менлик сатар,
Къарт баракълар боюгъып куньде ятар.
Кунь къыздырып иритсе бузлу ерни,
Айван, инсан балчыкъкъа тизден батар.

КЪЫШТА ТОЙ

Къарт дагъларынь акъ кефенин къыбла ели йыртаркен,
Къар сувлары сокъакъларда чюльтер-чюльтер акъарды.
Къыш юзюнден факъырларын дерди, къаари артаркен,
Якъарсызлыкъ о дердлере бинъ дерт даа къатарды.

Ыйыкъларда тавукъ-хораз тюк къабартып ятаркен,
Тувар, йылкъы аранларда тобан, къорай чайнарды.
Къышын сакъыз чамурына эр кез дизден батаркен,
Къая байнынъ азбарында халкъ къурт гиби къайнарды.

Азав беттен къара булутлар зульмет къусып осеркен,
Табиатта гонъюль сыкъкъан, джан эзен бир ал варды.
Факъыр халкълар бу къуллукънен омюринден кусеркен,
Бай тоюнда бир къач саруш чамурларда ялдарды.

О сарушлар кларнете бешликлери тыкъаркен,
Къонакъбайлар джан-гонъюльнен ракъы, шарап сюзерди.

Сейирге деп, къадын-къызлар эв огюне чыкъаркен,
О ерчикте къач оксюз де къалтырашып гезерди.

Акъшам олып орталыгъа къаранлыкълар чёкеркен,
Дёрт бир якътан саруш долу арабалар гелирди.
О сарушлар, копюк къусуп, растгелени сёгеркен,
Бу вазиет анълаяна ибрет дерси верирди.

Ики саруш, ере ятып, айван гиби авнаркен,
Къуджакълашып, бир-бирининъ бетин-козюн яларды.
Къар къарышыкъ къыш ягъмуры уфакъ-уфакъ дамларкен,
Бу маймунлар энли-бойлу чамурларда даларды.

Бир къач яш бу «олю»лерни бир кенара серген сонъ,
Кой баллары бу «зат»лара бойнуз-къуйрукъ такъкъанлар.
Саба къалкъып бу «йигит»лер вазиети корьген сонъ,
Джеблерини бир къалдырмай эп чевирип бакъкъанлар.

ОЛАМАМ
(бир шаире)

Шиирынъ къыйметин анъламакъ кучьтир,
Без гиби ёлунъа серип оламам.
Ерсиз бир тенъкъидинъ дегери ичтир,
Онынъчюн эмиет верип оламам.

Дагълардан фырылдап коклере учмам,
Булутлар атланып, кунеши къучмам,
Кимсее шахсиет атеши сачмам,
Шииры да ёкъ гиби уруп оламам.

Хаяллар авламам, Чатыра чыкъып,
Огърашмам къалемнен дагълары йыкъып,
Агъыздан от сачып, юмругъы сыкъып,
Кимсенинъ къаршында дуруп оламам.

Къанатсыз инсаным, бир къуш дегилим,
Бильгим вар азыджакъ, бек бош дегилим,
Бильдигинъ къадар да байгуш дегилим,
Сенинъле къавгъая гирип оламам.

Учурым башындан шиирлар сачма,
Меррихта гизленме, Чолпандан къачма,
Хаялат джёнкюнъи сен банъа ачма,
Бен онда ич бир шей горюп оламам.

Шиирын ёлуны бана огретме,
Бу ёлда сен бана ёлбашлыкъ этме,
Бен сокъур дегилим, къолумдан етме,
Ич сенинъ ардынъдан гидип оламам.

Талашмам къалемнен алеми сёкюп,
Эр дюрлю шииры бир къалба дёкюп,
Бен зайыф олсам да, бойнумы букюп,
Мискиндже янынъда юрюп оламам.

Серильмез не ава, не татлы юкъу,
Не булут, не ильхам, не гузель къокъу,
Сен, ёлдаш, бир парча татарджа окъу,
Бен санъа лугъатлыкъ эдип оламам.

Языйы чильтерден горьмесин гозюнъ,
Акъикъат анълатсын эр айткъан сёзюнъ,
«Заваллы» сёзюни къабул эт озюнъ,
Бен ич о рутбее гирип оламам.

КОЙЮЛЕРЕ

Эй, койлюлер! Баланъызы йиберинъиз мектебе,
Мектеп бильги багъыдыр.
Алышсынлар окъумая, тербиее, эдебе,
Яшлыкъ окъув чагъыдыр.

Пек билинъиз, эндиден сонъ джаиллере яшав ёкъ,
Яшлара сед чекменъиз.
Башкъасыны чалыштырып, раат-раат ашав ёкъ,
Такъдире баш эгменъиз.

Къартларымыз джаиль къалды, бари яшлар окъусын,
Окъув-язы къазансын.
Медениет дюньясында унери «мус» къокъусын,
Бильгисине базансын.

Билиджилер алеминде олсун аякъ, тапынъыз,
Ки, шааттыр варлыгъа.
Тырышынъыз эр кошеे ер-ер мектеп япынъыз,
Бакъманъыз аз зорлугъа.

Тарланъызы, чёлюнъизи тракторнен сюрюнъиз,
Сабанлары джыйынъыз!
Чёльде, койде ишинъизи, техниканен корюнъиз,
Заманее уюнъыз!

Артель олып, тар ерлерден бол ерлере кочюнъиз,
Гузель койлер къурунъыз!
Топракълары гузель ишлеп чокъызангъа кечинъиз,
Аграномдан сорунъыз.

ВААЗ

Олгъан бир йыл бир ораза байрамы,
Халкънен толгъан кениш, буюк бир джами.
Молла, десенъ, эп фитирден дем ура, (1)
Джаиль халкъы къоркъузмакъчюн ав къура.. (2)

Дей: «Джемаат! Ким фитирни чокъ вере, (3)
Ич соравсыз дженнетлере о кире. (4)
Аз веренлер джеэннеме гидеджек, (5)
Зебанийлер оны кебап эдеджек!»

Бу сырада агълай эсли бир киши,
Молланынъ да, онъа бакъмакъ эп иши.
Тургъан сайын насиаты къабарта,
Къарт кишининъ козьяшы да эп арта.
Молла, вааз тесир этти, деп сана,
Бу фикрине пек ишана, пек къана.

* * *

Халкъ джамиден чыкъып, эвге джан ата,
Молла, тюртип, къарт кишини токътата.
Дей: «Бакъ! Сен пек темизлендинъ гунядан,
Догъгъан киби олдынъ шимди анадан. (6)
Сен озюнъ бир джаиль киши болсанъ да, (7)

Окъумакътан бутюн махрум къалсанъ да,
Эфендининъ сёзюн гузель динълейсинъ,
Насиаткъа ичтен агълап, инълейсинъ».

— Ёкъ, эфенди! Мен вааза агъламам, – (8)
Дей къарт киши,– ондан чокъ шей анъламам,
Меним варды, мал дегенден бир эчким,
Чалды оны аранымдан бильмем ким!...
Сенинъ юксек ерге тырмашкъан алынъ,
Сейленгенде къалтырагъан сакъалынъ,
О айванны хатырыма дюшюрди, (9)
Юрегими якъты, гузель пиширди.

АВА СЕРТИЙГЕН

Бир софунынъ олгъан Ава адында бир къарысы,
О къарыя яранмакъчюн кеткен малын ярысы. (1)

Халкътан кельген зекятны эп онынъ ичюн сарф эткен, (2)
Ене олса, яраямай, эс-такъаты бек кеткен. (3)

Бир гунь къары къонъшусында корер гузель бир антер, (4)
– Кет базардан манъа да ал! – деп, софугъа зор этер.

Софу, гъарип, чыкъа эвден, татлы къашып энъсесин,
Ёл боюнджа къарыштыра къоюн джебин, кисесин. (5)

Антерликке пара етмей, алмаса да олмайджакъ,
Чюнки гъарип башчыгъына кельмеген шей къалмайджакъ.

Бирден-бире бу софуда асыл ола бир эрлик, (6)
Антер алмай къарысына, ала мешин бир терлик.

Келип эвге, бинъ севинчле вере аркъадашына, (7)
О да алып бир джарманы, бере бунынъ башына. (8)

Софу, гъарип, сёз айтмадан, аман тышкъа джан ата, (9)
Къары бунынъ аркъасындан бирин даа фырлата. (10)

Софу гидип, якъындаки бир къаведе ял ала. (11)
О вакъыт къыш олдугъындан, халкъ къавее пек тола. (12)

Эм киргени эп аванынъ сертлигинден сёз башлай, (13)
«Ава» сёзю софучыкънынъ юрегине дерт ашлай.

Даянамай дей: «Аман да, сиз де хабер тапкъансыз,
Киргенинъиз: «Ава», – дейсиз!... О джарис, о имансыз, (14)

Терлигине ачувланып, аягъына киймеди, (15)
Ардымдан бир джарма атты, о да манъа тиймеди». (16)

МЕНДЕН ДЕ ГЕДЖЕНЪ ХАЙЫР!

Алдатып бир джаш джигитни нишанлайлар бир къызгъа, (1)
О къызнынъ да джашы тамам кельген ики отузгъа. (2)

Джигит къызны корьмей асла, пенджереге ич бармай, (3)
Чюнки о къыз о джигитнинъ джюрегини ич сармай. (4)

Арадан къач ай кечкен сонъ, келин келе, той болып,
Топлана халкъ, кими таныш, кими урув, сой болып.

Давул, зурна, вур патласын, ракъы, пива богъаздан, (5)
Бу шейлерге масраф бола беш юз кумюш, энъ аздан. (6)

Бир къач яшлар чалдыралар: «Къамыш ордым, саз къалды, (7)
Джылама, тотай, джылама, къавушмая аз къалды». (8)

Бир джигит де: «Отурынъыз, къудалар»ны чалдыра, (9)
Бир кошеде бир джашчыкъ да «Кёрогълу»дан алдыра. (10)

* * *

Акъшамдан сонъ текбирлермен киев джашны къапайлар, (11)
Коре киев: бир кошеде тура къарт-къарт апайлар.

Башлай озю намазына, тамам орта бир ерде, (12)
Къулагъына шундай бир сёз тие къала кимерде: (13)

Къарт апайлар: «Гедженъ хайыр, Фатма алам!» — деп
чыкъалар, (14)
Киевчикнининъ бу сёзлермен юрегини якъалар.

Намаз къылып, киев джигит келинчекни корьгенде,
Дей юректен: «Гедженъ хайыр, Фатма алам, менден де!»

ТЕК, МАГЪА КОРЮНМЕ

Эскиде, джаш къызны корюв тувул экен ич адет, (1)
Бабаларгъа байлы болгъан бутюн бахыт, саадет. (2)

Истер джашнынъ алгъан къызы болсун топал, я сокъур, (3)
Я бир панке, я бир учнакъ, я нефеси пис къокъур.

Джашман къызнынъ корюшмеси айып, яман сайылгъан, (4)
Корюшселер, ошек болып, эль-алемге джайылгъан.

Ачыкъ болса бир къыз теран, о санылгъан марушке,
Молла, джаиль бай-фукъаре бек къызгъанлар бу ишке. (5)

Къызнынъ эрге корюнмеси шериатта ёкъ болгъан,
Шериаткъа бакъмагъанлар халкъ козюне окъ болгъан.

Бунынъ ичюн эп нишанлар болып кечкен яшыртын,
Нишанлылар анъламагъан не къыбласын, не сыртын.

Иште шайтип бир джигитни нишанлайлар бир къызгъа,
Бели букюр, мурну чонкъа, бети-козю нурсузгъа. (6)

Нишанлыман дер экечтен, джаш къувана джюректен, (7)
Къызнынъ чиркин болгъаныны эшитсе де эректен. (8)

Бир кузь куню той башлана, халкъ топлана юзлермен, (9)
Къуванталар киев джашны тюрлю татлы сёзлермен. (10)

Бири къызнынъ озюн макътай, бири, десенъ, байлыгъын,
Вир талайы авуз джапмай, айта арув сойлугъын.

Киев тута хаялында бек арувча бир келин, (11)
Ипек беллий башындагъы сачларынынъ эр телин.

Къызны сана шенъ багъчада къувнап оськен бир ал гуль,
Озюни де гуль башында дерт тёгеджек бир бульбуль. (12)

Келин келе, той алдында джашлар джавлыкъ ойнайлар, (13)
Къызлар уйде къуман-джемиш ашап, сакъыз чайнайлар. (14)

Акъшамдан сонъ киев джашны бир коп джашлар,
акъайлар, (15)
Текбирлермен яваш-яваш къыз янына къапайлар. (16)

Джашман келин джанъгъыз къалып, бир-биримен корюше, (17)
Лякин джашнынъ, неден бильмем, авузы-бурну бурюше. (18)

Келин дий ки: «Айтсанъыз, эв, кимге корюнеджекмен?
Къаерлерде бетим къапап, къайда бурюнеджекмен?»

Киев де дий: «Истер ачыл, истер исенъ, эп бурюн,
Тек, сен магъа корюнме де, кимге корюнсенъ, корюн».

ГОЛЬ БУГЪА

Майыс эди; биз бир сене койден бираз авлакъта,
Къарасабан сюре эдик орюште, онъ барлыкъта.
Абла, Мемет, Сейид-Османнен «джикдеш» эди еримиз,
Дёрдюмизнинъ эп о ерге синъер эди теримиз.
Ашар эдик отьмекни сув я язманен ыслатып,
Ятар эдик айгъа къаршы къурсакъларны сызлатып.
Айтышырдыкъ башымызгъа келип-кечкен сырларны,
Базы йырлап шенълетирдик тогъайларны, къырларны.
Бир кунь кене эпимиз шай яткъан эдик тизилип,
Кете эди ай батыгъа, яваш тайып, сюзюлип.
Куньтувуштан эшитильди пек къуджурлы «ят» бир сес, (1)
Бир индешмий къулакъ салдыкъ: «Бу недир?» – деп, бир нефес.
Элесленди отлап яткъан атлар, къулакъ тикледи,
Гонълюмизге къоркъу синъип, вуджудымыз титреди.
Яваш тутып, биз атларны бир-бирине тиркедик,

Арув байлап отлукъларгъа, башымызны бурькедик. (2)
Саба барып койге буны джемааткъа анълаттыкъ,
Имам деди: «Эй, джемаат! Биз гунягъа бек баттыкъ.
Гене яхшы, Хакъ тарафтан устюмизге таш явмай,
Ялан дюнья авдарылмай, денъиз ташмай, кок авмай.
Бундан тамам къыркъ йыл эвель гене шундай тувуштан,
Урьккен эди айван, инсан пек къоркъунч бир давуштан.
Чокъкъа бармай, «девлет бабай» къавгъа ачты къазакъкъа,
Бир чокъ халкъкъа языкъ олды, къавгъа сюрди узакъкъа.
Къулакъ беринъ, гузель динъленъ, эй джемаат муслимин!
Къалмады ич халкъымызда Къуран, намаз, иман, дин.
О сес хырлы бир сес дугуль, хайырлысы олгъайды!»
Буны динълеп джемаат да моньсирешти, мугъайды,
Зенгинджелер тарафындан Къуран, къурбан адалды, (3)
Факъырларнынъ юрегине къанлы ханджер къадалды. (4)
Бу сес къач кунь девам этди, халкъ сыгъынды Аллагъа,
Ушюр, зекят гузель акъты, къалын къурсакъ моллагъа.
Бир кунь кельди бу койчикке намлы авджы Николай,
Халкъкъа деди: «Сизни бундан къуртармасы пек къолай.
Беринъ манъа бир-ики яш, акъшамдан сонъ кетейик,
Кетип, о сес чыкъкъан ерде бираз тыныш этейик.
Мен савурып битиргенджек о ерчикте бир тютюн,
Къуртарырым бу белядан эпинъизни бус-бутюн.
Махраджына япарсынъыз бир шашлыкъ, бир чюберек.
Бу икиси олгъандан сонъ, башкъа даа не керек?»

* * *

Бу сес эр кунь чыкъа эди акъшам бираз кечкен сонъ,
Халкънынъ чокъсы ашын ашап, ятагъына кечкен сонъ.
Къазакъ кетти къач йигитнен, тюфегини азырлеп,
Молла къалды, бу яшларны артларындан тазирлеп.
Деди: «Бунлар чарпынырлар, бакъынъыз сиз мутлакъа,
Чюнки Худай къабул этмез не къората, не шакъа».
Келип яшлар отурдылар гольге бираз якъында,
Къазакъ эпий шей сёйледи чыкъкъан бу сес акъкъында.
Шай дер экеч, голь четинден чыкъты о сес гурюльдеп,
Яшлар арув къоркъуштылар, къалтырашып, дирильдеп.
Къазакъ кетти, яваш-яваш ер бавурлап, о ерге,
Яшлар къулакъ тикледилер «хата»лы бу унерге.
Къазакъ чыкъкъан сеске догъру козьлеп чакъты тюфегин,

Бир шей айтып, голь ичине ёллады сонъ копегин.
Копек кельди, агъызында узун чёкюч бир къушчыкъ,
Орталыкъкъа къоркъу салгъан бу къуш экен, байгъушчыкъ.
Намлы авджы озь сёзюни иште шайтип сакълады,
Бу гуньден сонъ сес дертинден халкъ да раат юкълады.

.......ГЪА (1)

Сени ильк корьдюги кунюмден башлап,
Гонълюмде пек татлы, севинчлер дуйдым.
Къайгъылы демлерни бир четке ташлап,
Озюмни шенъ омюр джолуна къойдым. (2)

Далгъалы сачларынъ, севдалы башынъ,
Манънайынъ айдайын балкъылдап тура.
Тылсымлы козьлеринъ, маналы къашынъ,
Кирпигинъ окъдайын джюрекке ура. (3)

Сарылып, козюнъден бир опьмек зевкъы,
Хазналар дегиль де, дюньягъа деге́р.
О байгъын козьлеринъ якъыджы шевкъы, (4)
Девирир душманны бир бакъсанъ эгер.

Орталыкъ къасыргъа, тоз-туфан толып,
Коктен де гранит, метеор джавса,
Ай, йылдыз, кунь турмай, къарангъы болып,
Тикленип, къара джер башыма авса,

Чекишип, хорланып айрылсам джандан,
Гонълюмде муаббет чырагъы сёнмез.
Севмек де бир шандыр, айрылмам шандан,
Олюмчюн бир шаир ёлундан дёнмез.

Нузэте къойдугъынъ хаялат ёлу,
Дикенли, чёкюрли, учрумлы, дашлы.
Дикъкъат эт, о да бир табиат къулу,
Олмасын эр вакъыт козьлери яшлы.

КОЧЕНЛЕРНИНЪ ДЮРКЮСИ

Дагълыкъ, дашлыкъ, къаялыкъ ялы бою,
Сюрюнмекте дагъларда аты, къою
Долу анда зорлукънынъ эр бир сою,
Биз онлардан къуртулдыкъ, кочькенден сонъ.

Козюнъ тикип тургъанынъ бир къач дирек,
Ондан мейва алгъачек, бите юрек.
Мейвадан пек инсангъа отьмек керек,
Биз ачлыкътан къуртулдыкъ, кочькенден сонъ.

Гедже-куньдюз якъардыкъ дагъда комюр,
Душманымыз корьмесин ондай омюр,
Эте тенлер, айткъанда, чымыр-чымыр,
Биз о алдан къуртулдыкъ, кочькенден сонъ.

Артель олып, язылдыкъ бол топракъкъа,
Сабан къойдыкъ чёллюкте дёрт бир якъкъа,
Ойнай-куле чыкъамыз эп оракъкъа,
Биз хорлукътан къуртулдыкъ, кочькенден сонъ.

«Баба юрду» демеген къурсакъ тоймай,
Эвде олгъан тюшюндже тышкъа уймай,
Ачлыкъ ич де инсанны раат къоймай,
Биз бу дерттен къуртулдыкъ, кочькенден сонъ.

Отурмадыкъ, такъдирге авуз ачып,
Кетмез эвель къыйметли вакъыт къачып,
Келип чёльде огъраштыкъ, богъдай сачып,
«Гуль омюр»ге къавуштыкъ, кочькенден сонъ.

ПАРЧА

Тегерчикнинъ танкъул-тункъул чыкъкъан татлы сесинден,
Джан зевкъ ала, чёль джанлана, оттан джерлер джанъгъыра.
Бундай гедже чыкъармы ич о джашларнынъ эсинден,
Чюнки шенъ ай, тербиели джаш къызларны анъдыра.

О джигитлер тюрлю эзгин макъамларман чынълашып,
Джол алгъанда узакълардан эшитиле той чанъы.

Дерсинъ, санки торгъайларман, къоразларман анълашып,
Аллы-гуллю бельги бере куньтувуштан кёр танъы.

19.10.1928 г.
Саватка

СЫЧАН ВЕ МЫШЫКЪ

Къапы артында эшиктен
Сычан бакъа тешиктен.
Мышыкъ онъа козь къыса,
Ачувындан къан къуса.

Сычангъа дий къарт мышыкъ:
– Чыкъ дюньягъа, корь ышыкъ!
Кель барабар яшайыкъ,
Бир къазандан ашайыкъ!

Кире-чыкъа юрерсинъ,
Корьмегенинъ корерсинъ.
Мышыкъларгъа къатылып,
Батыр омрю сюрерсинъ!

Сычан чыкъа ювадан,
Сёзге къанып авадан.
Тюшип къанлы панджагъа:
– Унутманъ,– дий, – дувадан.

ХАКЪ РАХМЕТ ЭЙЛЕСИН!

Яшай экен бир койде бир йигит, ады Къуртаджы,
Табиат шенъ, эр кезнен дост, озю де бек шакъаджы.

Мал дегенден олгъан онынъ гузель бир къоштюфеги,
Бир де джандан север досту, Акъбаш деген копеги.

Бир гунь ольген бу копекни коме, гузель кефинлеп,
Керчектен бир дженазедай эр шейини текмиллеп.

Олгъан гене шу койде бир зенгин молла-сумалакъ,
Къурсакъ – къалын, ельке – тавлы, акъыл-фикир – «томалакъ».

Барып чакъа Къуртаджыны, койнинъ башы хатипке,
Пек ялвара, пек ыдрына: «Ал шуны, – деп, – тертипке».

Хатип де, тез Къуртаджыны алдырып: «Бакъ! – дей онъа, – (1)
Акъкъынъда вар бир шикяет, не дейджексинъ, сен бунъа?

Сен геберген бир копекни кефинлеген, комгенсинъ,
Бойлеликнен, шериаты мыскъыллагъан, кульгенсинъ!..»

Къуртаджы дей: «Къач йыл эвель вердим онъа бир къозу,
О къозунынъ торунлары кечти шимди отузы. (2)

О ольгенде деди манъа: «Джан верем мен Аллагъа,
Мени ком де, къойларымны эманет эт моллагъа.

Молла беним гуняимчюн хайрат этер ёлунен,
Дуа этип, къурбан чалып, дагъытыр озь къолунен».

Иште шайтип эткен эди о манъа бир васиет,
Васиети эда этмек, шимди менде хас ниет».

Моллакъай, тез сакъал сыйпап, дей: «Хакъ рахмет эйлесин!
Дженнетлидир о, иншалла, онда гуня нейлесин?»

28.02.1929г.
Саватка.

ХАСТА ДЖАШНЫНЪ ТИЛЕГИ

Баарь келип чёп чёлем ешергенин
Ташкъа тавгъа табиат ренк бергенин,
Багъчаларда къызларнынъ гуль тергенин, (1)
Джильвиленип джюргенин корьгейдим барем. (2)

Чобанларны, къойларны, къулан чёльни,
Ойнап акъкъан Салгъырны, тыныкъ гольни, (3)
Наргюз, ляле, мелевше, къызыл гульни,
Джайрап джаткан чечекни корьгейдим барем. (4)

Кульпульдеп оськен отларны, онъ ашлыкъны,
Ал ешиллер кийинген кенъ бошлукъны,
Тефречликке топлашкъан гурь джашлыкъны, (5)
Тюрлю куреш, къошуны корьгейдим барем

Майыс куню къолума чалгъымны алып, (6)
Онъну-соллу чёллерде пиченлер чалып,
Онынъ артындан тёреним терендже салып,
Къарасабан эккеним корьгейдим барем. (7)

Торгъайларнынъ авелеп бакъыршкъанын,
Къанат сильтеп бир-бирин чагъыршкъанын,
Джаш балларнынъ джалангъач джуврушкъанын,
Ойнакълашып джюргенин корьгейдим барем.

Онъ эгинни ормагъа чыгъылгъанын,
Машиналар чалалмай тыгъылгъанын,
Баш эталмай джигитлер сыгъылгъанын,
Арба астына киргенин корьгейдим барем.

Ай джарыкъта къорада джатылгъанын,
Айван, инсан бир ерге къатылгъанын,
Арба-арба зайрелер сатылгъанын,
Орулар толып джаткъанын корьгейдим барем. (8)

Кой джашлары, къызлары эп топлашып,
Арман питип орюшмен савлыкълашып,
Эртен-акъшам бостандан къарпуз ташып,
Аранларгъа тёккенин корьгейдим барем. (9)

Джавунлар джавып кузьлюклер ташлангъанын, (10)
Кой, шеэрде тойларнынъ башлангъанын, (11)
Къартанайлар козьлери джашлангъанын,
Моньсирешип джюргенин корьгейдим барем.

Шайтип путюн джаз джарыкъ козь авгъанын,
Чёльде, къырда, багъларда зевкъ савгъанын,
Джапалакълап къыш куню къар джавгъанын,
Тёшектен турып, аякъта корьгейдим барем. (12)

ЧОБАН АКЪАЙ

Бир кичкене татар эдим, чарыкъларым тартар эдим,
Къолгъа ыргъакъ тутар эдим, чалманымны артар эдим.

Язда, къышта кенъ чёллерде джавунларда я селлерде,
Сазагъанлы о джеллерде къой янында джатар эдим. (1)

Теран юкълап джал эткенде, къой узакълап коп кеткенде,
Джуврып къойгъа мен джеткенде, къан териме батар эдим.

Куньдюз чёльде, кече койде, ёкъты гонълюм ич бир шейде,
Акъшамдан сонъ чобан уйде чыджакъ омач джутар эдим.

Ыргъагъымны джезлеп, теллеп бай джюрсе
де мени джеллеп,
Мен де оны догъру беллеп, айткъан сёзюн тутар эдим.

Бильмез эдим мектеп недир? Окъув, бильги, эдеп недир?
Джаиликке себеп недир? Тек, ашап кейф чатар эдим.

АНА ВЕ КЪЫЗ

Ана: Диньле, къызым, сёзюмни, бек къулакъ сал,
Шинди дюнья бозулды, халкъ болды осал.
Къызларымыз джашларман бильварда гезе,
Буны корьген инсан тап джанындан безе.

Къыз: Анълашмакъ къыйын, анайым, яшынъ да элли,
Магъа коре, дюньямыз бек темелли.
Авура джанынъ къызларгъа, бек шартмек деп,
Ачыкълыкъны уйретти бизлерге мектеп.

Ана: Шайтип джюрген бир къызда ар-намус болмаз,
Тиятырден, бильвардан, бир шейден къалмаз.
Ят, языкъны, гуняны тюшюнип бильмез,
Ахиретте от, Сырат акълына кельмез.

Къыз: Не деп биле шу къартлар намусны, арны?
Эм несинден таныйлар аясы барны?
Гуня деген, насыл шей, эм къайдан чыгъа?
Айтма шу бир Сыратны! Джанымны сыгъа!

Ана: Биз къыз бала экенде чыкъмадыкъ уйден,
Хаберимиз болмады ич бир шейден.
Кубю пишип, къой савдыкъ танъдан турып,
Куньдюз нагъыш ишледик, керьялар къурып.

Къыз: Наслы яшар бир инсан ич уйден чыкъмай,
Отлукъкъа байлы айвандай озь-озюн сыкъмай.
Не къазандыкъ къой савып, кубюлер пишип,
Нагъыш тюгип кетенге, алекет тюшип?

Ана: Эй балам! Сёз айтмагъа биз бильмез эдик,
Бабамызнынъ къатында сёленмез эдик.
Чыкъсакъ эгер къоджагъа, тоюмыз болып,
Кетер эдик, такъдирге бек разы болып.

Къыз: Яшагъансынъ, анайым, бир тильсиз болып,
Барынъ-ёгунъ дюньяда бельгисиз болып.
Саткъан сизни бабанъыз къоджагъа, сайлап,
Мойнунъызны ургъанлар, такъдирге байлап.

Ана: Шинди оджагъа баргъаны бозулып чыгъа,
Коп окъув да не керек ыргъачыгъа?
Огъа намаз, къадимин бильсе джетер,
Шу икиси башындан артып да кетер.

Къыз: Шинди мектеп кобийди, ачылды козьлер,
Окъув, язы коп шейлер уйрендик бизлер.
Тюрлю-тюрлю хурафат моттан чыкъты,
Оны джашлар коп топлап, чачакъкъа тыкъты. (1)

Ана: Насиаттыр сёзлерим сагъа, къызым,
Учь кунь ялан дюньягъа алданма, къозум!
Джаш-джавкъагъа джёнюгип, оппагъа кетме,
Тюрлю шайтан джолуна авес де этме.

Къыз: Мен де сагъа айтайым, анайым, бир шей,
Истерсенъ сёг сен мени, истерсенъ сюй,
Насиаттан файда ёкъ, кёр-кёруна,
Акълынъ джетмий дюньянынъ коп сырына.

КЪЫРЫКЪ КЪАЛЬБИМНИНЪ КЪАЙГЪЫСЫ (1)

Алтындайым, эльмазым, ачкъан гулюм, (2)
Бенлик, барлыкъ, багъымда бир бульбулим.

Табут тартып, тенинъни топракъ тутты,
Джаш джанынъны джутукъ джер джалмап джутты.

Учтынъ артыкъ, элимден олюм алды...
Къырыкъ къальбим къарарып, къарап къалды.

Козь корьмеген кечеде коньюль кирли,
Тюшюнджелер, тасалар тюрлю-тюрлю.

Мезарынъа мингенлер миявкъушлар,
Тек, тик тенге туюла тик тавушлар.

Талпынаман, тентиреп, тен тарлыкъта,
Мырылданып, моньсиреп мезарлыкъта.

Къабиринъни къармалап, къалтырайман,
Джангъа джетти джанъгъызлыкъ, деп джылайман.

БАТЫР ДЖИГИТ

Къаранлыкълар, кольгелер, санърав чёллер,
Сазагъанлы джавунлар, эпкин джеллер,
Тавны-ташны кочюрген ташкъын селлер
Сед чекалмаз алдыма, мен кетермен,
Дюльберлермен ольгече дженк этермен.

Дженазели, матемли къара куньлер,
Тиш акъшайткъан олюлер, акъ кефенлер,
Мезарлыкъны билеген къарт-къарт джинлер
Къоркъутамазлар мени, эп кетермен,
Дюльберлермен ольгече дженк этермен.

Джюрегимде бир ачув къайнап тура,
Гонълюм, десенъ, душмангъа къурум къура,
Онъ къолумны коксюме ура-ура,
Ич бир якъкъа къарамай мен кетермен,
О къызларман ольгечек дженк этермен. (1)

Тылсымлыдыр козьлери, отдан бетер,
Топтан тюфектен арткъач тесир этер,
Бир къаравда бинълермен джангъа джетер.
Шай боса да, мен къоркъмай эп кетермен,
О къызларнынъ башына мен джетермен.

Кок юзюнде Джетемен, Улькер, Чолпан,
Топар-топар булутлар, къырмызы танъ,
Занбакъ, ляле, мелевше, сары тюльпан,
Оларгъа имдат кельсе де, эп кетермен,
О къызларнынъ башына мен джетермен.

Метий къурсакъ моллалар, обур байлар,
Он даялы ханымлар, джаш тотайлар,
Къыйыш бурун къартийлер, къартбабайлар
Дарылса да, токътамай мен кетермен,
О къызларман дженкимни кене этермен.

Бек билемен, табылыр дарылгъан да,
Ачувланып, опькеси джарылгъан да.
Къоркъутмакъчюн таякъкъа сарылгъан да,
Къулакъ асмам! Кене де мен кетермен,
Шу этеджек дженкимни кене этермен.

Дженк этермен ёрулмай, безмий, талмай, (2)
Ич токътамам! «Энъ башын» эсир алмай. (3)
Алып, уюмым тёрюне сюеп салмай,
Мен сёзюмден ич дёнмем, эп кетермен,
Мен оларман токътамай дженк этермен.

Бинълеп турса къаршымда къыздан аскер,
Табылмаса ичинде эр деген эр,
Къолда силям болса да джарты лескер,
Мен къувана-къувана эп кетермен,
Озь башыма оларман дженк этермен.

Ах!... Кельсе эгер «башындан» теслим сёзю,
Онынъ артындан къучагъын ачып озю,
Къайтмамагъа инсаннынъ тутармы юзю?
Шайтсе ля-лядж, лескерим терк этермен,
Грече-куньдюз о къызман зевкъ этермен.

4*

НИШАНЛЫМА КЕТКЕНДЕ

Бир кузь куню къалдым джолда, арба джарты, ат арыкъ, (1)
Къарангъылыкъ чёкти джерге, ёкъ джылт эткен бир джарыкъ. (2)
Нишанлыма джетейим, деп, итен-сайтан кетемен, (3)
Адым сайын атлар токътай, мен де тыныш этемен.

– Ай!...Уй!... – диймен, атым джюрмий, къатсин, гъарип, тарталмай,
Мечевде бир къотур тай бар, о да тартып джарталмай.
Эпкин эскен Азав джели кокюс къаплай, джюрсетмий, (4)
Къатты джавгъан къыш джавуны янакъны да терс этмий. (5)

Кимерде бир дёрт яныма къулакъ салып дынълайман,
Кой тапмасам, ишнинъ сонъу не боладжакъ, анълайман. (6)
Аччы джельнинъ зыйылтысы тургъан сайын артыша, (7)
Ачлыкъкъа да даяналмай, ичим-баврым тартыша.

Усть-баш – джукъа, джавгъан джавун джандан-джигерден кече, (8)
Кунь джарыгъы болса не исе, къарангъы да бир кече. (9)
Ал, джатайым джолда, десем, олюм – пешин, бар да бар, (10)
Дедим: «Анджа, бундай куньде эр баласы джол табар!» (11)

Дёрт бир якъта сес-солукъ ёкъ, эшитильмий бир давуш,
Не сырт белли, не де къыбла, не куньбаты, куньтувуш. (12)
Дёрт аякълап, джер бавурлап, из къарайман къолумман, (13)
Не де боса, джёнийим, деп, кетияткъан джолумман. (14)

– Айды, айванлар, давранынъыз, – дедим, малий ынтылды,
Силькип алгъан мечевнинъ де джан къайышы къутулды.
Алай-булай тагъыштырып, алдым тизгин къолума,
Къаранлыкъта къармаланып, бир даа тюштим джолума. (15)

Баш окъалав, энъсе тырнав, джылав, кульгю хайыр этмий,
Нишанлымны корьмек дерти джюректен де ич кетмий. (16)
Атны мечев, эрни намус ольдюргенин ойланып,
Ташны джармакъ, тав авдармакъ гъайретине байланып,

Болгъан кучюм, ачувымны топлай берип бир ерге,
Кокюс керип къар-борангъа, эскен аччы джеллерге, (17)

Бираз джаскъап джандавурны, малийни бир шыпырдым,
Опма малаз авур джолны теран даа шапырдым. (18)

Джаяв-джалпы, джыгъыла, тая, зор этип озь кучюме,
Къарсанбадан иркильмемек дерти толды ичиме.
– Къач, токътайым, атларнынъ да бек тыгъылды нефеси, –
Деп тургъанда, къулагъыма токъунды бир ит сеси.

Къулакъ салдым сеске табан, джельмен къарышып якъындан, (19)
Эшитиле талгъын-талгъын джолнынъ къыбла ягъындан. (20)
– Койдир, богъай? – деп, атларны айландырдым давушкъа,
– Тапсам, теран пысарман, – деп, – бир талда я къувушкъа.

Шай дер экеч, онъ ягъымдан бир джылтырды корюнди,
Шогъа табан бурип эдим, малий де бир сюрюнди.
Арбачыгъым тарс токътады, бир шекиге тирелип, (21)
Туйдым артыкъ кельгенимни бир ерлерге, сюйрелип.

– Тев, тев, энди къатермен? – деп, башым къычып тургъанда,
Джан дарсыгъып, болгъан къаным тап мийыма ургъанда,
Къарай къалдым, джалп этип бир, о корюнген джарыкъкъа, (22)
Бахыт ишни онъ кетирип, салгъан мени джорукъкъа.

Къармаланып кетип эдим бир къалавнынъ четинден,
Барып кирдим бир азбаргъа, уйнинъ къыбла бетинден.
Бир даа бакъсам, не корийим, арувымнынъ кою экен,
Джарыкъ чыкъкъан пенджере де, тамам онынъ ую экен. (23)

Джель окюре, сувукъ арта, къар да яхшы бората, (24)
Эр кес пыскъан уйлю-уюне, къыш котермий къората.
Тез туварып айванларны, байладым бир ахыргъа,
Джаптым джарты чепкенимни къотур тайгъа, факъыргъа.

Озюм барып, пенджереден давуш эттим арувгъа,
О да шашты, умютсизден, кече шайтип барувгъа. (25)
Къарсанбагъа къаршы кетсенъ, сонъу хайыр болакен,
Шайтип яргъа къавушкъанда, козьге де яш толакен.

ТЫРЫШКЪАКЪЛЫКЪ

Бир кузь куню кечликте, ава да серт,
Азар-азар бурькюрий джелли джавун,
Джалгъап джарлы факъырнынъ дердине дерт,
Тюшюндире джематнынъ хастасын, савын.

Ара-сыра, джавунгъа къарышып, къар да
Тюше джерге, джойтула, джокъ болып кете.
Башы-козю сувлангъан торгъайлар да,
Ыйыкъларгъа джашынып, мушавре эте.

Къач фукъаре топланшып талда ерде.
Айтышалар, мугъайшып, яман къышны:
– Кеткейди джыллы, – дий бириси, – бу сефер де,
Ачувланса патлатыр сом къыртышны!

Бир талайын устюнде джарты халат,
Бир талайын агъаргъан, кокшюль быджакъ
Кечинмеси копсининъ бек даралат,
Киреджек къышкъа джаланбаш, чыплакъ баджакъ.

Аблакъай дий: «Одун ёкъ, комюр баалы,
Бари отьмек коп боса, усть де къалын.
Ёкъ джарлынынъ соймагъа къолда малы,
Барлар, десенъ, тюшюнмез джокънынъ алын».

Четте тура бир киши, устю джарты,
Токътамадан къалтырай, мырза озю,
Яман болып джыртылгъан ыштан арты,
Анълашылмай ичте де айткъан сёзю.

Азгъан, тозгъан эм де бек къачыкъ чырай,
Быджакъ да ёкъ аркъада, аслы иш о...
Тентек джашнынъ бириси ондан сорай:
– Мырза!...Тюгюнъ къатайгъан, тонъдынъмы шо?..

Тапмаса да бир тюрлю кечинме, эбин,
Буюкъса да дым ерде, джавунда, къарда,
Тутып эки къолуман елегин джебин,
Дий: «Ё-о-о-о-о-окъ! Мына, устюмде желеткам бар да!»

САРУШНЫНЪ ЗЕВКЪЫ

Гонъюль бердим бир къызгъа, алтын топтай,
Корьсем козюм торлана, аягъым токътай.

Коре къалсам бир ерде, козь къысаман,
О, къарайджакъ боса эгер, мен пысаман.

Джанъы урбамны кийинип, безенемен,
Сокъагъында куньде беш гезинемен,

О да куньдюз къапыда мени беклий,
Мен корюнсем, джашынып, къапыны чеклий.

Селям алмай, назланып, ич юзь бермий,
Гонълючигим джылткъандай бир сёз бермий.

Диймен: «Шайтсе арувдыр, сёз къатмаса,
Кулип, эски дертлерим къозгъатмаса».

Расткетирдим алгъыда бир сокъакъта,
Мен булгъанып джата эдим тоз-топракъта.

Джаткъан ерден сесленип: «Ярем!» – дедим,
– Кель башымдан сыйпап кет, барем,– дедим.

Сюйгенинден о, магъа къол сильтеди:
– Алай саруш бир къалмай ольсюн, – деди

Турып, къувдым артындан, иле, чала,
– Саруш,– дийлер, халкъ магъа эпси джала.

Бир кошеде сюрюнип, джыгъылдым ташкъа,
Кельмеген ший къалмагъан гъарип башкъа.

Эсим джойтып, къалгъаман джаткъан ерде,
Шайтип зевкъ сюремен мен кимерде.

Янсам, башым айлана, джюрек къайнай,
Къызнынъ джюрген джеринде джеллер ойнай.

АМА-А-Н, ШУ АКЪАЙЛАР!

(бир къадыннынъ авузындан) (1)

Бинъ данемиз бир капиктир чылпыкъ козь бир акъайгъа,
Денъиширлер бир джиликке я бир этсиз топайгъа.

Бир гъарипни инсан беллеп, бир такъыл сёз айтмазлар, (2)
Таш дедими бир тахтаны, инат этер, къайтмазлар.

Бу дюньяда болгъан шейлер эпси олар ичюндир,
Ялан-янълыш, не де боса, олар айтса учундыр. (3)

Къыскъаякълы бир фильджанчыкъ парласа эгер къазаман,
Кирсе-чыкъса, козьге тюртип, унутмазлар коп заман.

Сёлендинъми – быдырдавукъ, сёленмесенъ – индемез,
Кулер юзьлю босанъ эгер, шыртлы дер де, бир демез. (4)

Барлы босанъ – аллегимсинъ, джарлы босанъ – битли баш,
Джуваш босанъ, адынъ-ёлунъ – агъачтыр я дюрбеташ. (5)

Аддинъ бармы къыдырмагъа, къонъшуларгъа сорамай,
Туя къалса, талакъ дерлер, ич ардына къарамай. (6)

Озьлери исе, кече-кюньдюз аякъ букмий джюрерлер, (7)
Кабакларда, бульварларда озь зевкъларын сюрерлер.

Олар бизни озь кейфине къулланмакъны сюерлер,
Базда бир де бизлер ичюн энъкъас джанып куерлер. (8)

Джаш экенде боруджлысынъ баба зорун чекмеге,
Оськен сонъ да эрге барып, огъа моюн эгмеге. (9)

Эринъ, десенъ, сени джанъгъыз ташлап кетер бир уйге, (10)
Джыламакътан вакътынъ болмаз къарамагъа бир шейге.

Сёз къыскъасы, айтып, сайып башкъа чыкъмакъ мумкюнсиз,
Пите кете бар омрюмиз, къувангъандай бир куньсюз. (11)

СЮМЕК

Орталыкъта бильгиси, унеримен
Бек айтувлы, макътавлы бир джигитмен.

Акълы дерен, фикри ачыкъ, мендай киши, (1)
Кузьгюдай пак болгъан ичи, тышы.

Табылырмы, бакъайым, шу Къырымда,
Къараимда, къазакъта я урумда.

Мыйыкъларым торгъайдай, чачым ипек,
Озь къадирим бильмиймен та, мен тентек. (2)

Джигит къаным къайнаша джан тамарда,
Депретемен дюньяны бир шамарда.

Бу куньгечек тиймеди аркъам джерге,
Джыгъылмакъ бир лекедир, мендай эрге. (3)

Тек алгъыда бир тойда Темиркъая
Джыкъты мени, пакъылдай, къаза бу я!

Бакъсанъ, озю чылпыкъ козь, анъкъав бир джаш,
Джашлар оны беллийлер пишкен бир аш! (4)

Бунынъчюн бир къудамны къайтаргъан бай,
Деген: «Куреш джыгъалмай, бек солабай!...»

Къызы мени сюйгенинден тап оледжек,
Магъа кельсе, къыванып бир куледжек. (5)

Къонъшу койде бир тойда кеченлерде,
Расткетирип о къызны дена ерде,

– Айт сен, кадай, сонъ сёзюнъ! – дедим къызгъа,–
Базнам кече чапкъынгъа, огъурсызгъа.

Деди: «Наслы барайым бир хастагъа?
Бар, озюнъни тюзеттир Борю устагъа!

Авузынъ теран уйдурсын, мурнынъ кессин,
Салып сандал устюне, тилинъ эзсин.

Джонсын бетинъ, манънайынъ, козюнъ уйсун,
Бурав урып, башынъа акъыл къойсун».

Мен тюшюндим: «Не демек истий бу къыз?
Ёкъсам мени беллийми серсем, токъуз?»

Дедим: «Бельки догърудыр айткъан сёзю,
Керек ерин уйдурар устанъ озю».

Барып догъру Борюге эпсин айттым,
– Кет, бираздан кель,– деди, мен де къайттым.

Келип, койнинъ долаштым алдын, артын,
Джыйдым уйге джемаатнынъ джашын, къартын,

Дедим: «Уста тиль кесип, джонармы бет?
Айтмасанъыз, акъкъымдыр дюнья, ахрет!»

Джемаатнынъ кульмектен ичи къатты,
Молла, озюн туталмай, ортагъа атты...

Мен де къалдым сюмрюйип, авзум ачып,
Джыйдым чалт-чалт эсимни, тышаргъа къачып.

ДЖУТУКЪ

(монолог)

Гонъюль къырыкъ, баш тёбен, мий доланыкъ,
Зайыф, ёргъун, маддем де шай буланыкъ!

– Зор боса да, теран аш ашайым,– дедим,
Май асаргъа къолларым узатып эдим.

Асар тайып, къолумдан парланып кетти,
Шай да къырыкъ джюрекни бинъ парча этти.

Бербатланды орталыкъ: кийиз, миндер,
Дедим: «Туйса буны анай, магъа не дер?»

Къоркъып, шашып тургъанда, авузым къымып,
Янашты майгъа къарт мышыкъ, козьлерин джумып.

Мен мышыкъны чабдырдым, къуйрукътан тутып,
– Ашарман, – деп, – майны озюм, – къызгъанып, къымтып.

– Къыркъ фунт келир асарчыкъ, бек коп кельсе,
Ашамакъ не оны джигитке, бир бельсенсе. –

Дедим, алдым бир отьмек, отуз къыйгъач,
Къошып, зорман ашадым он да къакъач. (1)

Ашап, ичип, темизлеп савут-аякъны,
Долашмагъа тутундым базар якъны.

Гонъюль джошты кирмеге бир башчыгъа,
Къач баш ашап, сонъ кирдим бир де ашчыгъа.

Ашагъаным ашчыда мен айтайым,
Эринмесенъ, ал къалем, яз, матайым:

Секиз сарма, он куфте, он беш жаркой,
Бар, бакъайым, сен оны аша да той.

– Он дане де къапама кетир, – дедим.
– Бастырмагъа беш пиляв джетер, – дедим.

Пилявнынъ сонъ чанагъы питип эди,
Тюрюк, къарап козюме: «Обур!» – деди.

Дедим: «Боса, бер теран обурдан да»,
Деди тюрюк: «Чыкъ, хайван, гит бурдан да...

Вар денъизден суюн ич, йе топракътан,
Долдурсун кёр миденъи, диле Хакътан!»

– Пара,– деди. «Ёкъ»,– дедим, итекледи,
Яхшы да бир сюмсюклеп, котекледи.

Джыгъып джерге, булгъады тоз-топракъкъа,
Кетмий экен котек де ач къурсакъкъа.

ДОСТЛАР

Кельмесе ич туткъан ишинънинъ эби,
Къачса эгер къолунъдан бахытнынъ джиби,
Сени бир къуюгъа, болмагъан тюбю,
Козьлеринъ байлар да, атарлар, козюм.

Туйсалар, сюмелик тилинъ кескенин,
Джеблеринъ бошанып, джеллер эскенин,
Сакъалынъ тырашсыз, чачынъ оськенин,
Дердинъе бинъ дерт та къатарлар, козюм.

Инанып, сырынъы айтсанъ эр кеске,
Алдансанъ эштильген эр арув сеске,
Алдатып салгъан сонъ сени къафеске,
Папий, деп, базарда сатарлар, козюм.

ЭПИНЪИЗГЕ!

Эпинъизге, акъайлар, эмдже, дайлар,
Къайнаналар, келинлер, алтын дайлар,
Бир-биринден ичте де аз этмеген,
Коп арпанынъ ичинде бир бидайлар,

Мектеплилер, оджалар, оджапчилер,
Къудакъалар, къудача, енгепчилер,
Къайын, балдыз, корюмдже, къайын бике,
Назлы къызлар, джандавур джетекчилер,

Барлар, ёкълар, ыргъатлар, шорбаджылар,
Тачкеджилер, дрокчылар, арбаджылар,
Аякъкъапчы, къамутчы, джун ишлеген,
Токъумаджы, орьмеджи, дорбаджылар,

Джарлы факъир, ишчилер, кучь саткъанлар,
Аркъасыман параход бошаткъанлар,
Манънай терин бурчакъдай джерге тёгип,
Балларына акъ отьмек ашаткъанлар, (1)

Бошна джюрип ич бир шей этмегенлер, (2)
Джанъылыкътан арувлыкъ кутьмегенлер,
Метий къурсакъ агъалар, чыгъыр джелька,
Артса, артып парасы битмегенлер,

Бильгини эп урбада деп бильгенлер, (3)
Саделикни мыскъыллап, эм кульгенлер,
Окъув, унер, бильгиден ич де чакъмай, (4)
Джаилликмен беллери букюльгенлер,

Самай чачы къувурчыкъ, топлу башлар,
Къызыл дудакъ, аллы бет, япма къашлар,
Тиятрны къолайлы къолуман туткъан
Артисткалар, артистлик эткен джашлар...

Къасап, бербер, къаведжи, фурунджылар,
Матрабазлар, бакъкъаллар, эм унджулар,
Захметимен чекишип, отьмек тапкъан
Комюрджилер, балтаджы, одунджылар,

Кечинмесин дженгильден арагъанлар,
Къаве, хандан койлюни къарагъанлар,
Ява-а-аш келип янынъа: «Сарыдан ёкъмы?» –
Деп, пычырдап меджлие сорагъанлар, (5)

Джанъы осьмери, джигитлер, сакъаллылар,
Бай сумалакъ акъайлар, орта аллылар,
Сом демирден нал кесип, кочер ишлеп,
Къыркъ капикке чекишкен заваллылар,

Айтаджакъман, динъленъиз, бир лаф сизге,
Сакъын, авур алманъыз устюнъизге,
Сезиклилер секиршип чопаннашыр,
Лякин сёзюм токъунмаз биринъизге:

Богъа дерлер тиятр, ибрет ери,
Келир мында топлашып къарысы, эри,
Анъламагъан отурсын, уйчигинде,
Къайдан герек отургъан ондан бери.

Ихтар: Къолларында кичкене балларыман тиятрогъа топлангъан татар къадынларынынъ мевкъи-и темашагъа салынгъан пьесагъа къарамай, озь арасы яптыкълары гурюльтиси мунасебетийле язылмыш эди. М. Нузэт.

НЕДЕН ЭКЕН?

Неден экен? Дюльбер, арув бир къызнынъ
Шартмек, ойнакъ я тальтинке олмасы?
Джигитмен, деп, джюрген бир коп токъузнынъ
Къыз корьгенде бир когетдай солмасы?

Неден экен? Бир джаш отип кеткенде,
Къызнынъ оны козь учундан сюзмеси,
Джигит огъа ашиналыкъ эткенде,
Терс айланып, «алякъа»ны узьмеси?

Неден экен? О къыз гульдай юзюне
Тюрлю боя я да акълыкъ джакъмасы,
Илишкенде бир гъарип джаш козюне,
Огъа табан къыйыш-къыйыш бакъмасы?

Неден экен? Баргъан сонъ джаш отузгъа,
Бир эр корьсе, онынъ къарап къалмасы,
Отькен-сокъкъан сейир этип о къызгъа,
Башын эгип тюшюнмеге далмасы?

БУРЧЕЛЕР

Аман! Аман! Не яман шу бурчелер,
Табурларман койден-койге кочелер,
Окъкъаларман инсан къаны ичелер.
Бир ер ёкътыр бурчелермен толмагъан,
Оларда ич инсаф-намус къалмагъан.

Бир таз сою къонып гульдай бетинъе,
Сокъса эгер сюнгюсини этинъе,
Къавуштырар сени джетме-джетинъе,

Джылав, кульгю, шакъа, шелля хайр этмез,
Джарасынынъ тамгъасы да ич кетмез.

Озгъан акъшам тёшегиме кечкенлер,
Озь арасы ольчегенлер, бичкенлер,
Аз айткъанда, он фунт къаным ичкенлер.
Бир данеси кеталмагъан, пек тойып,
Къалгъан, джатып, акълын-фикрин эп джойып.

Бирси къалып, къабыргъамда эзильген,
Эси кетип, козьлери бек сюзюльген.
Яшамакътан дамасы да узюльген.
Тарттым, тутып баджагъындан, бир четке,
Бир ат чекип, сюйреттим тап джол бетке.

Отькен-сокъкъан, джанавар деп, къоркъкъанлар,
Джол айланып, койге къырдан саркъкъанлар,
Кой джематы, барып, аркъан аткъанлар,
Сюйрий-сюйрий, тап джылгъагъа баргъанлар,
Бурченинъ де дёрт бир ягъын саргъанлар.

Озь арасы бир мушавре къургъанлар,
Бир-бириндеп къатеджегин соргъанлар,
Коп вакъытлар къоркъып, пысып тургъанлар.
Гъайрет келип шу койнинъ бир джашына,
Минген, не исе, бурчечикнинъ башына.

Эмир эткен халкъларгъа о джаш батыр, (1)
Кой ичинден алдыргъан о бир сатыр, (2)
Арабагъа джектирген сонъ дёрт къатыр, (3)
Парлап этин джюклегенлер арбагъа,
Сыймагъанын толдургъанлар дорбагъа.

Кой джематы къуваншып бек кулюшкен,
Алтышар пуд бурче эти улешкен,
Чекнин, къарнын кой итлери болюшкен.
Махраджына он кунь байрам эткенлер,
Сонъ алайсы ишли-ишине кеткенлер.

МАХБЮСХАНЕДЕ

Камарада махбюслер озь арасы озьлерини къабаатсыз олдукъларыны сейлешелер:

Бириндджи махбюс (ятакъчылар):

Менде джетмий бинъ гумюш, юз пуд бидай...
Лякин менде къабаат сары тюйдай.

Икиндджи:

Менде, десенъ, алты бинъ рубле джетмий,
Къапаттылар мени ич эсап этмий.
Ревизия кельгенде мен анълаттым,
Болгъан алай къабаатны баштан аттым.

Учюндджи:

Бакъсанъ, менде джетмеген тек бинъ элли,
Менде къабаат ёкълугъы шундан белли.
Масраф эттим мен оны, инкярым ёкъ,
Къайтарарман дегенде, эфкярым ёкъ.

Дёрдюндджи:

Олян! Мен тек тюккянны къарай эдим,
Алсам-сатсам, реистен сорай эдим.
О да магъа козьлерин къысар эди,
Бир шей туйса, эгердым, сусар эди.
Бир кунь кельди ревизия апансыздан,
Менинъ де феркъым къалмады бир джансыздан.

Бешиндджи:

Кетирсем де тюкянгъа мен бек коп кяр,
Учь бинъ гумюш гене де ачыкълыкъ бар.
Джетмий экен саткъаным алгъаныма,
Мен де шаштым бу ишке далгъаныма.

Алтынджи:

Мен бир тойда достларман коп къонуштым,
Арадан коп кечмеди, мында тюштим.

Единджи (ат хырсызы):

Ыргъат эдим койде мен бир акъайда,
Бермез эди джантыкъ да, къалакъай да.
Пара истедим, бермеди, ачувландым,
Ертлеп кече бир атны мен атландым.
Кете-кете бардым тап Бакъсарайгъа,
Аркъаннадым атчыкъны бир тогъайгъа.
Мен о атны ниетим сатмакъ эди,

Сонъ, кусюлип, чалкъадан джатмакъ эди.
Шеэрге кирип, аткъан сонъ бир къач дане,
Сарушланып, чалдырдым мен кемане.
Милитсаны ургъаман! Баш айлангъан,
Шайтип гъарип башыма дерт байлангъан.
Бильмесем де ич бир шей, мени алгъанлар,
Галавнийге кетирип, шай салгъанлар.
Арпа унунынъ хамуры джайылырмы?
Сархошлыкъта болгъан шей сайылырмы?

Секинджи (чапкъынлыкъ ичюн):
Менде, десенъ, къабаат бар деме кельмий,
Милитсаны ургъаман корьмий, бильмий.

Единджи (сорай):
Олян! Къатип урасын, ич корьмесенъ?

Секизинджи:
Ана сагъа бир шей та! Я бильмесенъ?

Единджи:
Къойгъа нечюн айтмайсынъ, бильмий босанъ?
Даркъар эди къасветинъ, къааринъ, тасанъ.

Секизинджи: Ана, шинди даркъады дертим, черим,
Тюрьме болды мекяным, джаткъан ерим.

Докъузынджы (айдут):
Сизде къабаат болмаса, менде де ёкъ,
Инсан кесип соймакътан козюм пек токъ.
Болмагъайды дюньяда киши аздыргъан,
Пара деген имансыз, козь къыздыргъан.
Тиймез эди кимсеге бир зарарым, (1)
Яхшылыкъта болмазды ич къарарым.

Онунджи (огълуны сойгъан):
Чобан эдим, чалышкъан озь башыма,
Ишанмаздым къоюмны къардашыма.
Мал дегенден бар эди, тек бир огълум,
Беллер эдим оны мен эки къолум.
Осип, магъа ич бир гунь косьтермеди,
Отьмек тувул, о магъа сув бермеди.
Айтмасам да мен огъа яман бир сёз,
Котекледи о мени кече-куньдюз.
Коп хорлукъман джанса эгер инсан джаны,
Корюнмий экен козюне эвляд къаны.
Бир гунь къызып, къарнына сокътым пычакъ,

Оксюз къалды баллары, тап бир очакъ.
Шунынъ ичюн тюштим мен алты джылгъа,
Кешке саип болмагъайдым мундай улгъа. (2)

КЪАРЫЛГЪАЧ

Бастырыкънынъ чачагъына юва ясай къарылгъач.
Диймен: «Айван, серсем болма! Эсинъ бар да, козюнъ ач!

Мында келип къурунмасанъ, тапмадынъмы башкъа уй?
Тапмай босанъ, тюш откъа да чекиш, къаврул, джан да куй!

Чыгъып сагъа яман къотур, къара джаныкъ тен джарып,
Чырпынсанъ да, талпынсанъ да о ювада сен, гъарип.

Ич дам этме, мында сагъа достунъ-эшинъ кельмезлер,
Козьлеринъден къанлы яшлар сельдай акъса, сильмезлер.

Мында джаткъан акълы-акъсыз бир коп инсан баллары
Чекишелер, куфлю ерде иттен бетер аллары.

Бу къалавнынъ о ягъында шеэрлер бар, койлер бар,
Сагъа юва ясагъандай сарайлар бар, уйлер бар.

Окъу бари къадиминъни, ики козюм яшлансын,
Алевленген джюрегиме теран да зеэр ашлансын.

Сонъ базгечип о юваны, джай къанатынъ авагъа,
Бар бизге де, айт анайгъа, мени къошсун дувагъа.

Чыгъаракъкъа барып къонып чурулдасанъ, о чыгъар,
Джылагъанын ич туйдырмаз, козюн яшын бек сыгъар.

Азыр эм де шу сылтавман севдигимни корерсинъ, (1)
Дертли, гъамлы шу мектюпни озь къолуна берерсинъ.

Бек билемен, башы тёбен, ёкътыр чырай юзюнде,
Рече-куньдюз джылай-джылай, къан тургъандыр козюнде.

Коралмайдыр о бир шавле не кунештен, не айдан,
Менинъ ичюн бинълеп тилек тилейдир, о, Худайдан.

Дийдир: «Раббим! Неден ляйыкъ корьдинъ бизни бу алгъа,
Чеккенимиз сыймагъандай акъылларгъа, хаялгъа?

Бари эмир эт Азраилгъа, алсын къанлы пычагъын,
Сойсун мени, къара ерлер ачсын къара къучагъын.

Эшим-достум къабиримни дерен этип къазсынлар,
Башташыма «Бек бахытсыз бир инсан» деп язсынлар».

Корип къанлы козьяшларнынъ чыбыргъанын юзюмден,
Учты кетти о къарылгъач, гъайып болды козюмден.

МЫРЫЛДЫ

Бир вакъытлар, хаялыма
Не кельсе де, этер эдим,
Эр кунь акъшам казиногъа,
Ресторангъа кетер эдим.

Акъшамлары салкъын денъиз
Джагъасында кезер эдим,
Джан байылтыр къызчыкларны
Козь учундан сюзер эдим.

Кя козь къысып, къаш ойнатып,
Ишаретлер этер эдим,
Базы бирсин къолчыгъындан
Деналаргъа джетер эдим.

Менинъ ичюн бу дюньяда
Мумкюнсиз шей ич ёкъ эди.
Ашав, ичюв, зевкъ-сефадан
Гонълюм, козюм бек токъ эди.

Экимлернинъ къапысындан
Аягъымны кесмез эдим,
Шай боса да , о къызлардан
Ич бир дюрлю безмез эдим.

Къач куньде бир ичип, тойып,
Уйге саруш къайтар эдим,
Айынгъан сонъ апакъайгъа
Бинълеп ялан айтар эдим.

Козю байлы о заваллы
Эр ялангъа къанар эди,
Мен энъкъастан маразлансам,
О, учундан джанар эди.

Бек коп алда яланларым
Бир ерине уймаз эди.
Бек тевеккель бикем, гъарип,
Буны ич те туймаз эди.

О, аягъын къыйыш басса,
Мен оны чалт сезер эдим,
Кя джумрукъ, кя тепмемен
Котеклеп тап эзер эдим.

Шинди азды бу къарт дюнья,
Апакъайлар бек тюрленди.
Къоркъу, урькюв ич къалмады,
Джюреклери бек гурьленди.

Шишип къалсын шу урриет,
Къайдан чыкъты, къатип тувды?
Козьни чакъты, тильни кести,
Башымызны къатип джувды!

Озь бикенъни, озь баланъны
Вакътынъ ёкътыр мугъайтмагъа.
Урмакъ, сёгмек къайда къалды,
Аддинъ ёкътыр сёз айтмагъа.

Къайда барсанъ, эп коресинъ
Озь бикенъни, озь къызынъны.
Эткен шейнинъ олар биле,
Джойталмайсынъ ич изинъни.

Бир шей айтсанъ, эп азырлер
Кягъыт бермеге женатделге.
Бала-бике тербиеси,
Ах, няпмалы, къалды эльге. (1)

БЕРЕКЕТ ЗЕВКЪЫ

Майыста коп джавгъан джавун
Койлюлерни кульдюрир,
Ызан, толып оськен эгин,
Берекетни бильдирир.
О эгинлер, аз бир джельмен
Толкъунлангъанда денъиздай,
Ачлыкъ, ёкълукъ къоркъусыны
Джюреклерден сильдирир.

Яз айынынъ сонъларында
Я да чилле кирген сонъ,
Язлыкъ, кузьлюк къармакъланып,
Кемалына ирген сонъ,
Койлю чыгъар бинъ къуванчман,
Ойнап, кулип, оракъкъа.
Къайтымында толып тургъан
Берекетни корьген сонъ.

Алынгъан сонъ эгин къолгъа
Кузьлюк богъдай ташланыр.
О ташланып биткенден сонъ,
Бир коп тойлар башланыр.
Джашлар, къызлар о тойларны
Баштан-башкъа сюзгенде,
Алайсынынъ джюрегине
Ашкъ дуйгъусы ашланыр.

Я кларнет, я да зурна
Той уйлерин чынълатыр.
Базы тойда учь-беш саруш
Халкъкъа аскъы дынълатыр.

Тойны ясап къавушкъан сонъ
Мурадына Хан-Темир,
Севдасыны татлы-татлы
Севдигине анълатыр.

ОПЬКЕЛЕВ
(бир къызнынъ хатырат дефтеринден)

Джаилликтен быкътыкъ биз,
Дёрт диварны йыкътыкъ биз!
Бу, дюньягъа джайылды,
Эр, къадын бир сайылды.
Бутюн акълар бизлернинъ,
Деген эрлер байылды.

Не демек? Бир гъарип къыз,
Дюньяда тек бир сакъыз
Чайнамасын, уйренсин,
Джашлар ондан джийренсин.
О джигитлер яр арап,
Кабакларда сюйрельсин.

Тюшип севда хаялгъа,
Анълашылмаз бир алгъа,
Джатларны яр беллесенъ,
Тапкъанынъ кяр беллесенъ,
Ардан башкъа озюнъде
Вигждан да бар беллесенъ,

Окъумакъны озюнъче,
Алай халкънынъ козюнче
Бир алдатув деп бильсенъ,
Джаиль къыздан иркильсенъ,
Ич онъармы бу миллет,
Башкъасына сен кетсенъ? (1)

УЧУН ДОСТ

Тувгъаннынъ энъ яманы энъсенъде турсун.
Къартлар сёзю

Бир вакъыт яшагъан бир бай киши,
Гедже-куньдюз зевкъ сюрьмек болгъан иши.

Дар-дюньяда болгъан тек бир къардашы,
Бошамагъан онынъ да дерттен башы.

Огърашкъан о геджесин куньдюз этип,
Боламагъан, ишини ич тюзельтип.

Узатмагъан бай огъа ярдым къолун,
О гъарипнинъ факъирлик кескен джолун. (1)

Бай дюньяда бек бильген тек бир озюн,
Къайда барса, кечирген айткъан сёзюн.

Эгер о бай къамуткъа десе джюген,
Эр кез онынъ сёзюне «Амин» деген.

Бир галава, бир баяр, бир пыристав,
Гедже-куньдюз бу байман сюргенлер тав.

Къол устюнден туткъанлар булар байны,
Туймагъанлар кеткенин кунни, айны.

* * *

Асыл бола бир фикир бир кунь байда,
Дий: «Булардан чыгъармы ич бир файда?

Тюшсе эгер башыма бир фелякет,
Таласалар малымны дув-алекет?»

Сорай буны бай киши бикесине,
Джандан сюер, кунь тиймез эркесине,

Бикеси дий: «Олардан файда чыкъмаз,
Джанып ольсенъ, олар ич озюн сыкъмаз.

Денъемеси – бир дава эт де, къара,
Огъа захмет керекми я да пара?...»

— Токъта сен, мен бу гедже долашайым, —
Дий бай, — Барып, баяргъа янашайым.

* * *

Акъшамдан сонъ юкъугъа эр кез далгъан,
Санырсынъ, кой кимсесиз бошап къалгъан.

Арбасына салып бай бир дженазе,
Алып кете баяргъа тазе-тазе.

Пенджереден бакъыра достуна бай:
— Аман, ортакъ! Ишлерим бек ярамай!

Ёкъ эт мынав олюни, алып кет де,
Къуртар мени бу дерттен, къатсенъ эт де.

— Кет, баш тутма, — дий ичтен байнынъ досту, —
Бугунь устю дюньянынъ, ярын асты.

Шайтип сени уйге мен ич алалмам,
Ахретимде откъа да ич джаналмам.

Къайдан келип чанчылдынъ сен о ерге,
Къоркъкъанымдан вуджудым батты терге.

Нафле ерге бакъырма, чыкъмам аслы,
Джойтул, тез бол о ерден наслы-наслы.

Анълаган сонъ бай озюн итибарын,
— Зарар ёкъ, — дий, — корюшмек мумкюн ярын!...

* * *

— Дув... — деп, бирден о ерден атын ныкътай,
Догъру барып къардашын уюне токътай.

— Ислям, Ислям! Барсынъмы?» — деп сеслене,
Ислям уйден бу сеске элеслене.

– Сенмисинъ шо бакъыргъан, акъам, магъа?
Не себептен мен керек болдым сагъа?

– Менмен, Ислям! Акъанъманъ! Чыкъ, чыкъ мында!...
Къалды башым бир дертке къартлыгъымда!

Ёкъ эт мынав беляны, къутар мени,
Ахретте, дюньяда унутмам сени.

* * *

Ислям, чыгъып, осмакълай акъасындан,
Бай къучакълай Ислямнынъ якъасындан.

Джылай, сыкътай, энъкъастан бек моньсиреп,
Арада бир терс къарай, кулюмсиреп.

– Тюш арбадан, – дий Ислям, – кит ахыргъа,
Мен комийим о лешни бир чукъургъа».

Ислям болмай акъасын ич де къыйып,
Эплеп къайта, олюни тез-тез джыйып.

Бай:
– Ислям! Буны халкъ туйса мен не айтарман?

Ислям:
– Сен раат бол! О изни мен джойтарман.

Къабаатны алырман мен озюме,
Тек сен къулакъ бер мининъ шу сёзюме:

Эгер мени бунынъчюн ольдюрселер,
Оджагъымны джыкъсалар, сёндюрселер,

Балларымны котерип баштан атма,
Ыргъат берип эллерге хырпалатма.

Тесир этип Ислямнынъ бу сонъ сёзю,
Керчектен де торлана байнынъ козю.

– Эввель Алла, къардашым, бир шей болмаз,
Эрлигинъ де, бу эткен, ич бош къалмаз.

Савлыкълашап, бай къайта озь уюне,
Эткенине Ислямнынъ бек сююне.

* * *

Куньтувуштан къызыл танъ ачылгъан сонъ,
Орталыкъкъа кунь нуру чачылгъан сонъ,

Байнынъ досту тёшектен тез-тез турып,
Айта гедже корьгенин, джуврып-джюрип.

Пыриставы джетише, чанъны тагъып,
Дёрт бир якътан халкъ келе, сувдай агъып.

Къутурына пыристав эм копюре,
Къоркъкъанындан бай акъай къан тюкюре.

Эм де дий: «Мен этмедим, ольдюрмедим,
Кой ичинде долашып ич джюрмедим».

Ислям чыгъа джувурып орталыкъкъа:
– Эшкъ олсун, – дий халкъкъа, – бу зорбалыкъкъа.

– Аслы оны ольдюрген – мына менмен,
Къабаат меним! Джезасын мен чегермен.

Пыристав дей: «Айттым я, бай этмез, деп,
Ондай киши бу джолгъа ич кетмез, деп».

Тута байнынъ къолундан, сыкъайым дип,
Эткенинден утанмай, алчакъ эриф.

Эмир эте: «Ислямны багъланъыз!» – дий.
– Олю комген ерине айданъыз! – дий

Бай къуртармакъ истий озь къардашыны,
Пыриставнынъ опе о, козь-къашыны.

Къаиль олмай о залым, сёзден къайтмай,
Айткъан сёзюн бир якъкъа ич джантаймай.

Акетелер Ислямны къойдай джетип,
Чыкъарталар табутны зорлап, этип.

Эмир эте пыристав урядникке,
– Комюнъиз, – деп, – Ислямны шу деликке!

– Ислямны сиз о ерге тыкъмаз бурун, –
Бай дий, – башта билинъиз ишинъ сырын.

Бакъалар халкъ, табутны ява-аш ачып,
Кете чокъсы о ерден, тез-тез къачып.

Эр кез коре табутта копек леши, (2)
Алай халкъны шашыра байнынъ иши.

Бай тикленип о ерде пыриставгъа,
Дий: «Къурназлыкъ кяр этмез акъыл савгъа.

Бильмек эди достлукъны менинъ къастым,
Ислям экен дюньяда акъкъа достум», –

Деп, къучакълай Ислямны бай бойнундан,
Къягъыт бере, чыкъарып тап къойнундан.

– Мына, козюм, – дей, – санъа васиетим, –
Малны санъа вермектир хасиетим.

Бу дюньяда бир къашыкъ къаным – сенинъ,
Вуджудымнынъ ичинде джаным – сенинъ.

«Тувгъанынъ энъ яманын энъсеге ал,
Тайып, тюшип, котерип, сен ене сал».

Бу бабайлар сёзюне мен чокъ кульдим.
Керчеклигин бу сёзнинъ шимди бильдим.

САРУШ АКЪАЙ

Ойнай эдик балларман биз сокъакъта,
Корьдик джата бир акъай дерен къакъта.

Авузы, бурну копюрген, башы ачыкъ,
Тыпкъы ольген кишидай, чырайы къачыкъ.

Кяде бир де ынъраныпп ача козюн,
Ич бир бала анъламай айткъан сёзюн. (1)

Кечип кеткен бир акъай оны корип,
Яман сёгди! Бетине шап тюкюрип.

Джылап кельди бир бала, шай дер экеч,
Дий: «Уюмиз бек сувукъ, джанмады печ.

Айды, бабай, ач козюнь, тур аякъкъа,
Булангъансын балчыкъкъа, тюшип къакъкъа. (2)

Эвимизде анайым, гъарип башлы,
Башы тёбен, кейфи ёкъ, козю яшлы.

Тур бабайым, бер къолунъ, мен джетийим,
Эвимизге доп-догъру акетийим.

Бир даа ичме! Де, бабай, ичме сакъын!
Тур, кетийик, кеч болды, акъшам якъын».

КИРПИ ВЕ ДУРНА

Бир кунь чёльде ач кирпи аш къыдыра,
Коре, эгин ичинде дурна тура.

Дей: «Эй, менинъ севдигим, гузель дурна,
Мен дюмбелек чалайым, сен де зурна.

Долашайыкъ койлерни, той чалайыкъ,
Парамызгъа къазангъан уй салайыкъ.

Бала-чагъа, эпимиз топлашайыкъ,
Бир къазанда пиширип, бир ашайыкъ».

Кирпи дей: «Дурна бей, айды этейик,
Айды! Юванъ къаерде, джюр кетейик!»

«Менки узакъ, – дей кирпи, – сенки къайда?
Сенинъкине барармыз, эп бир, шай да?

Айды, сенинъ балларынъ башта алайыкъ,
Алып бизнинъ балларыман бир салайыкъ».

Бек бегенип кирпининъ бу сёзюни,
Дурна корьмий бу ишнинъ ич юзюни. (1)

Дурналарны салалар, алып кетип,
Ювасына кирпининъ, арув этип.

Дурна кете чёллюкке, аш къыдырып,
Кирпи ашай бир дурна, тез сыдырып.

Яваш-яваш мурнуман джерни тюртип,
Чыгъа акъшам дурнагъа, козюн сюртип.

Дей: «Сен чёльге кеткен сонъ, чыкътым мен де,
Хырслангъан бир бала, мен ёкъ экенде».

Дурна сорай: «Алгъанлар недай союн?»
Кирпи дей: «Ёкъ болгъан бир узун моюн!»

ПАРЧА

Севда, хаял багъчасында битен гуль,
Дертлилеринъ юрегинден сув алыр.
Къонып онъа яныкъ сесли бир бульбуль,
Татлы-татлы тюркю сёйлеп, къуваныр.

Бу пек татлы бир хаялдыр ашыкъчюн,
Бенъзер язда ойнап гезен сагъына.
Эм де зевкълы бир девирдир яшлыкъчюн,
Кирмек истер гонъюль севда багъына.

ТЕНБИХ

Заренъи, малынъы базарда сатып,
Паранъы бош ере берме сен, къардаш!
Ресторан тёрюнде кейфинъи чатып,
Джебинънинъ агъзыны керме сен, къардаш!

Сокъакъта корьдюгинъ эр къызыл бетке
Алданып, къанъгъыма, сакът ол сен четке.
Козьлеринъ акъытып тюшерсинъ седке,
Гузеллер ардындан юрьме сен, къардаш.

Чалт кечмез дюльберинъ ачтыгъы, яра,
Себептир чокъ вакъыт ах иле мезара.
Гуль киби омрюнъи эдип де къара,
Сонъунудан «тев-тев» деп, юрьме, сен къардаш!

Козюнъи пек ачып, дёрт якъкъа бакъын,
Эр санъа кулени дост санма, сакъын!
Чагъыргъан къызларгъа варып да якъын,
Алдансанъ, кимседен корьме сен, къардаш!

ТЮРКЮЛИ НАМАЗ

Бир вакъытта бир джаиль яш сумеликтен безгенде,
Бельки бир шей тапарман деп, кой долашып кезгенде,
Татар болгъан бир койчикте токътай о пек болдурып,
Джемааткъа макътай озюн, авузын пек толдурып.
Пакъылдай шу куню онда кельген ораза айы,
Сёз бирликмен агъыз япкъан фукъареси эм байы.
Дейлер: «Баре, бизге бир ай сиз имамлыкъ этинъиз,
Хакъкъа болгъан борджумыздан азат этип кетинъиз».
О яш да дей: «Мумкюн сизге тек теравих къылдырмакъ,
Болмаз сизни Раббимизге бойле борджлу къалдырмакъ.
Эр эвден сиз берерсинъиз манъа бирер таначыкъ,
Сонъ сизлерге Сырат кениш, дженнетлерге ёл ачыкъ».
Акъшам бола, ифтардан сонъ халкъ джамиге топлана,
«Эфенди» де о джамининъ михрабына саплана.
«Кёр огълу»ны, «Эдиге»ни окъуй татлы эзгинен,
Джемаатта мунасебет къалмай ич де безгинен.
Алай-былай теравихни бир къарарман битире,
Амма халкънынъ юрегине арув тесир кетире.
Тюрлю чынъман, тюркюлернен кечире бу къач афта,
Шу куньлерде келе койге пек макътавлы бир сохта.
Теравихте коре, – «имам» тюркюлерни патлата,
Сохтанынъ бу эдепсизлик юрегини чатлата.
Шай да олса, сес чыкъармай, лякин юрек талпына,
Намаздан сонъ, имамгъа дей: «Айтам койнинъ халкъына».

«Имам» да дей: «Сес чыкъарма, бунда алтмыш тана бар,
Байрамдан сонъ сатармыз да, улеширмиз барабар».
Сохта дей: «Бакъ, арамызда асыл олды муаббет,
Сес чыкъармам, къоркъма, достум, сен ишинъе девам эт».
Сохта кете, о яш къалып, эп къылдыра намазын,
Йырлай кене озь тюркюсин, чала кене о сазын.
Байрам куню сохта келип, таналарны айдайлар,
Ёл боюнда эм секире, эм чала, эм ойнайлар.
«Имам», сатып айванларны, джебге сала парасын,
Косьтермей ич сохтачыкъкъа не язы, не турасын.
Дей: «Не япсам, озюм яптым, эм сарф эттим коп эмек,
Бу эмекнинъ ярысыны санъа бермек не демек?
Айдав акъкъы бермек мумкюн, ма, истесенъ, бир кумюш».
Сохта бунъа ачувланып, дей: «Кесейим, бакъ, бир иш!
Джемааткъа анълатайым, сен оларгъа не яптынъ?»
О яш да дей: «Аман сен де, къоркъузмагъа иш таптынъ.
Бильгенинъни ич артынъа къойма, достум, сохтачыкъ,
Бар, токътама, дёрт янынъа къарамай кет, ёл ачыкъ».
Сохта кетип джемааткъа айта онынъ эткенин,
Эм бир айлыкъ ибадетнинъ бош-бошуна кеткенин.
Джемаат да дей ки: «Биз де ондан артта къалмадыкъ,
Пек копюмиз бир айгъаджек ич де абдест алмадыкъ».

ТАКЪСИМ ДЕРСИ

Бир вакъытларда бир къашкъыр ав тапалмай коп юрьген,
Даяналмай ачлыкъкъа, коп улугъан, окюрген.
Энъ сонъунда арсланнынъ аркъасына такъылгъан,
Арслан къайда баш урса, о да онда тыкъылгъан.
Шайтип юрип, арсланнынъ къалдыкъларын кемирген,
Ачлыгъыны унутып, яваш-яваш семирген.
Буны корьген бир тильки, тюшкен арслан пешине,
Ибрет алып къашкъырдан, пек сукъланып ишине.
Олгъан учю аркъадаш, эп берабер юрьгенлер,
Къашкъыр, тильки ав корьсе, келип хабер бергенлер.
Арслан корьген авыны, козь ачтырмай, эп туткъан,
Энъ леззетли ерлерин, сайлап-сайлап, о юткъан.
Артып къалгъан парчаны къашкъыр, тильки егенлер,
– Бинъ яшанъыз, султаным, сав болунъыз! – дегенлер.
Бир кунь арслан авлагъан бир къунанджын сув сыйыр,

Деген къашкъыр агъагъа: «Шу терини сен сыйыр.
Сонъ, кевдени улештир учюмизге, корейим,
Бунъа коре хызметинъ мукяфатын берейим».
Къашкъыр туткъан айваннынъ терисини сыйыргъан,
Кевдени де озюндже учь парчагъа айыргъан.
Энъ балабан парчаны берген арслан агъагъа,
Бирин алып озюне, деген: «Тильки, ма, сагъа».
Къашкъырнынъ бу ишине арслан агъа пек къызгъан,
Бир шамарда къашкъырнынъ чек-къарынны акъызгъан.
Сонъ(ра) деген тилькиге: «Энди, кель сен улештир,
Энди къалдыкъ экимиз, къашкъыр артыкъ бир лештир».
Тильки бутюн кевдени берген арслан агъагъа,
Тек айырып сакъанын деген: «Бу олур магъа».
Бундай такъсим арсланнынъ кейфине пек ярагъан,
«Ким огретти бу ишни, тильки дост?»— деп сорагъан.
Тильки деген: «Султаным, бильмей эдим мен кендим,
Бу акъылны шу къашкъыр аркъадаштан огрендим».

КЪАРТ КЪЫЗНЫНЪ ТЮШЮНДЖЕЛЕРИ

Сайлагъан назгъа, наз тазгъа,
я балчыкъкъа, я сазгъа.
Аталар сёзю.

20 яшында

Бай болмаса, яш болмаса,
Эм де дюльбер болмаса,
Озю де бир интеллигент,
Юзю кулер болмаса,
Эр расткельген йигитчикке
Мен «къоджам» — деп отурмам,
Ондай эткен акъайларнен
Ич бир вакъыт эв къурмам.
Абдурешит яхшы амма,
Эм окъугъан, эм дюльбер,
Лякин онда зенгинлик ёкъ,
Олсун даа пек чебер.
Дюльбер деп де, мен оларгъа
Хызметкярлыкъ эталмам,

Ялнъыз онынъ бильгисичюн,
Эвни ташлап кеталмам.
Ибадулла зенгин амма,
Озю джаиль бир чобан.
Байла оны бир арангъа,
Къой алдына ем, тобан.
Якъуб, десенъ, эм окъугъан,
Эв-баркъы да зарарсыз,
Лякин, гъарип, бойдан алчакъ,
Беттен чиркин къарарсыз.
Мустафада окъув да бар,
Гузеллик де, мал да бар,
Лякин яшы отуз олгъан,
Ол бакъайым онъа яр.

25 яшында

Акъай деген акъай шимди
Бай болмаса да ярар.
Озю дюльбер, окъур-язар,
Эм де яшы бир къарар.
Абдурешит яхшы эди,
Ах, мен оны къачырдым.
Къапты оны явур Эсма,
Мен бульбульни учурдым.

30 яшында

Акъайнынъ пек яшы не мот,
Аз къартлыкътан не зарар?
Тек окъувы, акълы олсун,
Корьмеси де бир къарар.
Мустафада козюм къалды,
Эвленди о бу сене.
Мен гъарипте бахыт бар мы?
Къуру къалдым мен кене.

35 яшында

Акъайларгъа чиркинлик де
Буюк къусур сайылмаз,
Ильми, акълы болгъандан сонъ,
Онда эрлик джоюлмаз.

Якъуб тамам къарар эди,
Мен, акъылсыз, бильмедим.
Къысмет олды Сабриеге,
Мен кене де кулюмедим.

40 яшында

Пек разыман бир акъайгъа
Сайламайман мен дюльбер,
Не бай, не яш, не тюкянджы,
Не языджы, не бербер.
Тек бир эркек ады болса,
Мен, гъарипке, боладжакъ,
Амет, Мемет, ким болса да,
Эксиклигим толаджакъ.
Безенемен, тюзенемен,
Пудра, боя якъаман,
Сонъ модаман кийинемен,
Сыргъа, юзюк такъаман.
Подворлы, тар аякъкъаплар,
Кофта, юбка кийсем де,
Кимсе манъа козюн къысмай,
Озюм янып кюйсем де.

БАЛАЛАР ИЧЮН ШИИРЛЕР

ЭСКИ МЕКТЕПЛЕРДЕ

Бир вакъытта оджаларда джумрукъ, шамар, таякълар
Зыкъысындан шишер экен бетлер, къоллар, аякълар.
Айдынъыз, аркъадашлар, биз окъув билейик,
Джумрукъ, шамар сёзюни къалиптен силейик.

«Элиф» – таякъ, «бе» – букюр, деп анълатылгъан арифлер,
«Йе»ге къадар уйренгече нелер чеккен гъариплер.
Айдынъыз, аркъадашлар, биз бильги билейик,
Бош чекишюв сёзюни къалиптен силейик.

Аякъларын асткъа басып, ралелерин артында,
Бакъыршкъанлар бош-бошуна къальфелерин къатында.
Айдынъыз, аркъадашлар, биз окъув билейик,
Бош бакъыршув сёзюни къалиптен силейик.

«Элиф» «кя», «кю», «сюн», «эн», «ту», «там»ны
гурь давушман айткъанлар,
Сеслер арув харлыкъкъан сонъ, чыбыршып
уйге къайткъанлар.
Айдынъыз, аркъадашлар, биз окъув билейик,
Чыбыршып джюрюв сёзюни къалиптен силейик.

Окъув, язы болмаса да, куньде келип-кеткенлер,
Невбетимен оджапчиге хызметкярлыкъ эткенлер.
Айдынъыз, аркъадашлар, биз окъув билейик,
Хызметкярлыкъ сёзюни къалиптен силейик.

Къач джыл шайтип чекиштен сонъ, «Илим хал»гъа кечкенлер,
Оджапчилер махраджына баллы шербет ичкенлер.

Айдынъыз, аркъадашлар, биз окъув билейик,
Баллы шербет сёзюни къалиптен силейик.

Сонъ балларнынъ бабалары, болды энди, деп алгъанлар,
Шайте джурип, тап сонъунда къара джаиль къалгъанлар.
Айдынъыз, аркъадашлар, биз бильги билейик,
Джаиль къалмакъ сёзюни къалиптен силейик.

ЗОРЕЧИКНИНЪ АНТЫ

Мен бир татар къызыман.
Тувдым джаиль бабадан,
Бир де шундай анадан.
Бала болып оськен сонъ,
Буны акълым кескен сонъ,
Озь фикримдже ойланып,
Кучь, гъайретке байланып,
Джумрукъ тюйип ант эттим:
Кетмейджекмен!...
Анайымнынъ ызыман.

Бабам бекяр экенде.
Аркъасында арыгъы,
Аягъында чарыгъы,
Ыргъатлыкъман яшагъан,
Сувман отьмек ашагъан.
Джарты отлукъ чюетип,
Оны озюне уй этип
Аязлагъан къыш куню
Алай ерлер...
Аппачыкъ къар экенде.

Анайым къыз экенде.
Тоснакъ къушкъа ошагъан,
Эсир болып яшагъан.
Куннинъ эрте кечинде,
Дёрт диварнынъ ичинде,
Къурып салгъан керьясын,
О козьяшлы дерьясын
Айталмагъан кимсеге.

Яшайджакъман.....
Бир инсандай, деп, мен де!

Окъув – менинъ къуванчым!
Огъа дейджек сёзюм ёкъ,
Джаилликте козюм ёкъ,
Оны урып, девирип,
Марифетке чевирип,
Китап юклеп къолума,
Тюшип догъру ёлума,
Анайыма дейджекмен:
Анайчыгъым!...
Иште меним къазанчым.

Мен мектептен чыкътым.
Окъув, язы башаргъан,
Сёнюк гонълю яшаргъан,
Айдай манънай, ачыкъ юзь,
Фикри кениш, ёлу дюз,
Ошек, ялан айтмагъан,
Догъру ёлдан къайтмагъан,
Бир къыз болып, ант этип,
Джаилликни....
Темелинден джыгъарман!..

Тенбих:
Эр баласы ишлесе, тавны джыгъар,
Тавдан буюк белянынъ башына чыгъар.

ОКСЮЗ БАЛА

Табиат огъа такъдир эткен къара куньлю бир яшав,
Чырыл-чыплакъ огърашмакъта омюрнинъ сарп джолунда.
Коп балларнынъ иши-кучю – ойнав, кулюв я ашав,
Бу гъарипчик гедже-куньдюз хорлана эль къолунда.

Кузьнинъ куню учип тюшкен япракълардай сарарып,
Кочеджегин-къонаджагъын «къадер» деген джель биле.
Азгъан, тозгъан, джакъ облукъкъан, къальби къалгъан
къарарып,
Огъа эр шей бу дюньяда джалын болып серпиле.

«Ачлыкъ, сувукъ, зорлукъ» деген джан титреткен шу учь сёз,
Онынъ къырыкъ джюрегини парчалагъан, парлагъан.
Къаршылап эр ерде оны бир «тик хаял» козьме-козь,
Бермий огъа ич раатлыкъ, хырпалагъан, хорлагъан.

Бир кунь сокъакъта бу гъарип, козю яшлы кеткенде,
Коре: мектеп балалары окъуп уйге къайталар.
Топар-топар бу оксюзнинъ янчыгъындан отькенде,
Эзгин сесмен татлы-татлы бир коп шейлер айталар.

— Болгъайды да анам, бабам, ах, кешке! — дий о, гъарип, —
Мен де захмет, хорлукъ бильмий, халкътай ойнап кельгейдим.
Чыкъкъайды да мени анай мектебиме озгъарып,
Мен де сиздай окъуп, язып, коп марафет бильгейдим.

БАЛА ЭКЕНДЕ

Бала экенде ойнар эдим, ич ёрулмай эм безмий,
Яшар эдим бек эркине, къасвет бильмий, гъам сезмий.

Къушчыкъларнынъ сеслерини дынълар эдим джюректен,
Къарар эдим юваларын чачакълардан, деректен.

Эртен турсам, баш зенатым джюрмек эди, авланып,
Таба къалсам бир ювачыкъ, кулер эдим тавланып.

Мен бардыммы, аналары къачар эди, тез учып,
Джылар эди палазчыкълар авузларны бек ачып.

Аналары бакъырса да, къулакъ асмай о сеске, (1)
Палазларын топлап алып, салыр эдим къафеске.

Джатса, турса ашарлар, деп, мен сепсем де тары, тюй,
Къалмаз эди гъариплерде не сес, не джан, не бир ший.

Алып атар, о факъырлар «эджель сувны» ичкен сонъ,
Оськен сонъ о, пешман болур!... Лякин иштен кечкен сонъ. (2)

КЪАРТБАБАМАН ТОРУНЫ

Торун:

Къартбабам, сен куньде-куньде къайда барып къайтасын?
Огюзлерге: «Джал тош!» – деп де, бир шекилер айтасын?

Къарт:

Чёльге барып, мен оларны мынавы шейге джегемен,
Къайтымларда: «Джал тош!» – айтып, отьмекке джер эгемен.

Торун:

Къартбабам, о джеккенинъ не?

Къарт:

О шей сабан, балайым!

Торун:

Чувалынъда не бар, айса?

Къарт:

Шакъман тобан, балайым!

Торун:

О тобанны къатеджексин?

Къарт:

Огюзлерге аш, балам.
Сен къач джылдан уйренирсин, шинди башынъ джаш, балам.

Торун:

Отьмекке джер эккенинъ не? О чыгъа да тандырдан?

Къарт:

О, тандырдан чыкъмаз балам, мен бермесем ындырдан!...

Торун:

Сагъа оны кимлер бере?

Къарт:

Бирев тувул, къара джер!

Торун:

Вай, о джернинъ къолу бармы?

Къарт:

Болмаса да, о берер!

Торун:

Айса мен де барайымчы, джерден отьмек алмагъа.

Къарт:

О отьмекни бере, балам, бильмегенге талмагъа,
Баарьде, кузьде, салкъын, бозукъ аваларда къозгъалып,
Чарыкъларны тарта берип, шыбырткъыны къолгъа алып,
Айванларны тагъыштырып, сабанларгъа джегерлер,

Джавун демий, боран демий, арпа, бидай эгерлер.
Яз айында о эгинлер къармакъланып пишерлер.
Эр кез озюн къайтымларын чалмагъа деп, тюшерлер.

Торун:

Эгинлерни сонъ къатерлер?

Къарт:

Черен-черен уерлер.
Черен этип питирген сонъ, маджарларгъа тюерлер.
Яваш-яваш койге келип, бошатырлар ындыргъа.
Кетер ондан тирменге, тирменден сонъ тандыргъа. (1)
Айткъанларым анъладынъмы? Къа корийим, айт магъа.

Торун:

Чёльге барсам, анълар эдим, сонъ къоркъаман къайтмагъа.

Къарт:

Къайткъанынъ не? Акъшамгъаче айванларны айдармыз.
Башта къайтымны къошар да, сонъ барабар къайтармыз.

Торун:

Мен о чёльде озь башыма безермен та, къартбабай.
Безмез эдим, кетсе эгер, къарт баракъман Акъ-Тобай. (2)
Сонъ джегермиз къарт баракъны, огюзчиклер болдурса.

Къарт (кулип):

Ай, ай, балам, тишлемесе, авузлыгъын, салдырса!...

МЕНЛИК ДАВАСЫ

Китап:

Къаранлыкъта къалгъан халкъкъа нурдан фенар яптыргъан,
Янълыш джолдан тез чыкъарып, догъру джолны таптыргъан,
Джаиллернинъ авузына бильги балы къаптыргъан,
Бир дюньяны айдынлаткъан, китап деген — менмендир!

Къалем:

Бильги огърунда озь барлыгъын ипрандыргъан, ириткен,
Мурекепке бата-чома, сав вуджудын чюрюткен,
Акъ кягъытны чипчекилеп, сагъа китап дедирткен,
Къамыш огълу къара пельван, къалем деген — менмендир! (1)

Мурекеп:

Къалем, менсиз, озь башына, учалмагъан бир къуштыр,
Ич бир шейге ярамагъан, файдасыз бир байгъуштыр.
Китапнынъ да макътанмасы нафиледир, эм боштыр,
Эксине де нам къазанткъан, мурекеп де — менмендир!

Къол:

Пармакъларгъа къалемлерни джалкъумындан алдыргъан,
Мурекепке тойдурмакъчюн, девитлерге далдыргъан,
Сонъ, чыгъарып, кягъытлерни къарачыкъкъа толдургъан,
Беш ортада бир айтувлы къол деген де – менмендир!

Акъыл:

Дёрдюнъизни бир джевезнинъ къабугъына сыйдыргъан,
Бир укюмде эпинъизнинъ эсинъизни джыйдыргъан,
Шайтип сизни истедикче, озь кейфине уйдургъан,
Дюньяны да аст-усть эткен акъыл деген – менмендир!

БЕКАЙЧЫКЪНЫНЪ АЙГИДИСИ

Язнынъ куню, сыджакъта, чёльде къалып,
Бекай, терлеп, сувдан тап джангъан эди.
Бирден корьген чокъракъкъа авзын салып,
Салкъын сувдан ичип, бир къангъан эди.

Бираздан сонъ Бекайчыкъ, эсин джойтып,
Къалды, чалкъа джыгъылып, куньге къаршы.
Коп кечикмей кельген сонъ эси къайтып,
Къалгъан эди Бекайнынъ дертке башы.

Шыпырылды, баргъан сонъ Бекай уйге,
Шакъырдатып тишлерин эм къалтырап,
Иштиасы ёкъ къаравгъа ич бир шейге,
Эки козю турса да, бек джалтырап.

– Эгер бильген босайдым зеэр барын, –
Дий, – О сувдан бир тамла ичмез эдим!
Айгиди, ольмий къутулсам бугунь-ярын,
Бир даа онынъ янындан кечмез эдим!

КЪОЧАНАЙ

Дар-дюньяда бар менинъ анайым,
Бир де оксюз, озюмдай, къочанайым.

Севе мени къочанай тап джандан,
Къайда кетсем, айрылмаз ич янымдан.

– Мааа! – деп чапа артымдан, ойнап-ойнап,
Авузы толу къокъулы пичен чайнап.

Мен багъчагъа кеткенде о да къалмай,
Чаба, ойнай бутюн кунь, ич де талмай.

Чанъчыгъына къуванып, бек секире,
Тышта къалмай, эр вакъыт уйге кире.

Къурсачыгъын тойдура оны анай,
Ята, юкълап кунеште, о къочанай.

ЭЧКИЧИК

Бир сары эчким бар эди,
– Балалайым, – дер эди, –
Балаласам беш болур,
Чобанларгъа эш болур.

Балалады эчкичик,
Эки улакъ бирдийчик,
Козьлери бек ялтырай,
Сакъаллары къалтырай.

Эчким кетти, кой ташлап,
Къойчыкъларгъа джол башлап. (1)
Къой эчкисиз джюралмаз,
Джюрсе де, джол билалмаз. (2)

Улакъларын ойланды,
Эчким койге айланды.
Чобан акъай дарылды,
Ыргъагъына сарылды.

– Ырррр! – деп атты ыргъагъын,
Къырды эчкининъ туягъын.
Эчки, гъарип, джыгъылды,
Джюречиги сыгъылды.

Чобан акъай сойды оны,
Чалманына къойды оны.
Къошкъа барып пиширди,
Ашап, къарнын шиширди.

лерине эль къойып, коюнден кетмелерини буюрдылар. Акъмесджитте аилеси иле бизим эвимизге келип сыгъынды. М.Нузэт де бу вазиетни анълады ве, Кезлеведен кетмеге къарар берип, ялы бою койлерине келип сыгъынды.[5] Байдар овасы койлеринде оджалыкъ этти, сонъ мекяны Янджу коюдир.

М.Нузэт, 1918 сенеси Кезлеведе Фера ханымле эвлене. Гузель бир къыз олгъан Фера ханым веремге (туберкулёз) тутула ве пек тез вефат эте. Ниаль адыны берген сабий къызчыгъы да олип кете. Бундан сонъра экинджи эвлилигини кене Кезлевели Селяметлер аилесинден Хатидже ханым иле япа. Ондан эки огълу ола – Юсуф, 1922 с. ве Фарукъ, 1924 с. догъумлы эдилер.[6]

Дайым, Мемет Нузэт, ялы бою[7] койлеринде яшагъанда сыкъсыкъ бизге келир, Акъмесджитте «Госиздат»тан русча балалар ичюн язылгъан шиирлерни терджиме этип, бираз пара алыр эди. Бабамнен пек анълышыр эдилер. Бабам къол пианоси[8], дайым исе кемане чалыр эдилер.

Пек яхшы хатырлайым, мен 1934 с. Нумюне ве Теджрибе Мектебинде окъуй эдим, секизинджи сыныфта эдим. Баарь татилинден сонъра койлерден дёнген балалар топланып отургъанда, мектепте ятакълы (общежитие) отургъан бир къыз (Янджу коюнден экен): «Бизим койде Мемет Нузэт адында бир оджа апансыздан вефат этти», – деди. Мен меселени анъладым ве, буз кесилип, тез-тез эвге келип, анама бильдирдим. Заваллы анам онсыз да бир къач куньден берли ич сезгиси (интуиция) иле пек раатсызлыкъ ичинде эди. Аилемиз дешет ичинде къалып, о ерде анам ве Анифе тизем Янджугъа кеттилер[9]. Экинджи куню Янджудан кери кельдилер. Мемет Нузэтни артыкъ комген, топракъкъа берген экенлер. Дайымнынъ шиир дефтерини де (къолъязманы) кетирдилер[10]. О замандан бери дайымнынъ къолъязмалары менде къалды.

---

5 Мында, дигер бир мектюптен анълашылгъанына коре, «ялы бою койлери» деп Байдар овасы койлери анълатыла. Бизим кириш сёзюмизни бкъ.– Н.С.

6 Олар экиси де дженкте гъайып олдылар. Пирае ханым, шахсен таныш олмагъанындан олса керек, хатыраларында Мемет Нузэтнинъ омюр аркъадашы Мерзие ханым Хайрединова акъкъында малюмат бермеди. Ялынъыз оларнынъ къызы, Ниаль «бабасы ольгенде олса-олса бир-эки айлыкъ сабий бала» олгъаныны язды ве «иште о шимди аяттадыр, къолъязма да онынъ элинде деп анъладым» дие екюнлей.

7 Яни Байдар ова; 5-нджи изаатны бкъ. – *Н.С.*

8 Фисгармония.

9 Тизем о вакъыт бизде эди, къоджасы А.Озенбашлы лагерден азат этилип, Узакъ Шаркъкъа, Магочагъа кеткен ве аилеси – къарысы ве огълу Дилявер де – бабасына кетмеге азырлана эдилер (П. Къадри-заденинъ изааты).

10 М.Нузэтнинъ торунлары С.Акимова (Сейтасанова) ве Н.Сейтасановнынъ бильдирген малюматларына коре, биталары, шаирнинъ зевджеси Мерзие ханым, бу къолъязманы Мерьем Къадри-задеге ве Анифе Озенбашлыгъа, бельки нешир этерлер умюти иле берген эди. – Н.С.

1967 сенеси Озьбекистангъа кеткенде, алып кеттим ве Эшреф Шемьи-задеге теслим эттим ве, о вефат эткен сонъ, 1986-да Нурие тиземе бердим, чюнки ондан башкъа ич кимсе арап арифлерини окъуп оламагъан.

Дайым 1934 сенеси майыснынъ башында, Янджу коюнде оджалыкъ этеркен, бир район газетасында озю акъкъында Мемет Челебиев адына *(акъкъында – Н.С.)* бир иftира макъалеси окъуй ве, учь дефа апсте ятып чыкъкъан бир инсан оларакъ, пек фена ола, мийине къан ура, комагъа кирип, бир къач саатлер ичинде вефат эте[11].

Дайым Мемет Нузэт пек зекки, акъикъий шаир эди. Къафие къурувда ич зорлукъ чекмез, пек къолай язар эди. Темиз Кезлеве больгеси тилинде яздыгъындан эр кес эр сёзюни анълай.

Дайымны мен къадар бильген кимсе ёкъ, кимсе къалмады. Онынъ унутылмамасы ичюн элимден кельгенлерни яптым. Аллаһнынъ рахметинде олсун!

Пирае Къадри-заде
Букреш. 2002 с., декабрь.

---

11 Большевиклер халкъымызны пек боздылар; бир чокъ инсанлар бирбирине феналыкъ япа эдилер. Факъир аилелерден кельгенлер: «Бизлерге кунь догъды», – деп, япмагъанлары къалмады (П. Къадри-заденинъ изааты).

МЕМЕТ НУЗЭТНИНЪ АЯТЫ ВЕ ИДЖАДЫ

Библиография

Муэллифнинъ эсерлери

Акъ рахмет эйлесин!: Шиир // Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – С. 13 –14.

Акъ рахмет эйлесин!: Шиир // Шемьи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С. 154 –155.

Ана иле бала арасында // Кенджелерге окъунъыз. – Киев, 1991. – С.37.

Ана иле бала арасында. Озен: Шиирлер // Велиулаева А.В. Тувгъан эдибият: 5-инджи сыныф ичюн дерслик.– Симферополь, 2001.– С.86 – 87.

Бизнинъ бабайлар. Фериде апте: Шиирлер // Тувгъан эдебият IV-VII сыныфлар ичюн. –Ташкент, 1976.– С.149–156.

Нишанлыма кеткенде: Шиир // Шемьи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С. 149 –152.

Ногъайнынъ адагъы. Чобан ве эчки: Шиирлер; Талийсиз хоранта: Икяе // Бекиров Дж. Эдебият тарихы. VIII сыныф ичюн. –Ташкент, 1982. – С. 91–96.

Озен. Къайдан чыкъа? Менден де гедженъ хайыр. Ава сертийген. Бир левха. Ногъайнынъ адагъы. Сокъур козьден саадет. Тюркюли намаз. Такъсим дерси. Койде. Бизнинъ бабайлар. Узун къулакъ азизи. Чобан ве эчки. Койлюнинъ шаны. Арувчама мектюп: Шиирлер // Эдебият хрестоматиясы.–Ташкент, 1971.– С. 70–83.

Шаирнинъ уйкъусы. Чёль тарафнынъ аятындан.Тиленджи къарт. Ама-а-а-а-н, шу акъайлар! Вааз. Чобан ве эчки. Агъыр джеза. Ногъайнен молла. Ички къурбаны. Бир сархошнынъ агъызындан. Тек, магъа корюнме. Чоранынъ пешманлыгъы. Ошек: Шиирлер // Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. –Ташкент, 1974. – С. 58 –79.

Эчкичик. Сычан ве мышыкъ // Кенджелерге окъунъыз. – Киев, 1991. – С.192.

***

Окюнч. Агъладым. Етер артыкъ: Шиирлер // Янъы дюнья. – 2000.– февр.5.

Джытыкъ: Шиирнинъ парчасы // Йылдыз.–1998.– № 2.– С.157.

Талийсиз хоранта: Икяе / Неширге Ш.Юнусов азырлады // Йылдыз.– 1996.– №2.– С.129 –132.

Мухавере. Къудалыкъ. Бир алмашнынъ тааджубы: Шиирлер // Йылдыз.–1996.– №1.– С.58 – 66.

Авджы. Шаирнинъ уйкъусы. Зевкъыма кете. Къальтийм экен, яраб-

бим?: Шиирлер // Йылдыз.–1995.– №5/6.– С.30 – 34.

Чоранынъ пешманы: Шиир / Арапча язылан И.Отар чевирди // Йылдыз.–1995.– №2.– С.8 – 9.

Ногъайнынъ адагъы: Шиир // Салгъыр.– 1991. – № 1.– С.46– 48.

Койде. Ички къурбаны. Тюркюли намаз. Къарт къызнынъ тюшюнджелери: Шиирлер // Ленин байрагъы. – 1988.– апр. 28.

Такъсим дерси: Басня // Ленин байрагъы. – 1988.– апр. 28.

Койлюнинъ шаны: Шиир // Йылдыз.–1987.– №6.– С.37.

Къарт къызнынъ тюшюнджелери. Чоранынъ пешманлыгъы: Шиирлер // Ленин байрагъы. – 1967. – июнь 17.

Ава сертийген: Шиир // Ленин байрагъы. – 1967. – майыс 6.

Узун къулакъ азизи. Бизнинъ бабайлар. Чобан ве эчки. Арувчама мектюп. Койлюнинъ шаны: Шиирлер // Ленин байрагъы. – 1967.– янв.10.

Ава сертийген. Менден де гедженъ хайыр. Къайдан чыкъа. Озен. Бир левха: Шиирлер // Ленин байрагъы. – 1959.– авг. 27.

Бир тенкъид мунасебетиле: [Кендисининъ «Мен де шаштым, апакъай» пьесасы акъкъында] // Енъи дюнья.– 1925. – окт.27.

Иджады акъкъында

Бир тенкъит мунасебетиле: [М. Нузет] // Керим И. А.-оглу Медений эснас: 1920 – 1938.– Симферополь, 1997.– С.47.

Дженктен эвельки матбуатта расткельген базы муэллифлернинъ лагъаплары ве акъикъий сойадлары акъкъында: [М. Нузет] // Керим И. А.-оглу Медений эснас: 1920 – 1938.– Симферополь, 1997.– С.452.

Инкишаф ёлунен:[Мемет Нузет акъкъында] // Нагаев С. Яшлыкъкъа хас дуйгъунен. – Ташкент, 1979.– С. 65, 68 – 69.

Ипчи У. Мен де шаштым, апакъай // Керим И. А-оглу Медений эснас: 1920 – 1938.– Симферополь, 1997.– С.47 – 48.

Мемет Нузет (1888–1934) // Велиулаева А.В. Тувгъан эдибият: 5-инджи сыныф ичюн дерслик.– Симферополь, 2001.– С.85 – 86.

Мемет Нузет // Керим И. Эки асыр арасында. XIX–XX=На стыке веков.– Акъмесджит, 1997. – 21 отд. л. в обл.– Л.2.

Мемет Нузет (1888–1934) // Къуртнезир З. Къырымтатар эдиплери: Омюр ве яратыджылыкълары акъкъында къыскъа малюматлар. – Акъмесджит, 2000. – С.49.

Мемет Нузет (1888–1933) // Эдебият хрестоматиясы.– Ташкент, 1971.– С. 70.

Нузет, Мемет // Деятели крымскотатарской культуры (1921–1944гг.): Биобиблиографический словарь.– Симферополь, 1999.– С.146 – 148.

Нузэт, Мемет // Крымскотатарская энциклопедия. Т.2.: Л – Я / Сост.

проф. Р.Музафаров, А.Короткая. – Симферополь, 1995.– С.547.

Мемет Нузет // Фазылов Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихи. Къыскъа бир назар.– Симферополь, 2001.– С.235 – 242.

Мемет Нузет 1888–1934 // Юнусова Л.С. Крымскотатарская литература: Сборник произведений фольклора и литературы VIII-XX вв.– Симферополь, 2002.– С.192 – 195.

Шемьи-заде Э. Иляве: Мемет Нузэтнинъ лирик шиирлеринден нумюне // Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. –Ташкент, 1974.– С. 58 –79.

Шемьи-заде Э. Мушаире // Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974.– С. 7 – 13.

Шемьи-заде Э. Мушаире // Шемьи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С. 148 – 155.

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын-талгъын // Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974.– С. 23 – 57.

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын,талгъын… // Шемьи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С. 37– 83.

***

Фазыл, Риза. Эбин тапкъан эт ашар: Шиир язгъан бир эрифнинъ ойлары / Мемет Нузетке такълид: Шиир // Йылдыз.–2002.– №3.– С.102–104.

Фазыл, Риза. Эбин тапкъан эт ашар: Шиир язгъан бир эрифнинъ ойлары / Мемет Нузетке такълид: Шиир // Ха-ха-ха –2002.– №2(8).– С.8.

Керим И. Бедий сёзюмизнинъ эврими: [Мемет Нузэтнинъ «Селим сохта» повести акъкъында] // Йылдыз.– 1999.– №2.– С.112–120.

Тарханская З. В память о поэте // Голос Крыма.– 1998.– 30 апр.

Ахтемов Р. Буюк истидат саиби // Къырым.– 1998.– апр.25.

Бешим Ю. Мемет Нузетке багъышлангъан эдебий акъшам // Янъы дюнья.– 1998.– апр.25.

Мемет Нузет (1888–1934) // Голос Крыма.–1996.– 6 дек.

Нафеева Л. Келеджегимиз янымызда. Оларны кимлер къайгъыраджакъ?: [Мемет Нузэт («Озен» шиири), Ашыкъ Умер эсерлернинъ терджимелери] // Къырым.–1995.– июль 1.

Асанова В. Баба мирасына меракъ: [Шаир Мемет Нузэтнинъ догъгъанына юз йыл толувы мунасебетинен] // Ленин байрагъы. – 1988. – апр.28.

Сейтасанова С. Салкъын еллер татлы-татлы эскенде…: [Шаир Мемет Нузэтнинъ догъгъанына юз йыл толувы мунасебетинен] // Ленин байрагъы. – 1988. – апр.28.

Эюпов Гъ. Достымнынъ давети иле // Йылдыз.– 1983.– №1.– С.120–122.

Шемьи-заде Э. Мемет Нузет // Ленин байрагъы.– 1967.– янв.10.
Эдебий асабалыгъымыздан: [М. Нузэт акъкъында малюмат ве базы эсерлеринден нумюнелер] // Ленин байрагъы.– 1959.– авг.27.

***

Mehmet Nuzhet // Kırım Türk-Tatar Edebiyatı. 13 c. – Ankara, 1999. – S. 446 – 450.
Mehmet Nuzhet // Mahmut Nedret Ali. Romanya türk-tatar edebiyatı. I.– Kostence, 1999.– S.93 – 108.
Nuzhet, Mehmet. Özen. Menden de gecen hayır. Hava sertigen. Nogaynın adagı. Sokur közden saadet // Emel. – 1976. – №97.– S.15– 20.
Turupcu S. Mehmet Nuzhet. 1888 – 1933 // Emel.–1976. – №97.– S.15.

*И. Гапринский адына къырымтатар миллий китапханеси Ильмий-методик болюгининъ рехбери **Наджие Ягъя** азырлады.*

М.НУЗЭТНИНЪ КЪОЛЪЯЗМА ДЕФТЕРИНИНЪ МУНДЕРИДЖЕСИ

	№	Эсернинъ ады	Язылышы я да нешири тарихы	Саифелер
	37	Гъарип молла.	1927(н)	96 – 98
	38	Эпинъизге!	–	98 – 101
	39	Мышыкълар къавгъасы.	–	102 –105
	40	Ошек.	12.1927(н)	106 – 116
	41	Зевкъыма кете.	1927(н)	117 – 119
	42	Неден экен (I)	–	120 – 121
	43	Ногъайнынъ адагъы.	1926/02.1927(н)	121 – 123
	44	Къартбабаман торуны.	08 – 09.1927(н)	124 – 126
	45	Бахытсыз хоранда (икяе).	18.08.1914/ 1928(н)	128 – 136
	46	Оксюз бала.	1925(н)	136 – 138[4]
	47	Язда.	05.1927(н)	139 – 141
	48	Селим сохта (повесть).	1909	141 – 164[5]
	49	Къальтийим экен, я, Раббим?	1927(н)	165 – 169
	50	Бурчелер.	–	170 – 172
	51	Къайнана.	1927(н)	173 – 174
	52	Къышта нелер анъылыр?	01.1927(н)	175 – 176
	53	Баталмадым.	1927(н)	177 – 178
	54	Къадрими бильмезге.	01.1927(н)	178 – 180
	55	Бастырыкъта.	1909/1974(н)	181 – 182
	56	Менлик давасы.	–	184[6]
	57	Аджилер.	–	185 – 189
	58	Махбюсханеде.	–	190 – 195
	59	Къарылгъач.	–	197 – 199[7]
	60	Къанлы сене.	–	199 – 200
	61	Авджы.	01-02.1927(н)	200 – 202
	62	Авджыгъа.	–	202 – 203
	63	Мырылды.	–	203 – 207
	64	Бекайчыкънынъ айгидиси.	1928(н)	207 – 208
	65	Берекет зевкъы.	–	209 – 211
	66	Опькелев.	–	212 – 213
	67	Учун дост.	–	214 – 222
	68	Къырымгъа.	08-09-10.1926(н)	223 – 224
	69	Саруш акъай.	–	225 – 226
	70	Къочанай.	–	226 – 227
Толу дегиль	71	Оксюз бала дефтеринден.	–	227 -?
Толу дегиль	72	Баарь.	–	? – 232[7]
	73	Койде къыш.	1928(н)	232 – 233
	74	Кирпи ве дурна.	–	233 – 235
	75	Эчкичик.	1974 (н)	236 – 239
	76	Неден экен (II)	–	239
	77	Къудалыкъ.	02.1927(н)	240 – 246
	78	Шаирнинъ уйкъусы.	1927(н)	247,260 261[8]

	№	Эсернинъ ады	Язылышы я да да нешири тарихы	Саифелер
	122	Миявкъуш.	<1928>(н)	338
	123	Парча (III).	19.10.1928	340[10]
	124	Агъыр джеза.	<1928>(н)	341 – 342
	125	Сычан ве мышыкъ.	<1928>(н)	342 – 343
	126	Ана иле бала арасында.	<1928>(н)	343 – 345
	127	Кучюджик.	–	345
	128	Хакъ рахмет эйлесин.	28.02.1929	348 – 349[11]
	129	Къызыл Орду.	–	349 – 350
	130	Тешвикъат йыры.	1929(н)	351
	131	Бир микробнынъ авузындан.	20.06.1927	352 – 355
	132	Капиталгъа илям-ы харб.	–	356
	133	Парча (IV).	–	357
	134	Унутмаз! (Ленинге)	16.01.1930	357 – 358
	135	Ал байракъ.	–	–
2саифе	136	Аб.Къадри-заде язгъан мектюби	–	–
3саифе	137	Оламам (шиир, айны вариант).	–	–
1саифе	138	«Рахметли агъачыгъым...»	–	–
3саифе	139	Фихрист.	–	–

Азырлагъан: Н.Сейтягьяев.

---

[1] С. 3 – 4 эксиктир (бир япракъ)
[2] (н) – нешири
[3] С. 13 – 14 эксиктир (бир япракъ)
[4] 137 ерине янълыш олуракъ 138 сайысы къоюлгъандыр.
[5] Дефтерде 158-нджи саифеден сонъ бирден 163-нджи келе.
[6] 183 санлы саифе ёкъ.
[7] 196-нджы саифе ёкъ.
[7] С. 228 – 231 эксиктирлер
[8] С.248 – 259 эксиктирлер
[9] Кошели къавузлар (къавислер) ичиндеки тарихлар къолязмада косьтерильмесе де, журнал я да газетанынъ къайд этильген санындан анълашылалар.
[10] 339-нджы сайы косьтерильмеди.
[11] 146 – 147- нджы саифелер эксиктир.

ЛУГЪАТ

А

абдестленмек – абдест алмакъ

Абдиек, абдийик – едиде бир (хафт-и ек); эски мектепте Къурандан огренильген сурелернинъ умумий ады (Къураннынъ сонъундаки едиде бири къысмы айры бир китап шеклинде бастырылып, дерслик оларакъ къулланылыр эди)

Аблакъай – Абла (Абдулла) акъай

авара – къасевет, къасеветли

авнамакъ – юварланмакъ

авуз – агъыз

ад(ди) – сынъыр, худут; метинде: къабаат, суч

адекалан – одеколон

адув – душман

Азав – Азакъ (денъизи)

айлакъ – пек, хусусан; шубэсиз, кесинликле

айлакъта бек – хусусан, бильхасса (М. Нузэтнинъ изааты)

айнаны – айнени

акетмек – алып кетмек, котюрмек

аким – укюмдар

акъкъына кирмек (бирисининъ) – ифтара айтмакъ, бириси акъкъында ботен сёзлер айтмакъ.

акът – бир ишнинъ (меселя, эвленменинъ) ресмий шекильде къайыткъа алынмасы

алай – бутюн, джумле

алай-булай – шойле-бойле

албав – тузлы сув; абдал

алгъы – (бундан) эвель, бурун; огдеки, эвельки (алдгъы, алдки)

аллегим – кибирли

алыш – куреш

Алякъай – Али акъай

аляфрангъа – франсызджасына (Авропа тарзында)

анджа – ялынъыз, тек, анджакъ

апакъай – зевдже; къадын, къары

апалав – афырма, авлама, авылдама

апьян – афьён

аралашмакъ – къарышмакъ

арамакъ – къыдырмакъ

арбаджы – арабаджы

аркъа – аркъа; дестек, къол тутув (кочме манада)

артмакъ – сюртмек, сильмек

арув – яхшы

арувча – гузель (къыз)

арыкъ – демирден ясалгъан ыргъакъ

асар – сют бардагъы, чёльмек

аскъы – бирисинининъ намусына токъунып, зытына тийип къозгъатмакъ ичюн айтылгъан лафлар
аталыкъ – ватан; мейданлыкъ (?)
ахрет (ахырет) – ахирет
Аджемет – Аджы Амет
аччы – аджджы
ачыкълыкъ – русча: недостача
аджиз – хор, хакъир
ашиналыкъ этмек – йигит тарафындан къызгъа озь севгесини ифаделемек ичюн чешит арекетлер япмакъ
ашкъ – эшкъ, зевкъ; севги
ашчы – ашхане саиби
аязламакъ – пек ушюмек, «бузламакъ»
аякъ – бардакъ (стакан), къаде; аякъ
аят – эвнинъ умумий одасы

Б

баалы – паалы
Багъар путюн – бир емиш джынсы
базарлыкъ – базарда алынгъан шейлер
байгъуш – гъарип
базда – базыда, базан, кимерде
байлы – багълы
бакъий – эбедий
Бакъсарай – Багъчасарай (халкъ агъзында)

бакъырмакъ – багъырмакъ
балтаджы – балтанен чалышкъан эр анги адам; балта ясагъан уста
балто – пальто
бана – дем, демнери
барабар – берабер
баракъ – чобан копеги
барлы – бай, зенгин
басым – десте, топ
баты – гъарп
батыль – бош, ялан, сафсата
баш тутмакъ – баш кутьмек
башчы – мал башы пиширип саткъан киши
бегитмек – пекитмек; тертипке чекмек
бек – пек
Бекай – Бекирден кучюльтме
беклемек – невбетте турмакъ, къаравулламакъ
беллемек – мийине такъмакъ, эзберлемек
берланет – пырланта, бриллиант (?); перламутр
бет – юзь, тараф

бидай – богъдай
бийлемек – сарып алмакъ, сармакъ; къапламакъ; толдурмакъ
бирев – кимсе, бири
бирлий, экилий – бирер-бирер, экишер-экишер
битмек – чыкъмакъ, осьмек (от акъкъында)
бо – бу
богъа – бунъа
богъай – болгъай (олгъайды)
болмакъ – олмакъ
боруДЖ, борч – бордж
боса – олса
босун – олсун
ботик – потик (аякъкъап чешити)
бошна – бошуна
боюкъмакъ (боюгъып) – созулмакъ
бугъач – бугъум
бугюльмек – букюльмек
булгъанмакъ – буланмакъ
бурав урмакъ – буравнен тешик тешмек
бурнуз – чекмен киби бир усть урба; джюббе
бурькемек – сармакъ, сарып байламакъ
бурькюремек – букремек
быдырдавукъ – лафазан

Г

гельмек – кельмек
гечмек – кечмек
гиби – киби
гитмек – кетмек
гозь – козь
гозюгю – кузьгю
гомелек – кобелек
гочьмек – кочьмек
гумюш – кумюш

Гъ

гъильман – Дженнетте даима генч хызметчи огъланлар

Д

дад – леззет, тат
дайлар – дайылар; даялар
даклад – маруза
дамна хасталыгъы – фельч, апоплексия (?)
даркъамакъ – таркъамакъ
дары – илядж
дарылмакъ – ачувланмакъ, къызмакъ

дача – язлыкъ
де – яхшымы (дем, эм)
дев – айтыш, деме
дена – тена (тенха), кимсе олмагъан ер
денъемек – теджрибе этмек, сынамакъ
дёнкюзлемек – котеклемек
дёрт бир якъ – дёрт тараф, этраф
дивер – дивар (дувар)
дийгъой – айта къой; деп, кестир;
дийгъоярсынъ – айта къоярсын
дип (диби) – тюп (тюбю)
дорбаджы – дорба (торба), къыбрыз, намазлыкъ киби колемдже буюк олмагъан токъумджылыкъ махсулларны токъугъан киши
доюнсам – къой сагъмакъ ичюн къулланылгъан бир савут
дрокчы – бир араба чешитининъ айдавджысы
дувакъ – ферендже; келиннинъ башына орьтюльген газ орьтюси
дудукъуш – павлин
дукат – Русиеде 18-нджи асырдан 19-нджы асырнынъ сонъуна къадар къулланылгъан алтын пара (червонец)
дурна – турна
дюме-тюз – бутюнлей, бус-бутюн
дюнки – тюневинки
дюркю – тюркю
дюрлю – тюрлю

Е

енгепче – енге, дуду
ертлемек – хырсызламакъ манасында
етмишлик – етмишке кельген, етмиш яшлы

Ё

ёкъты – ёкъ эди

Ж

желетка – елек
женатдел – къадынлар болюги (Советлер девринде коммунистик фиркъанынъ комитети янында)

З

зайре – захире (заире), берекет
зон – къумаш (басма) чешити
зу-чув – зий-чув
зырбалатмакъ – зорбалатмакъ

И

ибришим – ипекнинъ чешити

Улакълары бакъыра, (3)
Эчкичикни чакъыра. (4)
– Анайымыз кельсин! – деп.
– Бизге эмчек берсин! – деп.

– Биз анайсыз беземиз,
Исарларда геземиз.
Ничюн кельмий анамыз?
Бизлер огъа джанамыз! (5)

Чобан! Оны сойдынъмы?
Ёкъса чёльден джойдынъмы?
Оксюз къалдыкъ, къальтийик,
Не чарелер этийик?

Эй, чобан, кель, сой бизни,
Къазанынъа къой бизни.
Ашалайыкъ, битейик,
Биз де анайгъа кетейик!

ОРАКЪ

Къыйыш къынгъыр тишим бар,
Язда бек коп ишим бар.
Мени бутюн койлюлер,
Макътап, коп шей сёйлейлер.

Тогъайларда, чёллерде,
Арпа, богъдай пишкенде,
Анъылырман эр ерде,
Халкъ оракъкъа тюшкенде.

ОЗЕН

Талгъын акъып, узакълардан келем мен,
Коп ер корьдим, коп де шейлер билем мен. (1)

Айдын куньлер, бек къаранлыкъ кечелер, (2)
Йылдызчыкълар сувны менден ичелер.

Багъчалардан, дерелерден отем мен,
Чечеклернинъ алын сорап, кетем мен.

Мени корьсе, эп чечеклер ачалар,
Къарылгъачлар башым сыйпап къачалар. (3)

Балачыкълар менде балыкъ туталар,
Сувсагъанда, сувумдан да юталар.

Яшлар, къызлар мени бойлап джюрелер, (4)
Ашап, ичип, зевкъ-сефалар сюрелер.

ШАР САТКЪАН БАЛА

– Эй балалар, балалар!
Бакъынъ, гузель шарлар бар,
Кок юзюнде ялтырап,
Учкъучдайын учалар! –
Деп, бу бала дурмадан,
Агъыз япмай багъыра,
Балаларны: «Алынъ!» – деп,
Эп янына чагъыра.

Чокъ юрьмектен ёрулып,
Искемледе ял ала,
Гузель багълап шарларны,
Озю уйкъугъа дала.
О шарларны бир бала,
Чезип, ала элине,
Гузель этип багълай сонъ
Бир тарашнынъ белине.

Тараш тура, индемей,
Кече вакъыт биразчыкъ,
Бирден-бире о ерден
Уча кокке тарашчыкъ.
Шарджы бала уяна,
Бакъа, гъарип, ян-яна,
Коре, шарлар къачкъанлар,
Бала агълай, пек яна.

Шарлар барып илине
Бир кестане далына,
Яваш-яваш тарашчыкъ
Агълай озюн алына.

Буны корип о бала,
О дерекке тырмаша,
Шарларыны къуртарып,
Къуванчындан тап шаша.

Башлай ене багъырып,
Шарларыны сатмагъа,
Пешман ола бир даа
Шай юкъугъа ятмагъа.

КЪАРГЪА

Онъа дерлер обур къаргъа,
Эв япар о, пек юкъаргъа.
Кетмез эльден не яз, не къыш,
Къулакъ вермез ельге къаргъа.

Багъ-багъчадан бек зевкъ алыр,
Бостанларда чокъ токъталыр.
– Бу, чий! – я – Бу, пишкен! – демез,
Къавунларгъа эп окъталыр.

Къап-къарадыр тюсю, бети,
Ич ашалмаз онынъ эти.
Къаргъа къонгъан бостанларнынъ
Къалмаз ич де берекети.

Къаралдыны авлап учар,
Чипчелерни алып къачар.
Сюрюден чет юкълап къалгъан
Къозуларнынъ козюн ашар.

САЗАГЪАН

Аягъыма эски бав,
Бойнума ип такъалар.
Сонъ, учурып авагъа,
Эп сейриме бакъалар.

Байлы учмакъ кучь, аман!
Шай боса да, учаман.
Зайыф болса ип теран,
Эман учуп къачаман.

Аман баллар, напалар,
Пешим сыра чапалар.
Къуртулыш ёкъ бир тюрлю,
Эман арап тапалар.

МИЯВКЪУШ

Пек къуджурлы бир къушум,
Озюм де бир байгъушым,
Гедже пек коп учам мен,
Гизли сырлар ачам мен.

Кя «мияв» деп, кя «чыкъ» деп,
Багъырам мен, дурмай, эп.
Харабада яшайым,
Сычан, боджек ашайым.

Эр кес менден чекине,
Болсам да пек тегине.
Сесими къартанайлар,
Яманлыкъкъа джорайлар.

АНА ИЛЕ БАЛА АРАСЫНДА

Ана: Бу китапны ким йыртты?
Бала: Абу элим!
Ана: Нек шай эттинъ, балам? А, гузелим! (1)
Китапны ич йыртмазлар, тек окъурлар,
Окъугъанлар гуллердайын къокъурлар.

Ана: Я бу череп не олды?
Бала: Авдарылды!
Ана: Я о джамгъа наптынъ сен?
Бала: Шай къырылды!
Пенджереден къолларым джамгъа етти,
Мени корип, череп де тайды кетти.

Ана: Я ышкафны ким ачып канфет алды? (2)
Бала: Къолум алды, кетирип (агъзын косьтере)
мында салды
Ана: Ялан, ялан! Къабаат козьлеринъде,
Янълышлыкъ вар, балайым, сёзлеринъде! (3)

Ана: Я бу хошаб не олды, айт, корейим?
Бала: Агъзым эткен, анайым, мен бильмейим.

Ана: Къабаатынъ чогъала, тургъан сайын,
Мен бир бала корьмедим ич сендайын.
Козюнъ корьген, къол аткъан, аякъ юрьген, (4)
Хошаб, канфет зевкъыны агъзынъ сюрген. (5)
Бала (анасынынъ къуджагъында):
Бакъма, козьге, анайым, тийме къолгъа,
Багъышлыйакъ онларны биз бир ёлгъа, (6)
Энди бир даа козь корьмез, къол да тутмаз,
Бизден изин олмаса, агъыз да ютмаз.

КУЧЮДЖИК

Ич токътамай чапкъалай бир яш кучюк,
Тавукъларда къалдырмай къанатнен тюк.

Къоразнынъ да къалмай о, ич пешинден,
Айыра оны ишинден, эм эшинден.

Тавукъ, чипче кунь корьмей, эп агълайлар,
Къара тута, гъариплер, яс багълайлар.

Къулакъ вермей ич кучюк, о, эп чапа,
Озюндже бир эглендже, бир зевкъ япа.

ПОВЕСТЬ ВЕ ИКЯЕЛЕР

СЕЛИМ СОХТА

Селим сохта медресеге тюшип, буюгининъ алдында «насара», «янсуруны» сёпте пармакъларына салып, чекмеге башлагъанда, буюги онынъ илериде бек молла бир сохта боладжагъыны озюнинъ базы сынларыман теджрибе этип бильген эди. «Насара» сыйгъасыны бир афта ичинде эзберлеп, сырасыман «баб», «саясет», «иъляль», «макъсуд», «иззе», «иля ахыри»и[1] ... бутюн джыйманы[2] аркъадашларынынъ эпсинден устюн бир суретте питирип, «Динкъуз Халеби»ни де биринджиликмен кечкен сонъ, «Молла Джами» башлагъан куньлеринде: «Къана, Селим! Дюрерни бугунь сен айтчы, корийим»,— деген эфендакъасыны, «Экмеле эльвитрю ветр ашалды»,— деп, бир кульдюрген эди.

Бир къач джыллар ичинде «Джами Дюрер»ни де беджерип, «Хисам» башлагъан сенесининъ келеджегине, эфендакъасы огъа бир оданынъ анахтарыны теслим этип, онынъ ода буюги болмасына изин берген. Селим де, оданы тёшеп, башына топлагъан беш-он аркъадашыны окъутмагъа башлагъан эди.

Селимнинъ ода аркъадашларына муамелеси, ара-сыра балларнынъ бос-ботен, акъсыз ашагъан маша ве таякъларын айтмасакъ, бек арув, бек йымшакъ эди.

О, эр джума коптен-коп ясалып пиширильген чюбереклернинъ ичине кягъытчыкъларгъа язылып толдурылгъан къыз адлары арасында Отар вакъфы Темирша байнынъ къызы Моминенинъ ады унтулмамасыны, къыбла боюги болгъан Менситке эр вакъыт тенбих этер эди. О, Моминени бек сюйгенинден, оны биревлер алап къачар деп, джаны ёкъ эди. Селим[3], Момине чыгъар умютимен, эр кезден эввель чюберек чанагъындан, абдырап, алдына тюшюрген бир оба чюбереклерни тез-тез джарып, дёрт козьмен кягъыт парчаларыны къа-

рыштыраяткъанда, пакъылдай, «Момине» язылы бир кягъытчыкъ къолуна расткеле къалса, эгердийим, шу куню, санки Моминенинъ озюне саип болгъан къадар къуванып, тамагъына аш-сув кетмез эди.

Къышны шайтип медреседе, бир талай дувулдыларман озгъарып, язгъа чыкъкъанда, онынъ энъ биринджи вазифеси, — армандан-армангъа ушюрчилеп топлагъан[4] бир къач юз пуд зайресининъ парасына шеэрге барып, Мошу акъасынынъ тюкянындан сохталаргъа энъ керек шейлерден болгъан: мыйыкъ майы, адеколон, месаксуди пандрон[5], аякъкъап ваксы, къокъулы сабун киби шейлерни алып азырлемек эди.

Онынъ къальбинден Момине ич бир дюрлю чыкъмай эди. Шеэрге кеткенде[6], джолгъа бираз терс болса да, о, минген арабасыны бир сылтавларман Отар вакъфындан айдатып, Темирша байнынъ урип чыкъкъан итлерине леблеби чайнап бергиси келе тургъан эди.

Кузьнинъ куню баргъан тойларында бир-эки дане ичтими, чалыджыларгъа:

«Дёрт декрекли асма къуй Джагъа Мойнакъ, Моминем,

Денъизи якъын, сувы сай, озю ойнакъ, Моминем,» — деп чалдырувны бек сюе эди.

Бир сене, одасыны текрар тёшеп, аркъадашлыкъкъа Отар вакъфындан бир[7] бала кельмезмекен[8], деп, джан-гонъюльден беклеп тургъанда, одагъа ерлешмеге деп кельген къыбла боюги Менситтен, Моминенинъ Къыпчакълы Аджемет байнынъ улу Къуртмураткъа нишаны болып, бир къач куньлер ичинде тоюнынъ да боладжагъын эшиткенде, бутюн беденинде[9] коптен-коп къумурскъаларнынъ джувуршкъанын туйды!..

О гуньден итибарен, Селимнинъ козьлерине яман бир къаранлыкъ чёгип, джатышында, турушында, атта аш ашавында бирге-бир башкъалыкъ сезилип башлагъан эди.

Къач кунь эввель башына таш обаласанъ индемеген о сыйыр табиатлы Селим о дередже синъирли болгъан эди ки, авузындан Момине деген бир шей[10] эшитильген кишини типе-тирилий джангъан откъа салгъысы келе эди.

Къач куньлерден сонъ, Моминенинъ тоюна деп кеткен сохталаргъа Селим къошулмады. Зира о, джюректен хастлангъан эди. О къадар ки, тойгъа барып кельген сохталардан той хаберлерин эшиттикче, ичинде маджарларман одун джагъалар беллий эди.

Селим ичюн азаптан башкъа бир шей болмагъан джыллар авуштыкъча, онынъ дертлери де артыша эди. Моминенинъ эки балагъа саип болувы, оны ич бир дюрлю сувундырмай, бильакис, севдасы, меаббети арттыкъча арта эди. Селимнинъ Танъриден энъ биринджи тилеги – Къуртмуратнынъ олюми эди. Эввельден ракъынынъ не болгъанын[11] бильмеген Селим, бу севда[12] далгъалары ичинде ичкиге тутулгъанын туймай къалды. О, эки куньнинъ биринде одасында ичип, сарушланып, аркъадашларына:

«Савмал алдым, къой савдым, май джыймадым, Моминем,

Асмазмедимми мен сени, вай, туймадым, Моминем» ни сабаларгъа къадар джырлатыр эди.

Ниает, Селимнинъ медреседе чюрюткен йигирми джыллыкъ омрюнинъ сонъларында башлангъан Япон къавгъасы[13] Къуртмуратнынъ «къызыл билетлер» сырасына къошулып кетмесине себеп болгъан эди.

Селимнинъ[14] кече-кундюз дюшюнмеси – къавгъадан[15] Къуртмуратнынъ ольгенине даир бир мектюпнинъ алынмасы эди. Селимнинъ о куньлерде акъикъатен севинч ичинде яшагъаны, расткельген кишининъ алдына месаксуди пандронларыны сюрюштирмесинден[16] анълашыла эди.

Бир гунь, апансыздан: «Отар вакъфы Темирша байнынъ уюне акъшамгъа буюклерни зикирлер[17], джирен теспиге чакъыраман», – деп кельген атлыдан сорап, мевтанынъ Куртмурат болгъанын эшиткенде, атлынынъ тап авузын опькиси кельди. Артыкъ о дакъкъадан башлап, Момине «онынъ эди»!

О куню акъшам, буюк къуванчман зикирге деп, Отар вакъфына кеткен Селим буюкни корьгенлер, оны балабан бир тойгъа кетедир, деп зан этмеге акълы эдилер. Селим, джирен теспиде озюнинъ сувукъ къанлылыгъын бир дереджеге къадар сакълап болды исе де, зикирге башлангъан сонъ, артыкъ озь-озюни тутамады! Къызыкълы иляхий айтылгъан вакъытта[18] Селимнинъ кескин сеси алай сохтаны кестирип чыгъа эди.

Зикир акъикъаттан да бек джанлы кечти. Пенджерелерде башларына марама, шал джабынгъан къарт-джаш базы апакъайларнынъ корюнмеси, джан-гонъюльмен иляхий айтып, зикирни айландыргъан сохталаргъа, айлакъта бек Селимге башкъа тюрлю бир ашкъ[19] бере эди. Зикирни питирип, сохталар медресеге къайткъанда, танъ ери агъармагъа башлагъан эди.

Медреседе джатса, турса, Моминенинъ иддетини саймакътан башкъа бир тюрлю тюшюнмеси болмагъан Селим, эввельдже озь-озюне берген къарары муджиби, догъру койнинъ имамы болгъан Мамбет молланынъ уюне барып, экисининъ арасында шу лыкъырдылар болып кечти:

Селим: Имам акъам! Сизге бир шей айтаджакъ болып кельдим аман, айтмакъ къыйынджа. Айтмамакъ исе олюм!...

Мамбет: Хайыр ола, Селим эфенди, о не экен о, эй?

Селим: Вакъуф[20] Темирша байнынъ киеви Къуртмуратнынъ къавгъада шеит тюшкенинден сизнинъ хаберинъиз болгъандыр эбет?

Мамбет: Эшиттик, я!...[21] Алла шефаатындан махрум этмесин.

Селим: Ана шу... ым-м-м-м-м-м.

Мамбет: О девлетлининъ сагъа бир акърабалыгъы, неси бармы ёкъса?

Селим: Акърабалыгъы ёкъ![22] Олала[23], огъа «асаба» чыкъмакъ ичюн, сизге баш урмагъа къарар бердим.

Мамбет: О не демек бола?

Селим: Не демек болгъаны, менинъ мерамым онынъ[24] къыскъаякълысына сизни эльчи салмакъ...

Мамбет: А... А... Шай десе! Бек мунасип, айлакъ арув!... Олала[25] сенинъ, онынъ эки дане баласы барындан хаберинъ бармы?

Селим: Эки тувул, истерсе он баласы болсун! Мен о къыскъаякълы[26] разыман.

Мамбет: Шай боса, айса бек барарман! Лякин, сен онынъ иддети къачан толаджагъын билесинъми?

Селим: Къачан толса толсун, иш сизнинъ къыскъаякълыман анълашманъызда...

Мамбет: Иншалла...

Селим: Мен иддетнинъ питкен дакъкъасына, онда бармагъа азырмен! Олала[27], менинъ сизге бек[28] балабан риджам: меним кимсесиз, пияде баш бир сохта болувымны, темизлигимни, тырачыллыгъымны[29], недай урбалар кийип джюргенимни, эпсин[30] огъа бирлий-бирлий айтып анълатмакълыгъынъыздыр, ничюн десенъиз, къыскъаякълы деген шей къуджур болур, темиз-пак бир джигитнинъ аты окъулгъанда[31], мийининъ авушкъанынъ туймай къалырлар.

Мамбет: Шай боса, балам[32], мен онда бугунь[33] акъшамлатып барыр, азыр бир бай софрасына да дуа этермен.

Селим: Айса, шимдилик савлыкъман къалынъыз.

Мамбет: Сен ярын[34] къушлукъкъа табан бизнинъ якъкъа кельсенъ, мен сагъа бир хабер айтарман.

Селим, Мамбетмен лакъырдыны питирип, аякъларынынъ де учундан, де окчесинден басып, пармакъларын шакъылдата-шакъылдата одасына къайтаяткъанда, авузын учларындырып[35], «Момине» деген аваны сызгъыра эди.

О, бу меселени аркъадашларына туйдурмамакъ ичюн, одасына киргенимен, башнынъ авургъанын сылтав этип, чалт-чалт[36] башына джельпезенин бурькеди.

Джаткъан еринде тюшюнгени – озюндже ольмек, тирильмек меселеси болгъан – «Моллакъай не тюрлю хабер кетиреджек?» – эди[37].

Селим хайырсыз хаберни ич бир дюрлю акълына кетирмедигинден, онынъ энъ биринджи тюшюнмеси – ичкиеви болып баргъан сонъ, Темирша байнынъ къаралдысында озюни къатип къулланаджагъы, ыргъат чобанны насыл тутаджагъы, Къуртмураттан къалгъан эки къызны чалт-чалт къоджагъа берип, о къаралдыда бир шорбаджы болып къаладжагъы эди. Зира Темирша бай о куньде етмишлик бир къарт болгъанындан, онынъ коп яшап боламаяджагъындан, Момине не айтса да, озюнинъ разы боладжагъыны козьге алдырдыгъындан о, бу тюшюнмесинден бек эмин эди.

Бу шейлерни хаялланып джаткъан «хаста» Селим, дерен бир уйкъугъа далып, дюшюнде моллакъайны, озь одасында башы тёбен, чырайы сытыкъ болдугъы алда эки къолун юкъарыгъа котерип, дуа эткенин корьди.

Селим уйкъудан уянгъанда, башкъа одаларнынъ буюклери абдестленип, саба намазыны къылмакъ ичюн джамиге кете эдилер. Тюшнинъ эр вакъыт акси чыкъкъанын бек кестире бильген Селим, бу тюшюнинъ хайыр боладжагъын ойланып, бек къувана эди.

Джаткъан еринден ынъранып тургъан Селим ич биревге сёз къатмадан догъру Мамбет молланынъ уюне барып, ондан: «Базарлыкъны булдурдым, сенде балабан махрадж бар. Бабасы да, озю де бек разы болдылар. Алып берюв бир якътан да болмайджакъ. Дёрт ай он кунь дегенде иддети толаджакъ, шу гуню бир къач сохтаман барагъояджакъсын», – деген лыкъырдыларны эшиткенде, тез-тез эгилип, Мамбет молланынъ къолларын шапыр-шупюр опькенин туймай къалды.

Мамбетнинъ уюнден чыгъып одасына баргъанда, бир саат эввель алсыз, хаста бир алда болгъан Селимнинъ пармакълары шакъылдай, авузы кене сызгъыра эди.

* * *

Артыкъ, Моминенинъ иддети толып, Селим сохтанынъ Отар вакъфына озгъарыладжакъ куню джеткен эди[38].

О гуню Селим, Мамбет молланынъ уюнде сойдургъан бир къоюны[39] джемаатке ашаткъан сонъ, экинди вакътында едисекиз сохтаман барабар бир арабагъа минип, «Адым-адым эйлер...»мен[40] койни джанъгъыртаракъ, Отар вакъфына догъру джолгъа чыкъкъанда, койнинъ къалавлары, культёбелери сейирге деп чыкъкъан къызлар, келинчеклермен толгъан эди[41].

Сохталарнынъ бир талайы, Селимнинъ киевлик деп алгъан «запарна» ракъысыны джолда ичип сарушландыкъларындан, авузларына расткельген тюркюлерни, джырларны бакъыршып, зевкъланмагъа башладылар. Энъ зияде сюйген авалары исе «Къудалбаш» эди[42].

Отарнынъ[43] алдындагъы джылгъада токътап, бираз устьлерин-башларын[44] тюзетеджек болып арабадан тюшкенде, джол джанында джал этип отургъан, устю-башы джыртыкъ, сакъалчач джеткен[45], къара козлюкли бир орус салдатны корип, ондан эр кез озь бильдигинче дженк хабери сорап, бираз эглендилер[46]. О ерден кочип, Отарга баргъаче къадар[47] арадан йигирми дакъкъа къадар бир вакъыт кечти[48]. Мусафирлер артыкъ Темирша байнынъ одасында эдилер.

Сохталар, эйгиликнинъ адетинден болгъан, къатланчыкълы кобетени ашап, темиз къавемен бастыргъан сонъ, эм аякъларынынъ бугъачыны джазмакъ[49] эм де джолда бираз айланайым эткен мийларыны догърултмакъ ичюн, ода алдына ава алмагъа деп чыкъкъанда, оданынъ къаршысындаки озьлерининъ кельген джолундан келияткъан бир джаявны корип джувуршкъан Темирша байнынъ баракъларыны сейр этип турдылар.

Къонакъбайлар: «Хайыр ола! Мынавы итлер, анавы заваллыны тютмегейдилер[50] барем», — деп, къоркъушып тургъанда, итлернинъ о кишининъ боюнча-боюнча чапкъылып ойнашкъанларын корип, тааджипке де къала эдилер[51]. Итлер тарафындан къаршыланып алынгъан о джаяв исе, джылгъада сохталаргъа дженк хабери айткъан пусюр[52] къазакъ салдаты эди. Келип, догъру ода алдындагъы[53] халкъкъа эгилип селям бер-

ген сонъ, сохталар тарафындан озюне: «Сени итлер насыл таламадылар?» – деп берильген суальге: «Мен омрюмде итке талангъаным бильмиймен», – деп джевапланып къонакъбайлардан бир кечеге джатмагъа ер сорады. Чалт-чалт кетип, Темирша байдан сорап чыкъкъан бир къонакъбай, салдатны джетип[54] бир ерге алып кетти.

Акъшам болып, кунь къавушкъан сонъ, джанаша койлерден чакъырылгъан мусафирлер, бирлий, экилий кельмеге башлагъан эдилер. Селим сохта, халкъкъа наслы корюнеджегин, къаерде отураджагъын, не лакъырды этеджегин озь аркъадашларындан сорамасыны унутмагъан эди. Чакъырылгъан халкъ, бир къалмай келип, одагъа зор-зоруна сыйыштылар. Лакъырды орталыкъча боса да, эки-бир Селимни косьтерип озь арасы пычырдашкъанлар да ёкъ тувул эди. Селим де, бу шейлерге бек сыгъылып, къапы артында къаш окъалав, манънай сыйпав, къалпакъ тюзетюв киби алларны сыкълаштыра эди.

Селим, ара-сыра турып, мусафирлернинъ алдындаки озюнинъ месаксуди пандроныны долаштыргъанда, орталыкъны бир туткъан «мус» къокъулары эр кезнинъ танавларыны кыдыкълай эди.

* * *

Салдат, отурышкъа[55] кельген мусафирлернинъ арабаджылары отургъан ыргъат уйге кирсетильген эди. Арабаджыларгъа къонакъбайлыкъ эткен Темирша байнынъ янъы арабаджысыман о уйге кельген Къуртмуратнынъ уйкен къызы Эсмачыкъ, яры къоркъу-яры шашув[56], салдаткъа эки козюн бек тигип къалгъан эди. Салдат огъа бир-эки парча шекер береджек болып (зира[57], салдатта башкъа тюрлю не боладжакъ?[58]), сумкасын къарыштыраяткъанда, сумкадан орталыкъкъа тюшкен бир ресимни къызчыкъ тез-тез къолуна алып: «Бабам!» – дегенин[59] туймай къалды!... Къызнынъ бу сеси, уй ичиндеки халкъкъа къышнынъ ортасында кок гудюрдегендай болып тийди. Эр кез ресимни корьмеге абдырай эди[60]. О кягъыттеки ресим, акъикъаттан да Къуртмуратнынъ сурети эди. Бу ресимни къайдан алгъанын сорагъанларгъа, салдат, къавгъада[61], Къуртмуратман барабар бир полкта болгъанын, Къуртмуратман бек якъын дост болгъанын, Ляоян къавгъасында[62] урылып, ольмезден эки кунь эввель: «Ольгендай босам[63], мынавы сагъа бир тюсюмдир, мынавы мектюпни де, сен сав къалып Къы-

рымгъа къайткъандай босанъ, мытлакъ бизнинъ уйге барып[64], теслим этерсин», – деген эди, деп, къойнундан бир де мектюп чыгъарып, ненесине берильмек[65] ичюн, Къуртмуратнынъ къызчыгъына туттырды.

Къызчыкъ да, ресиммен мектюпни алып, джувура-джувура ненесине берди[66]. Шайтип апансыздан Къуртмуратнынъ суретин корьген Момине, бирден, дамна хасталыгъына тутулгъан кишидай, неге огърагъанын бильмеди, козьлерине чёккен къаранлыкъны козьяшыман кеткизмек ичюн, денаджа бир уйге кирип, онъача джыламакътан башкъа чаре тапалмады.

Моминеге о кунь – «джеэннем» куньлеринден бир кунь эди. Бираз джылап эсин джыйгъан сонъ, эджеклий берип[67], къолуна туттурылгъан мектюпни ачып, окъумагъа башлады. Мектюпте шу сатырлар языло эди:

«Гедже дюшюмде, гуньдюз эсимде, башымнынъ таджы, гонълюмнинъ иляджы, дердимнинъ дерманы, багъчамнынъ гулю, далымнынъ бульбули, джерде изим, кокте йылдызым,... Момине ханыма чокъ-чокъ селямлар идюп, хатр-ы шерифни истифсар идерим[68]. Ве йине, курьпе куъозуларым Айшемен Эсманынъ козьчиклеринден опип, менинъ бу къавгъадан сагъ-селямет уйге къайтып бармакълыгъым ичюн Танъриден гедже-куньдюз дуа этип истеменъизни ирджа[69] этемен. (Мен ольсем де, къалсам да эгер) бу киши сизге баргъандай боса эгер, менинъ бир къабат урбамны огъа кийдиринъиз, биз онынъман бек якъын дост болгъанымыздан, бир-биримизге ресимлеримизни де бериштик. Бакъий селям, къара язылы Къуртмурат».

Бу мектюпни джылап-джылап окъугъан сонъ, Момине[70], салдатнынъ озюнинъ авузындан Къуртмурат акъкъында бираз хабер эшитмек арзу этип, оны уйге чакъыртып алдырды.

* * *

Бу тарафта, одада, софралар палдыр-гульдюр салына, халкъ орталыкъкъа салынгъан аш савутларыны, пармакъларыны ашар дереджеде бир иштиаман бошатмакъта эдилер. Къапы артында аякъта тургъан къонакъбайларнынъ озьара пычырдашувларындан бир шейлер сезинген Селимнинъ аркъадашларындан Кесиккъулакъ Бекай: «Оля! Салта озюнъиз айтышып кулюшменъиз, ара-сыра бизге де анълатынъыз, барабар кулюшейик», – деп, халкъны кульдюргенде, къонакъбайлар да: «Теклифсиз бир су-

ретте ашай бер сен! Куле-муле отурсанъ, ики арада ач къалырсынъ», – деп, халкъны бираз даа кульдюрселер де, Бекай озюни сыкъмадан, аш чанагъына къатнавны гене девам эттире эди.

Ашлар ашалып, софралар котерильген сонъ, къапы артында къол джувулаяткъанда, халкъ арасында къопкъан къулакълашувдан орталыкъдагъы меселенинъ неден ибарет болгъанын анълагъан Бекай, ишни Селимге[71] къатип анълатмасынынъ чаресини тюшюнмекчюн тышарыгъа чыгъаджакъ болаяткъанда, шу койлю[72] Абайсыз Бекташнынъ бирден-бирге[73] одагъа кирип: «Акъайлар! Бизнинъ эски киевимиз тирилип кельген! Ана зевкъ!» – демеси, Селимнинъ джюрегине къанлы ханджердай этип сапланды[74]. Онынъ джюрегини бир якътан шу куню Мамбетке берильген йигирми беш кумюш акът парасыман бир къач айлар къолда бесленген семиз бир парашнынъ нафиле ерге джемаат къурсагъына ерлешмеси ве саиредай масрафларгъа, бир де Моминеден эбедий къуртулыш фелякети къошулмакъ ихтималы, дюшюнджелери[75] кемире, бир якътан да умютсизден бундай бир хабер эшитлювимен, Селимнинъ устюне чеврильген (муттефикъ бир къач душманнынъ муим бир ерни эльде этмекчюн сёз бирлигимен сарф эткен уджумлерини анъдыргъан)[76] халкъ назарлары эзе эди, къоркъунчлы бу дюшюнмелер, сыра дагъларындай Селимнинъ козьлери алдындан бирлий-бирлий кечмеге башлагъан бир сырада, Моминенинъ: «Мен асретиме къавуштым! О кишиге селям этинъиз! Джаным, магъа джаны авурмасын!» – деген къара хаберини кетирген Джумалы акъайнынъ не айткъанын анълаямады[77]! Ялынъыз[78], халкънынъ бирден-бирге чувулдашып, къайтмакъ тедаригине тюшкенлерин корип, бунынъ себебини аркъадашларындан сорагъанда: «Ода халкъына, селими-мелимимен къайтув тюшти, айды, кий бурнузынъны», – джевабыны алды[79].

Артыкъ эр кез аякъта. Кимиси Къуртмуратны корьмекчюн уйге кете, кимиси де арабаларыны азырлемек ичюн тышкъа чыгъа эдилер... Халкънынъ кульгюсинден бир аякъ эввель къуртулмакъ истеген Селимнинъ аркъадашларындан Бекайман Къуртий[80], эр кезден бурун арабаны оданынъ алдына янаштыръанда, Селим: «Теран сабыр этсенъиз, оля, неге ашыгъасынъыз?» – деп, арабагъа минмек истемесе де, арсландай алты йигитнинъ къоллары устюнде арабагъа ерлештирилип, эки къолда бир къамчы, о ерден джёнегенде, Селим: «Савмал алдым, къой савдым, май джыймадым»[81] тюркюсини кескин бир сесмен джырлап башлады... Араба тегерчиклерининъ тинкиль-

дисине къарышып чыкъкъан бу сес, кой копеклерининъ давушларыны эшиттирмий эди. Бир саат эввель[82] бутюн-бутюнге дюшюнмеде болгъан[83] Селим, о дакъкъадан итибарен, акъикъатен шенъ гонъюлли бир йигит болгъан эди! Селим, татар къызларынынъ бек сюер оюнларындан болгъан, «Вариляч»нынъ:

«Табалдырыкъ – тахтадан, ат – нокътадан,

Бари бахтынъ болгъайды бир сохтадан» бейтини гонълюнинъ дерен кошелеринден къопып кельген яныкълы бир сесмен айттыкъча, аркъадашларынынъ зевкъына кете, араба да турдукъча койге якъынлаша эди. Кесиккъулакъ Бекай онынъ койге келип, уйнинъ алдында арабадан тюшияткъанда биле джырламасындан, шай да къолайлыджа болгъан акълынынъ бираз даа ойнагъанын туймай къалмады.

Саба, «кечмиш ола»гъа деп кельген кишилерге Селим, тюбюнде, Моминеден айрылмаяджагъыны, бир къач куньлерден бир япон къавгъасы[84] даа башланаджагъыны айтып, токътамадан да: «Савмал алдым...»ны бастыра эди.

Шайтип бир къач куньлер койде зевкъ далгъаларында джалдагъан сонъ, чувалларман тарыны саймакъ иддиасына тюшип, Акъмесджитте озюндай «мухасиплерге»[85] махсус болгъан[86] бир бинагъа ерлештирильгенин туймай къалды.

БАХЫТСЫЗ ХОРАНДА

Бавбек[1], кузьнинъ куню эр саба чёльдеки ве койдеки къала ве къувушларындакъы юваларындан татлы, эзгинли джырларыман куньтувуштан назланып тувгъан ал кунешни къаршылап, табиатны шенълендирген къушчыкъларнынъ сеслеринден уянып тургъан сонъ, топракъ тёбе уюнынъ тышары къапусына бегитильген бир къач парча тахтанынъ мыхланмасындан мейдангъа кельген софачыгъынынъ ичинде ахрет дюнья аркъадашы болгъан Сафиенинъ, саба намазындан сонъ окъула тургъан дуаларны мырылданаракъ, мангъал устюнде пиширип кетирген темиз къавесини ичип отургъанда, эски бурьмели кисесинден чырматкъан сигарыны буюк бир истекле ичине тартып, думаныны будакъ-будакъ чыгъармасыны бек сюе, ве бу къурунты огъа тюрлю татлы умютлер, тюкенмез хаяллар бере эди.[2]

Айлакъта бек[3] омрюнинъ махсулы болгъан бир бучукъ яшлыкъ Бекайчыкънынъ озюмен барабар турып, анълашылмаз бир тильмен эр шейге аралаштыгъыны корьдюкче, къуванчындан тап чылдырыр алларгъа келе эди[4]. Дюньяда яшагъан инсанлар арасында тюшюнильген ве пешинден джюрюльген бир онъгъанлыкъ боса, онынъ да, анджа, хорандада къавий бир темельге къурулгъан севгиден башкъа бир шей болмагъанын Бавбек не къадар окъумагъан бир киши болса да, озюнинъ къурубашлылыгъыман ойланып бильген эди.

О, бир кунь саба биринджи финджан къавесини битирип экинджисине башламаз бурун, Бекайчыгъынынъ къоркъусыз бир суретте, къолуна кечкен шейлерни атып, урып парлагъанын, ерли-ерсиз бакъыргъанын, ич биревни бир парагъа алмагъанын корип, дерен бир тюшюнмеге далгъан эди. Бекайчыкъ акъикъаттан да сёз анъламаз[5] бир балачыкъ эди. Онынъ джумшатып бавыны тапкъан, ялнъыз, гедже-куньдюз бешигининъ башында беклеген, заваллы анасы эди. О, анасынынъ кулер юзьлю бир айнанысыны ич бир шейге[6] денъишмез, джатса, турса, бутюн эгленджеси, къуванчы, зевкъы анасынынъ янында, пешинде юварланмакътан, джыгъылып турмакътан башкъа бир шей тувул эди. Бавбек де, онынъ ара-сыра анасынынъ къучагъындан чапаланып, базы геджелерде кокни яраштыргъан ирили-уфакълы йылдызларгъа къарап, «джиджи» демесинден бек зевкълана, уфачыкъ бир къаралтыгъа «боти» деп къараткъанда да, къолу-аягъыман анасынынъ мойнуна сарылгъанын корьдюкче, кульгенинден озюни беджералмай эди.

Бавбекни тюшюндирген, эзген бир шей боса да, о да Бекайчыкънынъ шайтип келиши гузель бир къач джыллар яшагъан сонъ, бир кунь ола, тувгъан кунюнден башлап пешине тюшкен «залым фелекнинъ» къаза, къадер дегендай, бир сюрю къомусларыман каршылашып, оларман курешеджеги меселеси эди. Бавбек озь-озюне: «Эгер гъарипчикнинъ бахты онъ келип де, буларгъа раст кельмесе, не арув! Я барып да, осип, инсан сырасына къатылгъан сонъ, бу улум къомусларынынъ панджаларына тюшеджек боса, о вакъыт шу софачыкъта меним кейфиме алет болгъан шу комюрлерден ич бир тюрлю феркъы къалмайджакъ, дий, ве «эгер шу чубукълар эр шейни ясап чыкъмакъ хассасына[7] малик болгъан инсанларнынъ шеррине огърамагъан босалар, ким билир, къайсы къарангъы тавларнынъ, къалын, юксек чам ве эменлери арасында осип буюр, бир

къач джыллар ичинде тёбелери корюнмегендай бирер «орман агъалары» кесилип, къачар юз сене яшар ве кольгелеринде де, ким бильсин, не къадар кийик джанаварлар авджыларнынъ къанлы къуршунларындан къачып яшынырлар», деген бир тюшюнмени де хаялындан кечире эди.

Догърудан да, бундай бир тюшюнме онда шу комюр чубукъларыны таа индже бирер тазе фидан экеч, кескин балтасыман сындырып, джагъып, комюр алына кетирген сонъ, хорандасынынъ кечинмесини догърултмакъ ичюн базарларда саткъан инсангъа къаршы бир ачув догъургъанындан, оларны мангъалда джагъып, кейф эткенине джаны бек сыгъыла эди, ве комюрлернинъ, тюслерин денъиштирип, яваш-яваш чыджакълыкъларыны эксильте-эксильте, бир коп вакъытлар олюмнинъ сувукъ къанлы тырнакъларыман панджалашып, ниает, тюрлю къыйналувларгъа даянамай, олюмнинъ: «Бер джанынъны!»— деген эмрине моюн эгген индже мараз бир хастанынъ сонъ дакъкъаларыны анъдыры-анъдыра, сёнип кеткенлерин корьдюкче де, Бекайнынъ джашлай оксюз къалып, эль къапысында хорланыр, деген бир къоркъу онынъ джюрегин кемире эди.[8]

Бавбек бу къара къоркъунчлы тюшюнмелермен огърашып яткъанда, ара-сыра Бекайнынъ сав-сагълам окъув чагъына джетип, буюк мектеплерден инсан болып чыгъаджагъыны, къартайгъанда озюнинъ бахтияр бир киши сайыладжагъыны, уюнинъ тёрюнде узун беяз сакъалыны сыйпай-сыйпай отураджагъыны ве ольгенде, бирге куле-куле оледжегини тюшюнип, къуванмай да турмай эди.[9]

Бундай бир умют онынъ джюрегинде пейда болдукъча о, дюньягъа башкъа бир козьмен къарап, «бу дюнья кяфирге дженнет, муминге зиндан» деген татар сёзлерине дерен гонъюльден лянетлер джавдыра эди. О, къонъшусындагъы Сулейман акъайнынъ озюнинъ зийреклигимен мектептеки акъранларынынъ окъув, тербие джиэтинден эпсинден устюн чыкъкъан он эки яшындагъы Османчыгъыны базы акъшамлар уюне чакъырып, онынъ окъугъан, джырлагъан тюрлю шиирларындан бек зевкълангъанындан тап козьлери бирге торлана тургъан эди.

Бавбек, бек фукъаре бир кишининъ баласы болувман, джашлыгъындан отуз беш яшыначе къадар койнинъ байында догърулыгъы ве намусыман ыргъатлыкъ этип, ниает бир уй болып чыкъкъан сонъ, озь башына чалышмагъа башлап, эки атман бир сыйырчыкъкъа саип болгъан эди[10].

Фукъарелигинден себеп окъумай джаиль къалгъанына зиядесимен бирге джаны сыгъылгъанындан, онда, «джанбашымдан джатайым, чамургъа батайым, наслы-наслы шу балачыгъымны окъутып, бек окъумыш инсанлар сырасына къатайым», деген бир фикир асыл болгъан эди.

Лякин, мильёнларжда фукъаренинъ къанларыман дюньяны боягъан Герман къавгъасынынъ ачылмасы, Бавбекнинъ джигерининъ парчасы Бекайман аркъадашы Сафиеден айрылмасына себеп болгъан эди[11].

Заваллы Сафие исе, эшининъ шайтип бирден ёкъ болып кетювине даянамадыгъындан, гедже-куньдюз къанлы козьяшларыны чыбырта-чыбырта, бу дженкке себеп болгъанларны къаргъай, Бекайчыкъны корьдюкче де, Бавбекнинъ асретинден джюрегинде асыл болгъан джаралар артышып, оны бир къач кунь ичинде Азрайылгъа джаныны теслим этмеге азырленген бир сюзек алына кетирген эди.

Дерт устюне дерт дегендай, Бавбектен: «Артыкъ дженкке киремиз, ольсем, акъкъынъны элял эт, Бекайчыкъны да кимсеге хорлатма, козьчигим», деген бир мектюп алгъан куньлерде, кой ичинде пейда болгъан яман бир тамакъ аврусы Бекайчыкъкъа да токъуныпп[12], оны тёшекке тюшюрген эди. Бундай мушкюль бир ал къаршысында къалгъан Сафие, неге огърагъанын бильмей шашырып тургъанда, бирден-бирге акълына тюшкен[13] кой ичиндеки тамакъчы къарт Аджире татайны чакъырып кетирмектен башкъа чаре табалмады. Аякъка тургъанда башы джерге эки къарыш къалгъан Аджире татай, озюнче бир талай маналы ынъранмаларыман, бир къолунда таягъы, биринде де узун сырлы чубугъы, джол бою тыныш эте-эте, не исе, Сафиенинъ уюне келип, тёшегинде байгъын бир алда джан чекишкен Бекайчыкънынъ терли манъиайыны ялнъыз «джары»дан башкъа бир шей болмагъан сувукъ къолларыман бир къач кере сыйпагъан ве джебинден чыгъаргъан бир тююмчиктен «дары» деген о эджель тозуна тюкюрикли ортан пармагъыны булаштыргъан сонъ, шай да олюмнен панджалашкъан Бекайчыкънынъ тамагъына басып, аз да болса, Азраильге ярдым этип, уйнинъ тёрюнде къолуна туттурылгъан узун чубукъны тютетип отургъанда, Бекайчыкъта бирден-бирге асыл болгъан бир хырылты Сафиенинъ бирден-бир о умют кунешини сёндюрген эди.

Джанъы ачылаяткъан къырмызы бир гульге ошагъан[14] Бекайчыгъыны къара топракъларгъа теслим эткен Сафиенинъ

шу гуню Бавбекнинъ аскер аркъадашларындан кельген: «Бавбек ильки къавгъада шеит тюшти, Алла шефаатындан махрум этмесин»[15], деген къара хаберли бир мектюпни къомшусындагъы Османчыкъкъа бир къач керелер[16] окъуткъан сонъ, чалт-чалт турып, аятта оджакъ башындагъы шишенинъ газыны устюне тёгип, бир серник бергенин кимселер туймады[17], бир саат сонъ о хоранданынъ сонъгъы талийсызы да дюньядан кеткен эди.

1914 сенеси, август 18.

ФЕРИДЕ АПТЕ
(манзум икяе)

Байдар ова койлерининъ биринде, (1)
Бир эвчикте, койнинъ орта еринде,
Яшай экен баласынен бир апай,
Севиндирмей оны не кунь, не де ай.

Гедже онъа йылдызчыкълар эш ола,
Куньдюз исе, эки дерди беш ола.
Дагъа бакъып, кере къолун, къуджагъын, (2)
Ёкъ одуны къыздырмакъчюн оджагъын.

Къышлыкъ беттен зыпкъын еллер эсеркен, (3)
Бу заваллы омюринден кусеркен, (4)
Даяналмай чектиги чокъ зорлугъа, (5)
Ара-сыра бир кошеде бурлугъа. (6)

Бир гунь ала огълуны о, оджадан, (7)
Тул къалгъаны тамам он йыл къоджадан.
Чобан бере оны койнинъ байына, (8)
Дёрт кумюшнен бир пуд богъдай айына.
Ат, огюз ёкъ, дагъдан одун кетирсин
Ич олмадым, якъар ишин битирсин. (9)
Ашайты ёкъ, сувукъ, десенъ, зарарсыз,
Ягъмур ягъса, эви акъа къарарсыз.

Ёкъсуллыкътан аджиз къалан бу къары, (10)
Олгъандан сонъ бети-бенъзи сап-сары;
Къомшусына бара бир кунь о гъарип,

Эки огюз, маджар истей, ялварып.
Дей: «Якъар ёкъ эвимде, бен нейдейим? (11)
Вер маджары, озюм екип гидейим. (12)
Бакъ дагъларнынъ устюндеки къарлара, (13)
Зеэр къусан о яман рузгярлара. (14)
Эшитильмей сеси дюрлю къушларын, (15)
Чыр-чыр мазин, къоркъунчлы байгъушларын. (16)
Мен напарым бу алымнен бу къышта? (17)
Собам янмай, сувукъ яман, бакъ, тышта.
Меджбур олып, чобан вердим огълумны, (18)
Шашырдым мен сагъымны эм солумы. (19)
Вер маджары, озюм екип гидейим, (20)
Башкъа дюрлю не чарелер идейим» (21)

* * *

Бойлеликле, алып ондан маджары,
Гиде койден дагъа догъру юкъары,
Аязлы къар гумюш гиби ялтырай,
Къарыджыгъынъ къол-аягъы къалтырай,
Бираз гидип, токътала о, бир ерде,
Дей: «Бен неден ляйыкъ олдым бу дерде?
Бир къарыйым, кимсее ёкъ зарарым, (22)
Намусымле къысметими арарым. (23)
Къуш гиргисиз шу чатырман дагъларда,
Нас олур да, бу сувукъта, бу къарда, (24)
Мен маджара одун кесер, къоярым,
Эве гидип, соба якъып доярым». (25)
Буны сёйлеп, санки гече озюнден,
Бурчакъ гиби яшлар дюше гозюнден,
Тез-тез эсин топлап, тюше ёлуна,
Къар окъалай манънайына, къолуна. (26)

* * *

Варып йыкъын топлар ки, дагъ ичинде, (27)
Санды озюн санки бир багъ ичинде.
Къурулары арабая къоёркен, (28)
Юрегинде сонъсуз севинч дуяркен, (29)
Унутты о, ушюмейи, авайы,
Татлы булды яшав ичюн къавгъайы. (30)
Одун йыгъды, отурмады болдурып, (31)

Чыкъты дагъдан, маджарыны долдурып, (32)
Койе догъру бираз вакъыт кеткен сонъ,
Азчыкъ токътап, аз да нефес эткен сонъ, (33)
Огюзлер гочьмеди, бу: «Кя!» – десе де, (34)
Ёкъты якъында о ерде кимсе де. (35)
Булут ардындан кунеш тайып кеткенди, (36)
Халкътан гизли ятагъына еткенди. (37)
Къарлар ягъып, долдурыркен эр ери,
Еллер верип къара яман, хабери, (38)
Инълетирди къаялары, дагълары,
Зыйылдатып, чыплакъ багъча, багълары.

* * *

О койчикнинъ тамам къышлыкъ бетинде, (39)
Яшай эди бир зенгин дагъ четинде.
Багъча буюк, чайыр кениш, ашайт чокъ,
Эвде сыджакъ, кейф еринде, къарын токъ. (40)
Секиз сыгъыр, дёрт огюз, беш аты бар, (41)
Аз айткъанда, къыркъ сепет де къурту бар.
Койде даа топракъ пайы кетмеген,
Чюнки даа невбет келип етмеген.
Пештималнен сюртип козюн яшыны,
Кетти къары, алып гъарип башыны. (42)
Къармаланып барды зенгин эвине,
Къуртулдым, деп, джан-гонъюльден севине,
Зенгине дей: «Корь бу гуню, бу вакъты! (43)
Талий мени чырыл-чыплакъ быракъты.
Къатланып мен бу сувугъа, бу къара...
Дагъдан одун юклеп чыкътым маджара.
Бираз кеттим, огюзчиклер ёрулды,
Эсим кетти, бойнум темиз урулды. (44)
Кель, атынънен бираз ярдым эт манъа, (45)
Келип бир кунь чалышырым мен санъа», –
Десе де, о зенгин къулакъ асмады,
Аягъыны къапыдан тыш басмады.
Деди: «Атлар пек хасталар бу куньде,
Емлер тура ашалмайып огюнде.
Бунынъ ичюн санъа ярдым эталмам,
Озюм, десенъ, атсыз янъгъыз кеталмам.

6. 71

Бар, бакъ, бельки башкъа адам тапарсынъ,
Сен бир къары, озь башынъа напарсынъ?
Эм тюшюнме, чабик-чабик кет!» — деди.
Къапысыны къапап, ичтен бекледи.
Лякин бунынъ айткъаны эп яланды,
Керчектен де, бу зенгин пек саранды.
Ярдым деген шейни ич де бильмезди,
Факъирлернинъ козь яшыны сильмезди.
Къошулмазды джемаатнынъ ишине,
Кезерди эп джеп толдырмакъ пешинде.
Гедже-куньдюз факъир къанын эмерди,
Файдаланмакъ эди халкътьан эп дерди.

* * *

Фериденинъ ачув толып ичине,
Койге догъру зор этти озь кучюне.
Ёлда озюндже бир чокъ шей ойланды,
Онда байгъа къаршы бир кин уянды.
Къарар берди байдан ачув алмагъа,
Бу ёлда бир фааль къадын олмагъа,
Насыл-насыл койге кельди къалтырап,
Яна эди эп чыракълар ялтырап.
Догъру келип къомшусына багъырды,
Дердин айтып, ярдымына чагъырды.
Къомшусы бу сёзни гузель динъледи,
Пек аджынып, тап юректен инъледи.
Темиз виждан, саф юрекли бу киши,
Деди: «Мытлакъ битиририм бу ишни».
Кетип, зар-зор арабаны кетирди,
Къарычыкънынъ аджетини битирди.

* * *

Эвчигинде раатланып Фериде,
Якъар келип, козю къалмай кериде,
Собасыны пек къыздырып тургъанда,
Озь башына тюшюнджелер къургъанда,
Кирип кельди къолда портфель бир къадын.
Айтты бунъа фамилиясын ве адын.

Деди: «Меним къадынларнынъ рехбери,
Онлар ичюн долашам мен эр ери.
Меним ишим – къадынларны topламакъ,
Эп оларнынъ фикирлерни ойламакъ».
Къары бунъа эки къолнен сарылды,
Севинчинден санки отю ярылды.
Къойды тез-тез атешке чай гугюмин,
Чезеджекти санки дердин дёгюмин,
Айтты бунынъ кечирген шу захметин,
Зенгинлернинъ табиатын, адетин,
Кельген къадын деди онъа: «Бакъ манъа,
Пек ялварам, юрегинъден бакъ манъа.
Къуруладжакъ бир къадынлар артели,
Артельдир, бакъ, берекетнинъ темели,
Артель олсанъ, гузель топракъ алырсынъ,
О занларгъа тракторлар салырсынъ.
Тек артельде бардыр къувет, берекет,
Олмаз онда боштан къуру алекет.
Укюмет эп: «Артель олунъ! – дей бизге,
– Чокъ ярдымлар этерим, – дей, – мен сизге».
Бунынъчюн сиз, Фериде, бар кетинъиз,
Къадынларны мында давет этинъиз».
Къары хабер эте янъгъыз башына
Къадынларнынъ къартына эм яшына.
Чокъкъа бармай къадынлар эп келелер,
Меселени темелинден билелер.
Эр кес козьден бирер-бирер сюзюле,
Факъырлардан сонъ бир артель тизиле.
Фериде артельге реис сайлана,
Шу куньден сонъ бу ишке пек байлана.
Барып бираз пара ала госбанктан,
Артельни ёлгъа къоя эр якътан.
Азалар эп къоша чёлюн, чайырын,
Суварма ер, багъча, багъын, байырын.

* * *

Баарь келип, орталыкъ эп ешерди,
Табиат да гузель юзюн косьтерди.
Эмекдарлар аркъа берип кунешке,

Башладылар яшав ичюн курешке.
Артыкъ эр кес, къувет берип табангъа,
Сыкъы тутып, япыштылар сабангъа.
Шу куньлерде койге келип ер ольчер
Деди: «Такъсим олунаджакъ эр бир ер.
Болюнеджек бутюн чёллер, чайырлар,
Багъ-багъчалар, дагълыкъ ерлер, байырлар.
Бериледжек артельге ильк невбетте,
Укъукъсызлар къаладжакълар энъ четте».
Койде бутюн джан эсапкъа алынды,
Джангъа коре топракълар пай олунды.
Помещикке ер ляйыкъсыз корюльди,
Дагъ четинде зенгин койден сюрюльди.
Джемааткъа къалды эви, ерлери,
Хакънынъ онда акъкъанды чокъ терлери.
Фериде къарт, алып озюн артелин,
Бай юртунда къурды яшав темелин.

ИЛЯВЕЛЕР

М.НУЗЭТНИНЪ ТЕРДЖИМЕИАЛЫ

М.Нузэт 1888 сенеси Сакъ больгесининъ Айдар-Гъазы коюнде догъды. Бабасы, Шейх Ислям Сейтхалил огълу, челебилерден ве Кезлеве шеэрининъ энъ итибарлы кишилерден эди. Айдар-Гъазы коюнде чифтлиги (имение) олып, анда дженнет киби бир багъ ве багъча етиштирген эди. 1926 сенесине къадар анда яшадылар.[1]

М.Нузэт анасы Сафие Султан[2], Къачы бою шейхи Селями Шейхнынъ къызы эди[3]. О, Мемет Нузэттен ве меним анам Мерьемден сонъра учюнджи баласыны догъурмадан вефат эте ве эки сабий иле къалгъан Шейх Ислям Челеби Кезлевели туджджар сынфындан бостанджылар аилесинден, къоджасындан тул къалгъан Ава-шерфе ханымнен эвлене. Дигер балалары ондан эди.

М.Нузэт ильк тасилини койде, Кезлеве медресесинде, даа сонъра Багъчасарайда Зынджырлы медреседе коре. Сонъра Шейх Ислям Челеби огълуны Истанбулгъа ёллай ве анда М.Нузэт бир къач сене бир мектепте окъугъан эди[4]. Бир арада о, Русиени кезмеге чыкъа, Къазанда, Уфада булуна ве бир алий медреседе огрене.

Къырымны большевиклер запт эткен сонъ, чакъышлар *(донос – муарр.)* нетиджесинде М.Нузэт учь кере апске къапатыла, бир суч буламадыкъларындан, эр дефасында азат этелер. Бабасыны да бир дефа къапаткъанлар ве, чыкъкъан сонъ, эр шей-

1 Бу йылда Къырым Меркезий Иджра Комитети ве Къырым ГПУ янында тешкиль этильген Сюргюн боюнджа комиссия тарафындан койден чыкъарылдылар – бкъ.: Къырым девлет архиви, Ф.Р.20, 3-фихрист, 74-досья, 5-варакъ – *Н.С.*

2 Султан-шейх къызларынынъ унваны (П.Къадри-заденинъ изааты).

3 Бу шейхларнынъ экиси Суриеден (Сирия) келип, Къырымда аиле къургъан ве бундан сонъра варислери (мирасчылары) эп ерлилернен эвленсе де, арап тилини ич де джоймай эдилер. (П.Къадри-заденинъ изааты).

4 Совет девринде бу меселе акъкъында язылмады, бельки де билинмей эди (П.Къадри-заденинъ изааты).

иддет – шериатча тул къадыннынъ къоджасынынъ вефатындан сонъ янъгъызлыкъта кечиреджек муддети

иле-чала – илип-чалып (илише-чалына)

Илим-хал – эски мектепте огренильген бир диний китапнынъ ады, «Ильм-и хал» (саде шекильде Ислямнынъ темель къаиделерини анълатыр)

илюзьён – синема, кинотеатр

инълемек – инъильдемек

ирджа – риджа

иркине – эркин, сербест, багъымсыз

истифсар итмек – сорамакъ, суаль этмек

итен-сайтан (ийтен-сайтен) – пек баткъакъ чамурлы ерлерде, копчеклери батып къалгъанда, тюшип, арабаны артындан итеп (Э. Шемьи-заденинъ тарифи)

К

кабак – мейхане

келиши гузель – абул-чубул, тертипсиз, низамсыз

кече – гедже

кирмевли – курьмеклешкен

кобиймек – чокълашмакъ, артмакъ

козетлий – козете

колетке – кольге

комюрджи – агъач якъаракъ комюр япып саткъан киши

корель – мысыр (тавугъы)

кофта – русчадан, къыскъа къафтан; жекет

кубюге турмакъ – ягъ чыкъармакъ (кубю иле)

кульпюльдемек – титремек, къалтырамакъ

культёбе – койлерде куль тёкюльген махсус ерлер, тепеликлерде ола тургъан

куньбаты – гъарб

куньтувуш – шаркъ

курьсюмек – сайламакъ, бир чокъ шейлерни бегенмемек

кутюпхане – китапхане

кучь саткъан – анълашып, маашкъа чалышкъан ишчи

кяде бир – арада бир, ара-сыра

Къ

къа – къана; не

къабат – къат

къавис – лугъатларымызда «къавуз» шеклинде кечкен сёзнинъ асыл, бозулмагъан шекли

къадер – баш язысы

къайкъалат – кибирли

къайтым – тарла (?)

къайын бике – зевдженинъ татасы (аптеси)

къакъай – кучюк бир эдие (русча: гостинец)
къалав – исар, дувал, таш къора
къалакъ – аш пиширильгенде къулланылгъан, агъачтан, кучюк бир курек шеклинде япылгъан алет (меселя, пастаны (боткъаны) пишириркен, къарыштырмакъ ичюн)
къальфе – сыныф буюги (медреседе)
къамутчы – къамут (хамут) ясагъан уста
къапама – аш чешити
къапыларда сюрюнмек – къапы къапыдан (эвден-эвге) юрьмек
къаралды – чифтлик (усадьба, поместье), къаралты
къарамакъ – бакъмакъ
къаранмакъ – бакъынмакъ (этрафкъа), этрафны козетмек
къарув – кучь, къувет
къарувле – бир аякъкъап чешити (И. Отарнынъ изааты)
къасвет – къасевет
къатеджекмен – не япаджагъым
къатланчыкълы – къатмер
къара – топракъ
къачамакъ – къуртулыш, ишнинъ огю
къокъ – къуру кубре
къомус – далкъавукъ (М. Нузэтнинъ изааты)
къударланмакъ – кибирленмек
къуджур – худжур
къулакъ салмакъ – къулакъ асмакъ, сёз динълемекъ
къунан джоргъа – чёль тарафта геджелери йырлап гезен бир къуш (М. Нузэтнинъ изааты)
къумалакъ – къой терслиги (кубреси)
къумурскъа – къырмыскъа, къарынджа
Къурталякъай – Къуртали акъай
къурткъа – къартий
«къурткъанынъ къой джайгъаны» – джавундан сонъ кок юзюнде пейда олгъан аляиму-с-сема (кок къушагъы; М. Нузэтнинъ изааты)
къутармакъ – къуртармакъ
къутукъ – тютюн къутусы
къыбла – къибле; дженюп
къыбла боюги – дженюпли, дженюптен кельме
къыдыкъламакъ – къытыкъламакъ
къызыкълы – меракълы
къымтамакъ – сармакъ
къымырашмакъ – бири биринден пай къыдырмакъ
къыскъаякълы – къадын (халкъ агъзында)
къыян – радикулит

Л

леблеби – къуру къавурылгъан нохут
ля-лядж – ля илядж (чареси ёкъ; там оларакъ: иляджы ёкъ)
лячаре – чареси ёкъ

М

маббет – муаббет, севги
магъа – манъа
май – ягъ
майлы – ягълы
маймул – маймун,
малий – тай
мал-меит – мевтадан сонъ къалгъан шейлер
Мамбет – Мухаммед
мамур – мамюр
марафет – унер, усталыкъ, бильги («марифет»тен)
масум – масюм
мата – къардаш
матрабаз – заире алыш-вериши эткен
махрадж – магарыч; яхшы бир адисеге къуванып, дост-эшке зияфет бермек
маджар – эскиден, узакъ месафеге агъыр юклер ташымакъ ичюн махсус араба
меджлие – эски алтын тюрк парасы
мелялет – джан сыкъысы
менкиси – менимки
Менсит – Менъли Сейид
мераб – михраб
мерим – бир шейден марум къалгъан
мети къурсакъ – пек семиз, шишман
мечев – бечев (аткъа такъылгъан такъым)
миндебаш – тикбаш
мод – мода
мол – бол
моллакъай – молла акъай
моньсиремек – кедерленмек
моюн – боюн
мурекеп – мерекеп
мурун – бурун
мусафаха – къол тутушма; мусафаха этмек – къол тутушмакъ (М. Нузэтнинъ изааты)
мутлакъ – мытлакъ
мухасып – акъылдан азгъан киши
мынав, мынавы – ишбу
мыньерде – мында
мыйыкъ бурмакъ – къулакъ асмакъ

Н

насара, янсуру – арапча, «насара» («о (эр киши) ярдым этти» манасында) сёзюнинъ сарфий чекилюв шекиллери
небатат – джумле осюмликлер

негъадар – не къадар
нене – ана
ныкътамакъ – айдамакъ

О

обур – ачкозь, тамакъкяр; обюр
оджапче (оджапчи) – оджалыкъ япкъан къадын
одунджы – одун кесип саткъан
озгъан – кечкен
ойнакъ – ёсма, русча: кокетка; русча: игривая
«оксюз» – чёль тарафта гъарбий дженюпке дерлер (М.Нузэтнинъ изааты)
окъшав – охшав
окъутмакъ (бирисини) – хастаны тедавийлемек макъсадынен, устюнден дуалар вея Къуран сурелерини окъутмакъ
олала – окъулышта ве сёйлениште – «олла» – «лякин», «амма», «факъат» манасына кельген сёз
онъ ягъ – сагъ тараф
онъача джыламакъ – озюни тутмайып, тоя-тоя агъламакъ
онъну – онълу; сагъ тарафтан, сагъ тарафкъа таба
онъмагъыр – онъмагъан
опма малаз – ягъмурдан сонъ сакъызланып къалгъан къара топракъ (Э. Шемьи-заденинъ тарифи)
орепкише – аякъкъа тура
орталыкъта лакъырды – алякъасыз лакъырды
ортан пармакъ – орта пармакъ
ору – заире, ашлыкъ берекетини сакъламакъ ичюн махсус бир чукъур («уру» шекли де расткеле)
орус – рус
орьсенмек – чапкъаламакъ; русча: суетиться
осмакъламакъ – тефтишлемек (М. Нузэтнинъ изааты)
осьмери – осьмюр
отькен-сокъкъан – кечкен-кеткен (адамлар)
очакъ – оджакъ; эв

П

падувар – падвор, окче
пай тильмек – пай айырмакъ, бермек
палаз – къуш яврусы
параш – къой
пасма – басма, къумаш
пистан – фистан, антер
питмек – битмек
попазие – пападие
пусланы джойтмакъ – ёлдан урулмакъ, ёл адаштырмакъ
путюн – бутюн

пыристав – пристав, Русие императорлыгъында полис мемуры
пычырдамакъ – яваштан сёйлемек

С

сав – сагъ
савмакъ – сагъмакъ; кетмек, къачмакъ
савут-аякъ – савут-саба
сагъа – санъа
сакъ бол – сакът (мукъайт) ол
сакъа – ашыкъ (альчик)
салмакъ – къоймакъ
салта – сальте, эп, даима
сандал – демирджилернинъ демирни къойып дёгген ерлерининъ агъач эсасы; аякъкъап чешити
санчув – санчы (бир тюр хасталыкъ алямети)
санъырав – сагъыр; халкънынъ чокъ огърамадыгъы ер (М. Нузэтнинъ изааты)
«сары» – алтын (*жаргон*)
сары тюльпан – ляленинъ чешити
сатванджы – сатыджы, тюкянджи
сермия – капитал, сервет, байлыкъ
сермиядар – капиталист
сезикли секиремек – истемеден къабаатлы олгъаныны бильдирмек
силекий – тюкюрчик
сёз ачылмакъ (бир шейден) – бир мевзуда лаф этип башламакъ
сёз джутмакъ – берильген сёзден вазгечмек
сёленмек – сёйленмек
сёль – без, эт суву
селям алмакъ – берильген селямгъа селямнен джевап бермек
сёпте пармакъ – ишарет (шеадет) пармагъы
слапчы – балабан леген
собарты – соба арты
солабай – солакъай
сумалакъ – сюмелеген, фукъарелешкен
сумлакъ – эндише, теляш догъургъан; башъкъа беля кетирген
сыгъылмакъ – сыкъылмакъ
сыдыргъы – тыныкъ
сызы – ревматизм
сыймакъ – сыгъмакъ
сыйыр – сыгъыр
сын – алямет
Сырат – ёл; Дженнет ёлундаки копюр
сырт – шималь
сырхавлыкъ (сыркъав, сыркъавлыкъ) – хасталыкъ
сюемек – даямакъ (М. Нузэтнинъ изааты)

сюзек – верем (туберкулёз)
сюзеклемек – сюзек (верем) чекмек
сюмрюмек – русчасы: пищать
сюмсюклемек – итеклемек
сююшюв – севишме, севишюв

Т

та – да
таа – даа
табан – таба
табышмакъ – тапышмакъ, бир-бирини тапмакъ; булунмакъ
тавукъ толе – кумес
тавып – тапып
такъдыр – такъдир
такъыл – яхшыджа, энъ яхшы
талгъын – талыкъ, джыллы
талеп – талап
талкъ болмакъ – гъайып олмакъ
талматюш – уйленинъ озю, энъ къызгъын вакъты
талчокъ – бит базары, мезад
талчыкъмакъ – болдурмакъ, талмакъ
тальтинке – «ёл сипирткиси», айлакъ
тамакъ – богъаз
танав – тамав, буруннынъ ич бошлукларынынъ экисинден эр бири.
тартув тартмакъ – йырны созмакъ
тараш – уфакъ бир сокъакъ я да азбар копеги
тартышмакъ – чекишмек
тахкъир этмек – акъаретлемек
тачкеджи – къол арабасынен (тачкенен) чалышкъан адам
ташьякъ – мал улугъы; ялакъ
тёбе – тепе
тегине отурмакъ – сусып, тынч, «яхшы» отурмакъ (балалар ичюн)
тегине – тегин, юваш
тентиремек – салланмакъ
теран – текаран, азачыкъ
термек – джыймакъ
тефреч – тепреч (дервиза), халкъ байрамы; куреш
тефречлик – тепреч кечирильген ер
тёль тёкмек – (орькеннинъ) емиши (мейвасы) чокъ олмакъ, чечеклери бош олмамакъ
тилимек (тильмек) – айырмакъ
тильмач – терджиман
тиятр – театр
токъуз – серсем, матюв, тентек
толгъатмакъ – бала догъурыркен, санчы, агъры чекмек

тонъмакъ – ушюмек
топай – ягълы кемикнинъ башы
торамакъ – догърамакъ
тоснакъ къуш – къушнынъ бир чешити
тостукъай – агъачтан япылгъан савут, тостокъай
тувмакъ – догъмакъ
тувул – дегиль
туймакъ – дуймакъ
туракъ – дуракъ, яшагъан ер
турмуш – вазиет
тутамакъ – файда
тыныш – тенеффюс; нефес, пайдос (файтос)
тымар этмек – ишлемек (топракъны)
тыммакъ – тынмакъ; сусып, индемийип къалмакъ
тырачыллыкъ– титизлик, тертип северлик
тырышкъакълыкъ – тырышкъанлыкъ
тюрюк – тюрк
тюс – бир шейни тюс оларакъ бермек – «хатыра» демектир
тютмек – тюнютмек; таламакъ (кочме мана)
тюфенк – тюфек

У

уй – эв
уйренмек – огренмек
унджу – ун алыш-вериши япкъан
унтуп джибермек – унутып къалмакъ, унутмакъ
уранмакъ – бурюнмек
урув – сой, акъраба
урядник – Русие императорлыгъында койлерде приставнынъ эмири алтында булунгъан полис мемуры, чавуш
устол – маса
уч – удж (козь учундан сюзмек)
учкъуч – учакъ, таяре
учун – керчек, акъикъий, чин
ушюр – ашлыкъ сачкъан койлюлерден джыйылгъан верги; ушюр – онда бир демектир
ушюрчилемек – ушюр джыймакъ

Ф

факъыр – факъир
февкъане – джамининъ усть къаты
финджан – фильджан
фунт – чеки ольчюси, бир пуднынъ (16 кг) къыркъта бири
фурунджы – отьмек пиширип саткъан киши; фурун саиби

Х

хайрат – хайырлар, хайырлы ишлер; ич бир тюрлю къаршы-

лыкъ къыдырылмайып япылгъан яхшылыкъ
Хакъ – Аллах
хараба – харабе, йыкъынты
харлыкъмакъ – къарлыкъмакъ; къарылмакъ
хоранда – къоранта
Худа – Танъры (Аллаh)

Ч

чабувлы – орьтюли (къадын, къыз)
чалт-чалт – тез-тез, чабик
чалы – чалгъы, музыка
чалыджы – чалгъыджы
чанчылмакъ – санчылмакъ, къадалмакъ
чапкъынлыкъ – бир ерге басып кирип, булунгъан инсанларны талап, кери чекилюв
чач – сач
чачакъ – сачакъ
чачмакъ – сачмакъ
чек – ичек
чачылмакъ – сачылмакъ
чеке – самай, шакъакъ
чер – хасталыкъ (умумен), дерт
чере – басманынъ (къумашнынъ) бир чешити
чечмек – сечмек, сайламакъ
чобатар – бир емиш джынсы
чокъызан – русча: многополье (М. Нузэтнинъ изааты)
чорлу – хаста, зайыф, гъарип
чувдырмакъ – чылдырмакъ, делирмек, «акъыл учырмакъ»
чыгъанакъ – ягъмурдан сонь чукъурчыкъларды топлангъан гольчиклер (М. Нузэтнинъ изааты)
чыгъар джельке – семиз энъсели
чылпыкъ козь – иринли козь
чылчыкълы – нефрет догъурыджы
чырыл-чыплакъ – чыр-чыплакъ
чычан – сычан
чыджакъ – сыджакъ
чюберек – чибёрек
чюйте – энъсе
чюльтер – чильтер
чюетмек – авдармакъ (М. Нузэтинъ изааты)

ДЖ

джавлыкъ – явлыкъ
джавмакъ – ягъмакъ
джавун – ягъмур
джавурын – омуз; джавурыны джалпакъ – кенъ омузлы

джавур – явур, душман

джагъа – ялы, кенар; якъа

джагъар – якъар, якъарлыкъ, одун

джадде-и Морской – Морской джаддеси (проспекти)

джазмакъ – язмакъ; аякъларынынъ бугъачыны джазмакъ – аякъларнынъ бугъумларыны язмакъ, бираз юрип, ичлериндеки къанны ойнатмакъ, тургъунлыкъларыны кеттирмек

джакъ облукъкъан – янакъ баткъан

джакъмакъ – якъмакъ

джал алув – ял алув, раатланма

джал этмек – ял этмек, раатланмакъ

джаланбаш – яланбаш

джалангъач – чыплакъ

джалбармакъ – ялвармакъ

джалгъамакъ – къурамакъ; къошмакъ, иляве этмек, тиркемек

джалмакъ – ютмакъ

джалмамакъ – ялмамакъ

джалпакъ – ялпакъ

джалын – атеш

джалынмакъ – ялвармакъ; юткъунмакъ

джам – джаным (хитап)

джананла – къомшу

джандавур – хамут аркъаны, къайышы; екме (упряжная) атнынъ янында екильген ат (пристяжная)

джантаймакъ – янтаймакъ

джанъгъырмакъ – янъгъырамакъ

джанъылыкъ – янъылыкъ

джаным! – лютфен; риджа этем

джапалакъламакъ – япалакъламакъ

джар – яр

джара – яра

джарлы – факъир, фукъаре

джарма – одун данеси

джарты – ипрангъан, эскирген

джарыкъ – ярыкъ

«джарыкъ сув» – белли иш

джаскъамакъ – салламакъ, котермек, чекмек, бир сильтемек (урмакъ ичюн – къамчыны, къайышны...)

джастынмакъ – ясланмакъ

джат – ят

джатмакъ – ятмакъ

джаш – яш

джашамакъ – яшамакъ

джашлай – яшлай; яш экен(де); яш олып

джашланмакъ – яшланмакъ

джашлыкъ – яшлыкъ

джашынмакъ – сакъланмакъ (яшынмакъ)
джеалет – джаиллик вазиети
джевез – джевиз
джекмек – екмек
джель – ель
джельпезе – явлыкъ (мендиль)(?)
джемат – джемаат
джемиш – емиш, мейва
джемлемек – ем бермек (айванларгъа)
дженгиль – енгиль
джёнюкмек – инаныпп къошулмакъ
джер – ер
джерге джатыкъ – ерге ятыкъ, джампик, алчакъ
джете – озгъарув, озгъарма
джетекчи – озгъарыджы, русча: кавалер
джетмек – етмек; озгъармакъ
джип (джиби) – йип (йипи)
джигит – йигит
джийрен – сары
джирен теспи – узун сюрген зикирлер (эсас оларакъ, теспини чекип, тахлиль – «ля иляһа илляллаһу»=«Аллаһтан гъайры танъры ёкъ» джумлесининъ текрарламасы)
джогъэтмек – ёкъ этмек
джойтмакъ – джоймакъ, гъайып этмек
джокъ – ёкъ
джокъ-джолагъай – факъир-фукъаре
джокълукъ – ёкълукъ
джол – ёл
джонмакъ – ёнмакъ
джорамакъ – ёрамакъ (толгъамакъ)
джоргъа – атнынъ чешити
джорукъ – ёрукъ
джуваш – юваш
джувашлыкъ – ювашлыкъ
джувмакъ – ювмакъ, йыкъамакъ
джувукъ – якъын
джувукъламакъ – якъынламакъ
джугъунч – юкъунч (зараза, эпидемия)
джуммакъ – юммакъ
джумрукъ – юмрукъ
джумшатмакъ – йымшатмакъ
джун – юн
джурт – юрт, эв
джутмакъ – ютмакъ
джутукъ – джытыкъ; чёль шивесинде «ич тоймагъа бильмеген бир инсан» (Кезлеведе яшагъан Наджие Гъафаровнынъ изааты;

Йылдыз, 1998, «№2, с. 157)

джушан – отнынъ бир чешити, русча: полынь
джыгъмакъ – йыкъмакъ
джыгъылмакъ – йыкъылмакъ
джыламакъ – агъламакъ
джылан – йылан
джылтмакъ– джылытмакъ, къыздырмакъ
джылтырды – парылды, янып шу аньде сёнген ярыкъ
джылынмакъ – къызынмакъ
джымшакъ – йымшакъ
джыр – йыр
джырламакъ – йырламакъ
джюббе – чекмен яхут халат киби бир усьт урбасы
джюклемек – юклемек
джюрек – юрек
джюрек авдарылмакъ – юрек буланмакъ
джюрмек – юрьмек
джютель – оксюрик, оксюрикли; коклюш
джюткюрмек – оксюрмек

Ш

шай – бойле
шаймеди – бойлеми (шаймы) эди, бойле эдими
шайтип – бойледже, бойлеликнен
шакъа-шелля – шакъа-къората
шартмек – шамек
шедид – агъыр, кучь; къуветли
шеки – шей
шерфе – шерефе (минареде); ханым
шешме – чешме
ший – шей
шимар – ишмар, ишарет
шинди – шимди
шо – шу
шугъа – шунъа
шугъадар – шу къадар
шыбырткъы – къамчы, къырбач
шыртлы – шырфынтылы

Ы

ызан – зан, тарла
ыйыкъ – ятакъ
ындыр – арман
ыргъачыкъ – «ыргъат»тан кучюльтме; «ыргъакъ»тан кучюльтме

Э

эби – эписи; къолайы, уйгъунлыгъы келишиклиги; чаре (эсас шекли – «эп»)

эгердейим – эгер

эгерек – тюзлюк (?)

эйгилик – эйилик, яхшылыкъ

эк кез – эр кес

эки къолда бир къамчы – бар сурьатынен

эле – хусусан, эр алда; ниает

элемсиремек – къайгъырамакъ

эльтер – курьпеч

эльтий – молланынъ (имамнынъ) зевджеси; оджапче

эман – аман; шу арада

эмшире – къыз къардаш

энъ болмадым (болмагъанда) – ич олмадым (олмагъанда)

эр – акъай, къоджа, зевдж

эрге бармакъ – акъайгъа чыкъмакъ, эвленмек (къадын акъкъында)

эрек – узакъ

эрин – дудакъ

эрлик – акъайлыкъ, мердлик

эртен – саба; ярын

эсин джыймакъ – эсин топламакъ

эфендакъа – эфенди агъа; мудеррис; имам

эфляк – фелеклер, коклер

эш – дост, ашина (ашна)

эшик – капы

Ю

юбка – этек

юзерлик – отнынъ бир чешити

юзь бермек – бир шейни хош къабул этмек; бир шейге индемемек

Я

яв заманы – инсаннынъ уяныкъ булунгъан вакъты

ялнъыз – ялынъыз, тек

ялмакъ (ялгъайдынъ) – уялмакъ, утанмакъ

янмакъ (янсам, янып) – уянмакъ

ясы – ятсы (вакъты)

ясын – «Я-син», Къураннынъ 36-нджы суреси

яшав – яшайыш, маишет, турмуш

яшынмакъ – сакъланмакъ

яшыртындан – гизлиден, бильдирмейип

ИЗААТЛАР

УМУМИЙ ИЗААТЛАР

Эвельден бастырылгъан шиир ве икяелернинъ метинлери эсас оларакъ Э.Шемьи-заде тарафындан «Ленин байрагъы» газетасы ве «Омюр ве яратаджылыкъ» адлы джыйынтыгъында, И.Отар тарафындан азырлангъан метинлер «Эмель» ве «Йылдыз» журналларында ве арап язысындан латин язысына акътаргъан «Къырым ичюн» адлы джыйынтыгъында, Ш.Юнусов тарафындан «Йылдыз» меджмуасында ве Н.Абдульваапов тарафындан «Янъы дюнья» газетасы ве «Гуньсель» журналында нешир этильгендирлер. Къалгъан неширлер, базы истисналар иле, Э.Шемьи-заде тарафындан азырлангъан неширлернинъ текрарламаларыдыр («Илявелер» къысмындаки Библиографияны бакъынъыз). Неширлер ве макъалелеринден анълашылгъанына коре, Э.Шемьи-заде къолъязманен ве базы сюргюнликтен эвель чыкъкъан журналларнен, Ш.Юнусов – «Илери» ве «Окъув ишлери» журналларынен ве Н.Абдульваапов «Миллет» газетасынен чалыштылар. Китапта бастырылгъан метинлер изаатларда шу вариантларнен къыяс этилелер. Эсас имля фаркълылыкълары косьтерильгендир.

Къолъязмада М.Нузэтнинъкинден гъайры энъ аздан даа эки я да учь къол язылары мевджуттыр. М.Нузэт тарафындан бир чокъ денъиштирмелернен берабер серлевалар янында шиирнинъ бастырылгъан ерлери ве базы изаатлар язылгъандыр, олар ишбу изаатларда да косьтерилелер. Дигер бир къол, ич шубэсиз, онынъ къыз къардашы Нурие Челебиеванынъ къолудыр. О, ялынъыз базы къайдлар ве бир шиирнинъ метнини язды («Оламам»). Учюнджи – «редакторнынъ» къолудыр. Мисаль ичюн, базы шиирлер устьтен чизильген, базыларнынъ янында «эмиетсиз» киби язылар бар. Махсус бир тедкъикъат кечирильмегендже, дефтердеки кенар языларнынъ ве тюзетмелернинъ муэллифлиги меселесини чезмек имкянсыздыр. Бунынъ ичюн изаатларда ялынъыз эсерлердеки бутюн кенар языларры ве тюзетмелер къайд этилип, биринджи (муэллифнинъ метни) ве экинджи (кене де муэллифнинъ я да «редакторнынъ» денъиштирме-

лери) вариантлар бир-биринден айырылгъандырлар.

Транслитерация япылыркен, базы истисналар иле, сёзлернинъ имлясы денъиштирильмеди. Истисналар шулардыр:

1. Аман-аман бутюн метинлерде *чын, шен, сон* шекиллеринде берильген сёзлернинъ шекиллери эдебий тилимизде къабул этильген *чынъ, шенъ, сонъ* шекиллерине денъиштирильди.

2. Язıда *-уп / -юп* шеклинде ифаделенген альфииль аффикси, М.Нузэтнинъ базы османлыджасынен язылгъан эски ве ялы бою шивесиндеки янъы шиирлеринден гъайры эр ерде *-ып / -ип* шеклине денъиштирильди. Затен бу, шаирнинъ тувгъан чёль шивесининъ теляффуз хусусиетлерине даа зияде уйгъундыр.

3. Чёль шивесининъ теляффуз хусусиетлерине уймаса да, эр ерде земаневий сарфымызда къабул этильгени киби, сингармонизмнинъ дудакъ бенъзешмеси къануныны татбикъ этильди: *кози – козю, озинъ – озюнъ, уйинде – уюнде, къутылмакъ – къутулмакъ, мурын – мурун, толы – толу* илх.

Бундан гъайры:

1. Арап язысында эки тюрлю окъула бильген сёзлер ве аффикслер (*шей – ший, дей – дий, беклей – беклий,* шимдики заман фиилининъ менфий шекли аффикси *-ме – -ми : кельмей – кельмий* киби) шималь шивесинен язылгъан шиирлерде тар созукълы шекиллеринде; эскиден эдебий тилимиз олгъан османлыджа иле, бир де дженюб ве орта ёлакъ шивелеринен язылгъан эсерлерде исе орта-кенъ шекиллеринде берильмектедирлер.

2. Язıда ифаделенген я да везинден ер алгъаны анълашылгъан сес къошулмасы (протеза, эпентеза, метатеза) ве авуштырылмасы адиселери транслитерацияда косьтерильдилер: *рус – орус («Селим сохта»), зан – ызан, чын – учун (бир чокъ шиирде), штан – ыштан («Тырышкъакълыкъ»), пристав – пыристав («Учун дост»), кларнет – кыларнет («Къышта той»), риджа – ирджа («Селим сохта»).*

3. Язıда ифаделенмеген элизия, синкопа киби сес тюшмелери олгъаны киби къалдырылды. Къонушма тилини яхшы бильген эски окъуйыджы оларны табиий оларакъ тапа эди, бугуньки окъуйыджыгъа исе бу иште шиирнинъ везни ярдымгъа келир. Мисаль оларакъ, 4+4+3 дуракълы пармакъ везни иле язылгъан «Язда» шиирининъ шу сатырны косьтермек мумкюн:

*Къурт-къумурскъа **аллы-алынджа** огърашып...*

Бу бейиттеки *аллы-алынджа* сёзю ильк бакъышта везинни бозгъан киби корюнсе де, оны, джанлы халкъ тилининъ теляффуз хусусиетлерини козьде тутып, *аллалынджа* шеклинде сеслендирсек, эр шей озь ерине келир. Факъат бу сёз *аллалынджа* шеклинде

$^1/_2$7. 71

язылса, оны бугунь изаатсыз анълагъан бельки де тапылмаз. Айны бунынъ киби, везинни бозгъандай корюнген *авузы, тутуладжагъын, булутлар, Фатма алам, пара истеди* ве бенъзер сёз ве сёз бирикмелерининъ язылышы денъиштирильмейип къалдырылгъанына бакъмайып, окъулышта оларнынъ лакъырдыдаки *авзу* (бу ердеки *в* арифи аслында */в/* ве */у/* арасында булунгъан */w/* сесини ифаделей), *тутладжагъын, бултлар, Фатмалам, парастеди* теляффуз шекиллери ишлетильсе, везин де джоюлмагъан олур:

*Дамсыз-тузсуз **авузына** сувлар ие.* (4+3+4)

....

***Тутуладжагъын** ойланып эси бек кете.* (4+3+5)

(Джин софрасы)

*Азав беттен къара **булутлар,** зульмет къусып,*
осеркен. (4+4+4+3)

(Къышта той)

*Къарт апайлар: «Гедженъ хайыр, **Фатма алам!**» – деп,*
чыкъалар. (4+4+4+3)

(Менден де гедженъ хайыр!)

***Пара истедим,** бермеди, ачувландым.* (4+3+4)

(Махбюсханеде)

Бойле мисаллер даа бар, окъуйыджылар оларны озлери де тапа билирлер.

Окъуйыджыларгъа къолайлыкъ темин этмек макъсадынен, изаатлар серлеваларнынъ элифбе тертибинен берильмектедирлер.

Н.С.Сейтягьяев.

АВА СЕРТИЙГЕН

Серлева янындаки Н. Челебиеванынъ язысы: «Бу да вар икен».
«Козьайдын», № 24-25.
«Ленин байрагъы», 1956, август 27.
«Эдебият хрестоматиясы» (Ташкент,1971),С.72.
«Emel», 1976, №97, S.17.
Бастырылгъан метинлерде:
(1) яранмакъчюн ерине *ярамакъчюн* («Emel»де – *yaranmakçun*),
(2) онынъ ичюн ерине *къарысына,*
(3) ене – кене; яраямай – яраялмай; эс-такъаты эп – «Emel»де: *esi, takat; бек – пек;*
(4) *гунь – кунь; къонъшусында – къомшусында; корер – корип;*
(5) *боюнджа – бойында,*
(6) *бирден-бире – бир кереден,*

(7) бу мысра: *Бинъ севинчнен келип эвге, бере аркъадашына* шеклиндедир;

(8) бере бунынъ ерине *ура эрин,*

(9) *айтмадан – айталмай; эман – аман*

(10) *бунынъ – онынъ,*

(11) *гидип – кирип; ял – джал;*

(12) олдугъындан – олгъанындан,

(13) эм киргени эп ерине *кирген киши бу,*

(14) о джарис, о имансыз ерине *о къылыкъсыз, имансыз;*

(15) бу мысранынъ шекли: *Ачувланып, о терликни аягъына киймеди;*

(16) ардымдан – къолъязмадаки биринджи вариант: *манъа да*; бастырылгъан метинлерде де *манъа да* сёзлери ишлетиле(«Emel»де – *maga da*).

АВДЖЫ

«Окъув ишлери»,1927, январь-февраль, №1-2, С.185.

«Йылдыз», 1995, №5, С.30 -31 (Неширге Ш.Юнусов азырлады).

«Йылдыз»даки метинде:

(1) бельсенип чыкъкъан ерине *бесленип чыкъа*

(2) *тырмашкъан – тырмаша,*

(3) *къыстыргъан – къыстыра,*

(4) *боса да – олса да,*

(5) *джастаныпп – ястаныпп,*

(6) *къатсе – напса,*

(7) *джалкъылдап – ялкъылдап,*

(8) джангъыра – янъгъырай,

(9) бу дёртлюк ёкъ (къолъязмада да усттен чизильген),

(10) *джерге – ерге,*

(11) *джаткъан – яткъан,*

(12) *чалт-чалт – тез-тез,*

(13) *джылап – агълап.*

АВДЖЫГЪА

Къолъязмада:

(1) вариант: *Аттынъ, урдунъ бир айван бир къусурсыз*;

(2) учып – вариант: *къачып,*

(3) къачып – вариант: *учып.*

АГЪЛАДЫМ

«Миллет» газетасы, 1917, № 56 (сентябрь 4).

«Янъы дюнья», 2000, февр. 5. – С.8 (арап уруфатындан Н.Абдульваапов чевирди).

(1) Бу ве бундан сонъ кельген дёртлюклер къолъязмада ёкъ; «Янъы дюнья»да: *эмляк* ерине *эмлякъ;*

(2) *шерр адува* сёзлери ёкъ,

(3) *иштимальден* сёзю ёкъ.

АКЪАЙЫМА

Къолъязмада:

серлева янындаки язы: «Къадынлара, Секизинджи март мунасебетиле, 1927».

(1) бек талчыкъсам – вариантлар: биринджи – *талмакъчюн*, экинджи – *бек талгъанда;*

(2) ёкъты сенде – вариант: *сёйлемездинъ;*

(3) керер эдинъ – вариант: *чектинъ ачыкъ....*

АМА-А-АН, ШУ АКЪАЙЛАР!

Шемьи-заде Э... Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – С.61-62.

(1) Серлева янындаки язы: «Мевзуы тюрюкчеден». Э.Шемьи-заде тарафындан нешир этильген метинде шу фаркълылыкълар бар:

(2) бу мысра: *Биз гъарипни инсан сайып, бир татлы сёз айтмазлар* шеклиндедир;

(3) бу бейитте: *болгъан – олгъан*; *боса – олса* шекиллериндедир;

(4) *босанъ* ерине *олсанъ*; къолъязмада *шыртлы дер де* янында *шырпынды дер* дигер варианты бардыр, бу вариант *шырфынды дер* шеклинде Э.Шемьи-заде бастыргъан метинде де ер алмакътадыр;

(5) *босанъ* – къолъязмадаки вариант: *болсанъ; джуваш – юваш*; бастырылгъан метинде шу экинджи вариантлар алынгъандыр.

Къолъязмада *адынъ-ёлунъ агъачтыр я дюрбеташ* ерине *адынъ-ёлунъ я агъач я дюрбеташ*; бир де *агъач* сёзю ерине *одун* да бериле. Бастырылгъан метинде *агъачтыр* сёзю еринде *къабакъбаш* сёзю булунмакъта.

(6) *туя* ерине *дуя,*

(7) *базда бир* ерине *кимерде бир, кече-куньдюз* ерине *гедже-куньдюз*; *букмий – букмей;*

(8) *джанып* ерине *янып,*

(9) *джаш* ерине *яш; боруджлысын – борджлысынъ; огъа – онъа, моюн – боюн;*

(10) *десенъ – исе; джанъгъыз – янгъыз* (бу экинджи вариант къолъязмада да бериле) – *джа* арифлери устьтен чизилип, ерлерине *йа* арифлери язылгъандыр;

(11) *пите – бите; кете бар* – къолъязмада биринджи вариант: *тамесийле.*

АНА ВЕ КЪЫЗ

Къолъязмада:

(1) Шу дёртлюкнинъ сонъки учь мысранынъ экинджи варианты да бар:

Тесир этмей бизге ич къуру бош сёзлер,
Латин деген элифба янъы чыкъты,
Арапчаны темельден вурып йыкъты.

АНА ИЛЕ БАЛА АРАСЫНДА

«Козьайдын»,<1928>, №38-39 (ресимлериле).

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын-талгъын //Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974.– С.78-79 (Иляве); Эдебий ве тенкъидий макъалелер.– Ташкент, 2000.– С. 61-63.

Э. Шемьи-заде тарафындан бастырылгъан метинде:

(1) *балам – я балам,*

(2) *ышкаф – шкаф, канфет – конфет,*

(3) вар – бар,

(4) къол аткъан ерине *эль алгъан,*

(5) *агъзынъ – агъызынъ,*

(6) *онларны – оларны.*

АРУВЧАМА

«Яш къуввет», 1927, № 13 (февраль, 19).

«Ленин байрагъы», – 1967, янв.10.

«Эдебият христоматиясы», Ташкент, 1971, С.82-83.

«Эдебият хрестоматиясы»ндаки вариантта:

(1) шиирнинъ серлевасы «Арувчама мектюп» деп берильген;

(2) бу ве бутюн ашагъыдаки мысраларда текрарлангъан *яр* сёзю ёкъ.

(3) хасретинъден ерине *янып-куюп,*

(4) джаш ерине *яш,*

(5) болып ерине *олып,*

(6) назлысыман ерине *севдигимен,*

(7) *бакъыргъанда* ерине *багъыргъанда*,
(8) *чакъыргъанда – чагъыргъанда*,
(9) *джанъгъыргъанда – янгъыргъанда*,
(10) бу дёртлюк ёкъ,
(11) *барабар* ерине *берабер*,
(12) *деналарда* ерине *теналарда*,
(13) *черлерден* ерине *шерлерден*,
(14) *конъюльмен – гонъюльмен*,
(15) къолъязмадаки вариантнынъ сонъ дёртлюги; «Эдебият хрестоматиясы»нда бундан сонъ даа 6 дёртлюк бар, лякин къолъязмада олар айры шиир оларакъ язылгъандырлар («...гъа»).

БАЛА ЭКЕНДЕ

Къолъязмада:

Серлева янындаки язылар: «Балалара»; «Китти»; «Одабаша верильди» (сонъки язы усттен чизильген).

(1) *Къулакъ асмаз* – биринджи вариант: *къулакъ асмай;*

(2) *оськен сонъ о, пешман болур!* – биринджи вариант: *шимди пешман болдым аман!*

БАСТЫРЫКЪТА

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын-талгъын.(Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратылыджыгъы акъкъында)//Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974.– С.33-34; Эдебий ве тенкъидий макъалелер.– Симферополь, 2000.– С.46-47.

Э. Шемьи-заде бастыргъан вариантта:

(1) *кече-куньдюз* ерине *гедже-куньдюз*,
(2) *топракъман таш* ерине *дост аркъадаш*,
(3) *ашкъа-сувгъа маддем ёкъ* ерине *ич бир шейге арзы ёкъ*,
(4) бу мысра: *Не тышардан бир хабер, не бир газет* шеклинде берильгендир;
(5) *чер* ерине *тер*,
(6) *камаранынъ – камеранынъ* шеклинде берильген,
(7) *джюректен* ерине *юректен*,
(8) *шынъгъырдаша – шынъкъырдаша*,
(9) *Алламан* ерине *ана ве*,
(10) Сонъки учь мысра шу шекильде берильгенлер:

Беслей санъа жандармлар гизли бир кин.
Шайтип айлап ятамыз таш къафесте,
Къачан догъар халкъкъа, – деп, – айдын бир кунь?

БАТАЛМАДЫМ

«Яш къуввет»,1927, №12.

Ишбу китап артыкъ чыкъаяткъанда И. Гаспринский адына китапханесининъ архивинде Э.Шемьи-заденинъ транслитерациясына огърадым. Ашагъысында «Майыс 1923» тарихы косьтерильген. Анълашыла ки, фондда башкъа шиирлернинъ транслитерациялары да тапыла билир.

БАТЫР ДЖИГИТ

Къолъязмада:

(1) ильк дёрт бешлик усттен чизильгендир,

(2) *талмай* – вариант: *быкъмай*;

(3) *энъ башын эсир алмай* – вариант: *мен оны урып йыкъмай*.

БАХЫТСЫЗ ХОРАНДА

«Козьайдын», 1928, № 30, С.3 – 4;

«Йылдыз», 1996, № 2, С.129 – 132 («Козьайдын»даки вариант – «Талийсиз хоранта» серлевасынен; неширге Ш.Юнусов азырлады).

«Йылдыз»даки метинде эдебий тильге уйгъунлаштырма (протетик */дж/ ерине /й/* сеси, *-ман* аффикси ерине *–нен*,лексик денъиштирмелер: *тамакъ – богъаз* ве илх.) ве манасыны денъиштирмейип бираз къыскъартма эсапкъа алынмаса (акси алда изаатлар пек чокъ ер аладжакълар), эсас фаркълылыкълар шулардыр:

(1) бу джумледен эвель даа бир джумле келе (10-нджы изаатны бакъынъыз);

(2) саба намазындан сонъ окъула тургъан дуаларны мырылданаракъ сёзлери ёкъ;

(3) айлакъта бек – бахусус; къолъязмада бу шекильде изаат да берильген;

(4) бу джумленинъ *Бекайчыкъынынъ* сёзюнден сонъ башлангъан ве невбеттеки сатыр башындан башлангъан джумленинъ *Бекайчыгъынынъ* сёзюне къадар кельген парчалары ёкъ;

(5) акъикъаттан да сёз анъламаз – акъикъатен шенъ табиатлы;

(6) къолъязмада: *ич бир шейге* –биринджи вариант: *ялан дюньягъа*;

(7) ясап чыкъмакъ хассасына – япып-йыкъмакъ истидадына;

(8) джумленинъ *бек сыгъыла эди* сёзлерине къадар кель-

ген къысмы ёкъ, къалгъан къысмы да бираз къыскъартылгъан: *тюрлю къыйналувларгъа даянамай, олюмнинъ : «Бер джанынъны!» – деген эмрине* ерине *теслимге меджбур*

(9) бу джумленинъ *уюнинъ тёрюнде узун беяз сакъалны сыйпай-сыйпай отураджагъыны ве ольгенде, бирге куле-куле оледжегини* сёзлери ёкъ, къалгъан къысмы да бираз денъиштирильген;

(10) бу джумле икяенинъ башына кечирильген;

(11) къанларыман дюньяны боягъан Герман сёзлери ёкъ; къолъязмада *Герман* сёзюнинъ устюнде *империалист* (устьтен чизильген) ве *сермаедарлар* сёзлери язылгъан;

(12) *къолъязмада: Бекайчыкъкъа да токъунып сёзлери устьтен чизилип, тюбюнден: Бекайчыкъны да багълап варианты бериле;*

(13) бирден-бирге акълына тюшкен сёзлери ёкъ;

(14) бундан сонъ *омюрнинъ мейвасы* сёзлери бар;

(15) Алла шефаатындан махрум этмесин сёзлери ёкъ;

(16) джылап-джылап бир къач керелер;

(17) кимселер туймады – туймай къалды.

БЕКАЙЧЫКЪНЫНЪ АЙГИДИСИ

«Козьайдын», 1928, №8.

Къолъязмада серлеванынъ янындаки язы: «Балалара».

БЕРЕКЕТ ЗЕВКЪЫ

«Илери» журналы.

Къолъязмада шиирнинъ усттен чизильген биринджи варианты да бар:

АРМАНДАН СОНЪ

Майыста коп джавгъан джавун
Койлюлерни кульдюрир,
Ачлыкъ, ёкълукъ къоркъусыны
Джюреклерден сильдирир.
Ызан, толып оськен эгин,
Берекетни бильдирир.
Армандан сонъ койде, шеэрде
Бир коп тойлар башланыр,
Джаш-джавкъанынъ джюрегине
Ашкъ дуйгъусы ашланыр.

Яз чиллеси къаврап, пишип,
Сары эгинлер чалыныр,
Басым-басым о эгинлер
Ындырларгъа салыныр,
Маджарларнынъ салкъынында
Джатып, тыныш алыныр.
Армандан сонъ давул-зурна
Шеэрни, койни чынълатыр,
Къан-Темир де севдасыны
Фатмасына дынълатыр.

Нишанлылар, бек къуваншып,
Бир-бирине къавушыр,
Арманнынъ бир коп захмети,
Чалт джойтулып, савуныр,
Булар зевкъман яшагъанда,
Язлар, къышлар авушыр.
Джашлар, къызлар бир-биримен
Шайтип омюр къурарлар,
Беджериксиз денбель джашлар
Бойнун бурып турарлар.

БИЗНИНЪ БАБАЙЛАР

«Енъи дюнья» газетасы, 1925.

«Ленин байрагъы», 1967, янв.10.

Э.Шемьи-заде. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974) – С.77-78.

Ташкентте 1976 сенеси бастырылгъан «Тувгъан эдебият» адлы IV-VII сыныфлары ичюн дерслик; С.150-151.

Ташкентте 1974 ве 1976 сенелерин де бастырылгъан вариантлар, базы виргюллеме фаркълары эсапкъа алынмаса, бир-биринден фаркъ этмезлер. Къолязмадаки варианткъа коре, фаркълылыкълары бар, шулардыр:

(1) джатса ерине *ятса,*

(2) гурюлдетип къаваллардан ерине *къавалларын гурюльдетип,*

(3) джюрип ерине *юрип; чачкъанлар – сачканда;*

(4) джол – ёл;

(5) теран ерине *текаран; джаткъанлар – яткъанлар;*

(6) боса ерине *болса,*

(7) иркине, мол ерине *эркине, бош;*

(8) Мысыр, Емен, Тюркиеде, Индистанда ерине *Авропада, Россияда, Тюркиеде;*

(9) Къафкъас, Хива, Бухарада, Тюркистанда ерине *Америка, Африкада, Японияда;*

(10) огърашкъанлар бинъ хорлукъман ерине *огърашкъанлар хорлукларман*

БИР КОЙЛЮ КЪЫЗЫ АВУЗЫНДАН

«Яш къуввет», 1926, № 7.

БИР КОЙЛЮНИНЪ КЪАРГЪЫШЫ.

Къолъязмада:

Серлева янындаки язы: «Козьайдын»да бастырылды».

(1) пелит – чёль тарафында бу агъача эмен дерлер (М.Нузэтнинъ изааты).

БИР САРУШНЫНЪ АВУЗЫНДАН

«Миллет», 1917, № 107 (ноябрь 17), С.1-2.

Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – С.69-70.

1974 с. бастырылгъан вариантта:

(1) серлевасы: «Бир сархошнынъ агъызындан» шеклинде;

(2) сарушланып, джыгъылып ерине *сархошланып, йыкъылып;*

(3) бек ерине *пек; джюрекке* ерине *юрекке,*

(4) бек – пек,

(5) къафтанымнынъ ерине *кольмегимнинъ; питкен* ерине *биткен;*

(6) колегимни ерине *штанны;*

(7) джиптен ерине *иптен;*

(8) мурун ерине *бурун;*

(9) тонгъанына ерине *тонгъаныма;*

(10) чыгъа ерине *чыкъа;*

(11) чыджакъ ерине *сыджакъ;*

(12) негъадар ерине *не къадар;*

(13) бакътырдым, файдасы ёкъ ерине *къакътырдым, файда этмий.*

(14) джетмий ерине *етмий;*

(15) шиирнинъ сонъундаки эки дёртлюк тек «Миллет»теки вариантта мевджуттыр;

(16) «Миллет»те косьтерильген тарих ве тахаллюс.

БИР ТАТАРНЫНЪ ФИГЪАНЫ

«Миллет», 1917, № 27.

Бастырылгъан метинде:

(1) *джокъ* ерине *ёкъ,*

(2) *корюнмеге – корюнмес,*

(3) *джюрмеге – джюрмес,*

(4) *джатсам – ятсам,*

(5) *сабагъачек – сабахадже,*

(6) *барлыкътагъы зевкъларым – язлыгъымда джюргеним; тюше – тюшмесе;*

(7) *бек – эм,*

(8) бу ве бундан сонъ кельген дёртлюк дефтерде ёкъ.

(9) Бу мысра: *«Харап къалгъан джуртума миявкъушы толды»* шеклиндедир;

(10) *такъат – къуввет,*

(11) *джерим – ерим,*

(12) *десенъ – десем; бир джаильмен – джаиль къалдым;*

(13) *къазанырман – чалышырман,*

(14) *хорландым – хор олдым,*

(15) бу сатырдан сонъ кельген парча къолъязмада ёкъ.

БУРЧЕЛЕР

Къолъязда: бютюн бешликлер усттен чизильген;

(1) *о* – вариант: *бу,*

(2) биринджи вариант: *Кой ичинден алдыргъан бир къарт сатыр*;

(3) биринджи вариант: *Арабагъа джектирген дёрт баш къатыр.*

ВААЗ

«Козьайдын», 1928, №30.

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын-талгъын (Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында) // Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974. – Иляве, С. 62-63

Бастырылгъан метинде:

(1) десенъ ерине *тынмай,*

(2) *халкъы – халкъны,*

(3) вере – бере,

(4) дженнетлере – дженнетлерге.

(5) бу мысра: *Аз бергенлер джеэннемге кетеджек* шеклиндедир;

(6) бу мысра: *Янъы догъгъан киби олдынъ анадан* шеклиндедир;

(7) *болсанъ – олсанъ,*

(8) вааза – ваазгъа,

(9) хатырыма дюшюрди – хатириме тюшюрди.

ГОЛЬ БУГЪА

«Козьайдын».

Кенар язысы (С.322): «Аяттан»

Къолъязмада:

(1) куньтувуштан – къамышлыкътан (М. Нузэтнинъ изааты).

(2) Яхут: *Озюмиз де джекмелерде башымызны бурькедик.*(М. Нузэтнинъ изааты).

(3) *тарафындан* – биринджи вариант: *къоркъусындан,*

(4) факъырларнынъ юрегине – биринджи вариант: *чюнки имам юреклере.*

ГЪАРИП МОЛЛА

«Илери», 1927, № 6 (14).

Къолъязмада:

(1) татлы юкъугъа – биринджи вариант: *дерен юкъугъа;*

(2) бу мысранынъ варианты (устюнде язылгъан):

Эльтийсин коре о, бир дженнетте.

...ГЪА

(1) «Эдебият хрестоматиясы»нда (Ташкент, 1971) бу шиир «Арувчама мектюп» адлы шиирнинъ теркибинде берильген (С. 82-83).

Бастырылгъан метинде:

(2) *джолуна* ерине *ёлуна,*

(3) *джюрекке – юрекке,*

(4) *козьлеринъ – козьлернинъ.*

ДОСТЛАР

Къолъязмада:

Серлева янындаки язылар: «Мевзу тюрюкчеден»; «Китти».

ЕТЕР АРТЫКЪ!

«Янъы дюнья» газетасы, 2000, февраль 5. – С.8. (арап уруфатындан Н.Абдульваап чевирди); асыл нусхасы «Миллет» газетасынынъ 1917 с. июль 20-де бастырылгъандыр (№ 27)).

«Янъы дюнья»даки вариантта:

(1) бу сатыр: *Агъанъ, эвлядынъ, хемширенъ дигерлере хор олуркен* шеклинде;

(2) мазлум ерине *миллет,*

(3) залымлара ерине *гъайрылара,*

(4) бу мысра: *Корип ибрет ал! Зира файда кельмез мелялеттен* шеклинде.

ЗАХМЕТ АРТЕЛИ

Серлева янындаки язы: «Агъларнынъ риджаларына мен язмышедим (?), июль, 1925».

Къолъязмада шиир усттен чизильгендир.

(1) джагъасы пишкен – бек сасый (М.Нузэтнинъ изааты).

(2) *даёш – пайдос* (тенеффюс) (М. Нузэтнинъ изааты)

ЗЕВКЪЫМА КЕТЕ

Серлева янындаки язылар: «Одабаша верильди» (мерекепнен); сонъра бу язы усттен къуршун къалемнен чизильген ве янына: «Илери»де басылды» деп язылгъан.

Къолъязмада:

(1) *шылтыр-шылтыр* – биринджи вариант: *ойнай берип*;

(2) *чиркин* сёзю усттен чизильген,

(3) бу дёртлюк усттен чизильген.

ЗЕЛЬЗЕЛЕ ХАТЫРАТЫНДАН

«Яш къуввет», 1927, № 67, октябрь 7.

ЗОРЕЧИКНИНЪ АНТЫ

«Енъи дюнья», 1925, № 128.

ИЧ АКЪЛЫМДАН ЧЫКЪМАЙДЖАКЪ

«Енъи дюнья», 1925, № 75.

ИЧКИ КЪУРБАНЫ

Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – Иляве, С.68-69.

Э.Шемьи-заде бастыргъан вариантнынъ къолъязмадаки метиннен шу фаркълылыкълары бар:

(1) джылы ерине *йылы,*

(2) джыландай ерине *йыландай,*

(3) къарты-джашы ерине *къарты-яшы,*

(4) хорандасын ерине *къорантасын,*

(5) джыгъып ерине *якъып,*

(6) Къурталякъай ерине *Къуртали акъай,*

(7) эп чалыджы ерине *чалыджылар,*

(8) хорандагъа ерине *къорантагъа,*

(9) олды къурбан ерине *къурбан олды,*

(10) бу сатырнынъ къолъязмадаки биринджи варианты:

Кечикмей кетти озю де къурбан, яман ичкиге,

(11) Э.Шемьи-заде тарафындан косьтерильген язылыш тарихы.

КИРПИ ВЕ ДУРНА

(1) Бу ердеки *ич* сёзю *һич шеклинде язылгъан.*

КОЙДЕ КЪЫШ

«Козьайдын», 1928, № 38-39.

КОЙЛЮЛЕРЕ

«Козьайдын», 1928, №14.

КОЙЛЮНИНЪ ШАНЫ

«Яш къуввет», 1927, №28, апрель, 23.
«Ленин байрагъы», 1967, янв.10.
«Йылдыз»,1987, №6, С.37.
Бастырылгъан вариантларда:
(1) *куньтувуштан* ерине *куньдогъуштан,*
(2) *джалтырап – ялтырап,*
(3) *джувгъанда – ювгъанда,*
(4) *джельмен – ельмен,*
(5) *бакъыршкъанда – багъыршкъанда,*
(6) *эп – эр,*
(7) *бу* ерине *о,*
(8) *терин – терни,*
(9) *багъ ве багъча* ерине *багъ-багъчалар*
(10) *бу – о*
(11) къолъязмада шиирнинъ сонъунда башкъа бир къолнен: «Эшреф агъада бар» деген сёзлери язылгъан.

КОЙ ЯШЛАРЫНЫНЪ ЗЕВКЪЫ

«Илери», <1>928, № 12.

«Койде» серлевасы алтында «Эдебият хрестоматиясы»нда (Ташкент, 1971, С.77).

Бастырылгъан метинде:
(1) *куньтувуш* ерине *куньдогъуш,*
(2) *джаш джигитлер – яш йигитлер*; *гелир – келир*, *бек джюклеп – пек юклеп*;
(3) *къанъгъый джюргенде* ерине *къалгъый юргенде,*
(4) *къунан джоргъа* ерине *танъ алдында*; *джырлай – йырлай*;
(5) *чачлы – сачлы,*

(6) *ашыгъып – ашыкъып,*
(7) *джеллер – еллер,*
(8) *джюклеп – юклеп; джолгъа – ёлгъа;*
(9) *ташларлар – ташларгъа,*
(10) *чачкъанда – сачанда,*
(11) *корель* ерине *мусюр,*
(12) *аталыкъта* ерине *орталыкъта,*
(13) *итлер* ерине *ишлер,*
(14) *джерге – ерге,*
(15) *джырлашырлар – йырлашырлар,*
(16) *джаткъанда – яткъанда,*
(17) *айненилер* – къолъязмада: *айнанилер.*

КОЧЕНЛЕРИНЪ ДЮРКЮСИ

«Яш къуввет», 1928, №48.

КОЮМИЗНИНЪ КЪЫЗЛАРЫ

«Яш къуввет», 1927, №28, апрель, 23.

КУЧЮДЖИК

«Козьайдын».

КЪАДРИМНИ БИЛЬМЕЗГЕ

«Илери»,1927, январь, №9.
Къолъязмада:
(1) *кольге* – бириндджи вариант: *колетке,*
(2) *исакъ – чот къушы* (М.Нузэтнинъ изааты).

КЪАДЫНЛАР

Къолъязмада:
Серлева янындаки язы: «Саваткъа къырмызы кошеси газетасына язгъандым.1927, ноябрь 7»;
(1) *къоджалары* – вариант: *эрлери.*

КЪАЙДАН ЧЫКЪКЪАН ШУ АСЛЫ?

«Илери», 1927, № 6 (14), С.82.83.
«Эдебият хрестоматиясы», – Ташкент, 1971. – С.71.
«Йылдыз» 1996, № 1, С.65-66. («Бир алмашнынъ тааджубы» серлевасынен, 3 ве 11-нджи дёртлюклер эксик олмакъ узьре «Илери»

журналдаки арап хуруфатынен бастырылгъан метиннинъ акътарылувыдыр. Неширге Ш.Юнусов азырлады).

Къолъязмада серлеванынъ устюнде даа бир варианты оларакъ «Бир алмашнынъ тааджюби» бериле.

«Йылдыз»даки вариант, умумен, биринджи варианткъа якъын олып, дёртлюклернинъ сонъундаки редифте *чыкъкъан* ерине *чыкъа* шекли ер алмакътадыр.

(1) «Эдебият хрестоматиясы»нда (Ташкент, 1971) бастырылгъан бу шиирнинъ учь дёртлюктен ибарет парчасынынъ ады «Къайдан чыкъа? («Бир алмашнынъ тааджиби» шииринден)» шеклинде берильгендир. Хрестоматиягъа биринджи, докъузынджы ве сонъки дёртлюклер кирди. «Эдебият хрестоматиясы»нда бастырылгъан метинде:

(2) джарыкъ ерине *ярыкъ,*

(3) джаш ерине *яш*; *сермиясы* ерине *мор маеси;*

(4) сюйюшювге ерине *севишювге*; такъдим этильген учь дёртлюкнинъ эр экинджи ве дёртюнджи мысраларында *чыкъкъан* ерине *чыкъа* шекли ишлетиле.

Къолъязмада:

(5) бу ерде изаат (атыф) ишарети булунса да, М.Нузэт *багъар путюн* ве *чабатар* сёзлерини ачыкъламай;

(6) кепергили сёзюнинъ янында атыф ишарети бар, лякин ачыкъламасы берильмей;

(7) къаштыргъан сёзю усттен чизилип, ашагъысында *къуллангъан* варианты язылгъандыр;

(8) бу дёртлюк «Эдебият хрестоматиясы»нда бастырылгъан; бастырылгъан метиннинъ сонъки мысрасында *айттырсанъ* ерине *анъдырсанъ* сёзю къулланыла;

(9) бу дёртлюк «Эдебият хрестоматиясы»нда берильген; учюнджи мысрасында *пай эткенге* ерине *пай тильгенге.*

КЪАЙНАНА

«Яш къуввет», 1927, № 46.

(1) Къолъязмадаки биринджи вариант: *Бети – къаргъа къонмагъандай.*

(2) Шиирнинъ тюбюнде Н. Челебиеванынъ къолуна аит шойле бир язы бар: «Бу «Къайнана»ны юртта олгъанда сёйлий эдилер, лякин кимнинъ олдугъыны айтмай эдилер». Бундан сонъ дёртлюк шеклинде бир язы даа бар; учь мысрасы усттен чизильген, сонъкиси: «Корьмедим деме».

КЪАЛЬТИЙИМ ЭКЕН, Я, РАББИМ?

«Илери», 1927, №3(11), С. 49-50.

«Йылдыз», 1995, №5, С. 30-34 (неширге Ш. Юнусов азырлады).

«Йылдыз»да бастырылгъан метинде:

(1) Къальтийим, эй яраббим! (бутюн дёртлюклернинъ сонъки мысрасы);

(2) бу куньге ерине *бугуньге,*

(3) халкъдай ерине *халкъдайын,*

(4) падуварман ерине *падворман,*

(5) чабувлыгъа – джабувлыгъа,

(6) гузюгюге сёзю *кузьгюге* шеклинде берильген,

(7) боса-боса ерине *боша-боша,*

(8) къолъязмада бу дёртлюк усттен чезильген;

(9) озю – къолъязмадаки вариант: *бабам;*

(10) «Йылдыз»даки метинде *эпсин* сёзюнинъ ерине *эсин.*

КЪАНЛЫ СЕНЕ

Къолъязмада:

Серлева янындаки язы: «Джиан дженки».

(1) отлар берильди – экинджи вариант: *атеш берильди,*

(2) *джерлер* – вариант: *ерлер*; *депренип* – *тепренип,*

(3) *сюргюн* – вариант: *ёкъсул, факъир,*

(4) *видждансызлар рутбелерге* – вариант: *меншевиклер зенгинлерге,*

(5) *гъамлы* – вариант: *къанлы.*

КЪАРГЪА

«Козьайдын», <1928>, №33.

КЪАРНЫ АГЪЫРГЪАН

Серлева янында къуршун къалемнен: «Кулькюе» деп язылгъан.

«Козьайдын»,<1927>, №26.

(1) *орталыкъкъа атылды* – биринджи вариант: лакъырдыгъа къошулды.

КЪАРТБАБАМАН ТОРУНЫ

«Илери», 1927, № 16-17 (август-сентябрь).

Серлева янындаки язылар: «Балалара», «Басылды».

(1) *кетер ондан тирменге* – къолъязмадаки биринджи вариант: *ындырдан тирменге кетер.*

(2) *Торуннынъ сюер бучогъы* (М.Нузэтнинъ изааты). *Бучогъы – бычок* (русчадан; *тана* олса керек).

КЪАРТ КЪЫЗНЫНЪ ТЮШЮНДЖЕЛЕРИ

«Ленин байрагъы», 1988, апрель 28.

Къолъязмада ёкъ.

Бу шиирнинъ муэллифлиги давалы олгъанына бакъмадан, онынъ М.Нузэт тарафындан язылгъанынынъ буюк ихтималы бар («Иляве-лер» къысмындаки библиографияны ве «Оламам» шиирине изатларны бакъынъыз). Бу себептен шиирни джыйынтыкъкъа кирсетмеге къарар бердик.

КЪАРЫЛГЪАЧ

Къолъязмада:

(1) бундан сонъ сыранен кельген беш бейит усттен чизильген.

КЪУДАЛЫКЪ

«Илери», 1927, № 2 (10), февраль, С.73-76.

«Йылдыз», 1996, № 1, С.58-61 (Неширге Ш.Юнусов азырлады).

«Йылдыз»даки метинде:

(1) сонъ сёзю ёкъ,

(2) боса – болса шеклинде бериле,

(3) къартлар – къартлыкъ,

(4) той-джыйынгъа ерине *тойгъа неге,*

(5) джашларгъа акъыл коп джетмез ерине *оларгъа акъыл бек етмез,*

(6) *ёкъса – ёкъсам,*

(7) бек таный эмиш ерине *бек таныгъан сонъ,*

(8) джанъы ерине *джанынъ,*

(9) бу мысра ерине:

Къыз бабасы: О китаптан шей билинмез, къара сатыр болмаз.
Дерс къаравдан башынъ-козюнъ назлелермен толмаз.
Онысы не исе! Айт сёзюнъ!

(10) сизден джевап ала босакъ ерине *сизден уйгъун джевап алсакъ;*

(11) о ери де шай я... ерине *о ери шай...,*

(12) бу мысра: *О ягъы эп масал онынъ къавгъа эп бир юргъ-анда* шеклинде берильген;

(13) учь юз кумюш болса къатер? ерине *учь юз рубле бек джетишир;*

(14) учун ерине *уджуз,*

(15) мен зан этсем ерине *магъа коре,*

(16) дийгъой – дей къой,

(17) оман ерине *аман, бомайджакъ – болмайджакъ;*

(18) пива, шарап кене шай – пива десек, кене шай,

(19) бу мысра ёкъ,

(20) Къуртумер ерине *Асан,*

(21) къыз бабасынынъ сёзюнден сонъ къавислер ичинде *мыскъыллап* сёзю берильген

(22) *Али дийсиз, наслы Али шо? – Али, Али дейсиз, ким шу?*

(23) (джекирип) изааты ёкъ

(24) тавлы ерине *бек тавлы*

(25) бу сёзлер къызнынъ бабасына аит; *боса – болса;*

(26) теран джемиш базарлыкъ ерине *теран да беш базарлыкъ*

(27) шайтмийик биз, болагъойсын... – шай этмейик биз, бола къойсын...;

(28) *менинъ – меним,*

(29) денъеп ерине *деген,*

(30) десек ерине *демет,*

(31) мен де сизге ерине *мен разыман,*

(32) (къоджасына) ачыкъламасы ёкъ; *энъ болмадым – энъ балмайдым*

(33), (34) бу мысралар ёкъ;

(35) бу ердеки къыз бабасынынъ сёзлери: *Танъры-таала бахтын берсин, къувандырсын озьлерин* шеклинде берильгендирлер

(36) къуданынъ бу сёзлери: *Амин, амин, Осман акъам, шай болур о, иншалла, Базарлыкъ да чалт болды, эй субханалла машалла* шеклинде берильгендирлер;

(37) къыз бабасынынъ бу сёзлери ёкъ (юкъарыдаки изаатны бакъынъыз),

(38), (39) бу мысралар эсернинъ сонъуна авуштырылгъан; къыз анасынынъ сёзлеринде *Хакъ* ерине *чокътыр;*

(39) бабасынынъ сёзлери: *Сен анасынъ, гедже-куньдюз акъдан бахтын истерсинъ.*

(40) бу мысра: *О джыйнакълы бир кишидир, шей азлыгъын туйдырмаз* шеклиндедир.

КЪЫРЫКЪ КЪАЛЬБИМНИНЪ КЪАЙГЪЫСЫ

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын-талгъын... // Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974.– С. 40-41 (биринджи бейит алынмады, къалгъанлары айны шекильде бастырылды).

Къолъязда:

(1) Шиирнинъ башында изаат: «Ильки аркъадашым ольгенде окъугъан эдим, 1921»; «Одабаша верильген»;

(2) *ачкъан* – биринджи вариант: *ах, ал.*

КЪЫРЫМГЪА

«Окъув ишлери», 1926, № 8-9-10 (август-сентябрь-октябрь).

Kırım şiirleri / İsmail Otar tarafından lâtin harflerine çevrililmistir, 1989. – S.16.

(1) *сырхавлыкъ* – Kırım şiirleri'nde: *sırkavlık;*
(2) *ойнай-куле* – Kırım şiirleri'nde: *küle küle;*
(3) *саймакъман ич баш болмай...* – *saymakla hiç baş olmaz...*

КЪЫРЫМНЫНЪ ЧЁЛЬ АЯТЫНДАН

«Енъи Чолпан», 1924, № 8 (сентябрь).

«Чёль тарафнынъ аятындан» адынен Э.Шемьи-заденинъ «Омюр ве яратыджылыкъ» адлы китабында, С.59-60.

Бу китапта:

(1) *джолгъа* ерине *ёлгъа,*
(2) *салгъан* ерине *савгъан,*
(3) *босунгъа* ерине *болсынгъа,*
(4) *джантайып* ерине *янтайып,*
(5) *эки атыман беш къою* ерине *бир эчкимен, бир къою;*
(6) *джурту* ерине *юрты,*
(7) *джерге джатыкъ* ерине *ерге ятыкъ,*
(8) *очакъ* ерине *оджакъ, къумалакъ – къомалакъ;*
(9) *къыян* ерине *къуян,*
(10) *тизювли* ерине *тизили,*
(11) *джашамакъ* ерине *яшамакъ,*
(12) *джолун* ерине *ёлун, джуртун – юртын,*
(13) *джанъылыкъ* ерине *янъылыкъ,*
(14) *коп марафет* ерине *унер, эдеп,*
(15) бу дёртлюк алынмагъан,
(16) *джетер* ерине *етер.*

КЪЫШТА НЕЛЕР АНЪЫЛЫР?

«Илери», 1927, январь, №9.

КЪЫШТА ТОЙ

«Яш къуввет»,1928, № 4

МАХБЮСХАНЕДЕ

Къолъязмада:

(1) бир – биринджи вариант: *ич*

(2) бундан сонъ кельген секиз мысралыкъ (дёрт бейитлик) намус бозаннынъ нефрет догъурыджы «гуня чыкъармасы» къолъязмада къысмен къуршун къалемнен къою этип устьтен чизильгендир.

МЕНДЕН ДЕ ГЕДЖЕНЪ ХАЙЫР!

«Козьайдын», №27.

«Ленин байрагъы», 1959, август 27.

«Эдебият хрестоматиясы» (Ташкент,1971),С.71-72.

«Emel», 1976, №97,S.16.

Серлева янындаки язы: «Эшрефте бар».

Бастырылгъан метинлерде:

(1) *джаш джигитни – яш йигитни,*

(2) *джашы – яшы, ики – эки,*

(3) джигит – йигит,

(4) бу сатыр: *Чюнки бу иш о йигитнинъ юрегини яндырмай* шеклиндедир;

(5) вур – ур, пива – пиво;

(6) беш ерине *къач,*

(7) яшлар ерине *йигит,*

(8) къавушмая – къавушмагъа,

*(9) Бир джигит де – Башкъа бир яш; «Отурынъыз къудалар»*ны – *Отурынъыз къудалар, – деп,*

(10) бу мысра: *Бир четте де бир йигитчик: «Обана»дан алдыра* шеклинде берильген;

(11) акъшамдан сонъ ерине *танъгъа якъын*; *джашны – яшны;*

(12) озю ерине *о яш,*

(13) шундай бир сёз ерине *шу бир сёзлер,*

(14) сонъки 4 мысранынъ бастырылгъан метинлерде шекли:

Гедженъ хайыр, Фатматтай! – деп, къарт апайлар чыкъалар,
Бу сёзлернен киев яшнынъ юрегини якъалар.
Намаз къылып, киев де о Фатматтайны корьгенде,
Дей юректен: Гедженъ хайыр, Фатма татай, менден де.»

(«Emel»де *Фатматтай – Fatma tatay* шеклинде берильген).

МЕНЛИК ДАВАСЫ

«Козьайдын» журналы.

Къолъязмада:

(1) къамыш– биринджи вариант : *арап.*

МИЯВКЪУШ

«Козьайдын», 1928, №36-37.

МЫРЫЛДЫ.

Къолъязмада:
(1) *няпмалы* – метинде: *не япмалы.*

НИШАНЛЫМА КЕТКЕНДЕ

Шемьи-заде Э. Мушаире // Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – С.8-10; Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С.149-152.

(1) Къолъязмадаки биринджи вариант: *бир къыш куню*, бастырылгъан вариант да бу сёзлернен башлана; *джолда* – бастырылгъан вариантта: *ёлда.*

Бастырылгъан вариантта:

(2) джерге ерине *ерге*; *джарыкъ – ярыкъ;*

(3) джетейим ерине *етейим*; *итен-сайтан – ийтен-сайтан* шеклинде берильген;

(4) джели ерине *ели*; къолъязмадаки бу мысранынъ биринджи вариантында ильк сёз – *окрюп;*

(5) къолъязмада:

къатты сёзюнинъ вариантлары – биринджи: *шыпыртып*; экинджи: *эпкин;*

(6) ишнинъ сонъу не боладжакъ – къолъязмада бу сёзлернинъ экинджи варианты: *ишнинъ неге тигеджегин*; бу экинджи вариант бастырылгъан метинде де ер алгъандыр;

(7) бастырылгъан вариантта: *джельнинъ* ерине *ельнинъ;*

(8) джукъа ерине *енгиль,*

(9) джарыгъы ерине *ярыгъы*; *кече* ерине *гедже;*

(10) джатайым джолда ерине *ятайым ёлда,*

(11) джол ерине *ёл,*

(12) бу мысра: *Не сырт белли, не куньбаты, не къыбла, не куньтувуш* шеклинде берильген;

(13) джер ерине *ер,*

(14) кетияткъан – кетеяткъан; *джолумман – ёлумман,*

(15) джолума – ёлума,

(16) бу мысранынъ къолъязмадаки экинджи варианты бастырылгъан метинде де ер алгъан; ялынъыз *джюректен* ерине эдебий тилимиздеки *юректен* шекли къулланылгъандыр:

Джюректен де, нишанлымны корьмек дерти ич нетмий.

Бастырылгъан метинде:

(17) джеллерге ерине *еллерге,*

(18) джолны ерине *ёлны,*
(19) джельмен ерине *ельмен,*
(20) джолнынъ – ёлнынъ,
(21) шекиге ерине *ерлерге,*
(22) джарыкъкъа ерине *ярыкъкъа,*
(23) джарыкъ – ярыкъ,
(24) джель – ель,
(25) кече – гедже.

НОГЪАЙНЫНЪ АДАГЪЫ

«Эдебият хрестоматиясы», Ташкент, 1971, С. 73-74.
Бастырылгъан метинде:
(1) *Менсит* ерине *бай бир,*
(2) *джюреги – юреги, айлана – дёне,*
(3) *тёгюле джерге – тюше,*
(4) джутмам – ютмам, эрмендир – эрдирим,
(5) борчкъа – борджгъа,
(6) сагъа – санъа,
(7) джюречигим – юречигим,
(8) элялым – эвлядым,
(9) кешке – кешге,
(10) тымып – тынып,
(11) десенъ – гъарип,
(12) халкъкъа – эльге,
(13) тирменчи – тирменджи, табыла – тапыла,
(14) табылса – тапылса,
(15) корьсем – кельсем,
(16) бу мысранынъ шекли: *Параход да якъынлап ете четке;*
(17) тигип – тикип
(18) бек джетер – етер,
(19) джетип – етип,
(20) эр кезни алекет этип – эр кесни зий-чув этип,
(21) Сонъки бейтнинъ шекли:
Дей: алдатып танърыны дерья
кечтим,
Энди алай адакътан вазгечтим.

ОЗЕН

«Ленин байрагъы», 1959, авг.27.
«Эдебият хрестоматиясы», Ташкент, 1971, С.71.
«Emel», 1976, №97, S.15.
Серлева янындаки язылар:

«Козьайдын», бир де «Козьайдын»да башкъа дюрлю»;
«Эшрефте бар».

Къолъязмадаки метин усттен чизильген.

«Ленин байрагъы» ве «Эдебият хрестоматиясы»нда бастырылгъан вариантта:

(1) *коп* ерине *чокъ,*

(2) *бек – пек; кечелер – геджелер*

(3) *башым* – вариант: *аркъам*

(4) *джюрелер – кезелер*

ОКСЮЗ БАЛА

Серлева янындаки язылар: «Балалара»; «Енъи дюнья»да басылды, 1925».

ОКЮНЧ

«Янъы дюнья», 2000, февр.5. («Миллет», 1918, январь 10 нусхасындан; неширге Н.Абдульваапов азырлады).

«Янъы дюнья»да бастырылгъан вариантта:

(1) огърашаман еринде *чекишемен*;

(2) бу мысра: *Ах, Мевлям! Бармекен мендай гъарип, мендай хакъир* шеклинде берильген;

(3) бу мысра: *Эвимде не унум бар, не май, не бир асым эт* шеклинде берильген;

(4) тувул ерине *дегиль*;

(5) яшамакъ ерине *джашамакъ*;

(6) бу сатыр: *Бирев корьсе къалтырай джюрегим, къызара бетим!* шеклиндедир;

(7) ара тапкъанда мен къачтым ерине *мен ара тапкъанда качтым,*

(8) эм дерт артты ерине *къасевет артты,*

(9) къанбурайтты ерине *къамбур этти,*

(10) бу сатыр: *Къайда барсам пешимден айрылмады – къувды джюрди* шеклинде;

(11) къутулмакъ – къуртулмакъ шеклинде,

(12) бу сатыр: *Мен де аркъадашларымдай арув окъугъан болсам* шеклинде;

(13) эм дынълар эди ерине *кечирир эди,*

(14) *ич кульмедим,*

(15) халкълар киби ерине *халкъдан бетер,*

(16) мойну ерине *бойну,*

(17) маймул ерине *маймун,*

(18) бу сатыр: *Джюрген джолларыма дерен-дерен эндек къазылды* шеклинде;

(19) шеэрде, койде, тавда, чёльде...,

(20) топлангъан ерине *джыйылгъан,*

(21) бу мысра: *Учюм, едим, отуз едим, мучелим берильмейджек* шеклинде;

(22) бу мысра: *Шай да меним хатырымны кимсе келип сорамай* шеклинде;

(23) тек бир риджам ерине *васиетим.*

ОЛАМАМ

Къолъязма, С.293-295; айны вариант къолъязманынъ дигер, сайылары косьтерильмеген 3 саифеде берильгендир, 4-нджы саифеде вариантнынъ метни тюбюнде Н. Челебиеванынъ къолуна аит бир де изаат бар:

«Рахметли агъачыгъым заман къурбаны олды, вакътындан эвель мезара кирди.

Шу язылан шиир Ипчи ичюн эди. Ипчи оны ич де чекмезди. Кендисининъ бир шейден хабери ёкъ, Тарханнынъ кольгесинде яшарды. Сонъра ойле бир юварланды, бизлерден чокъ бетер олды.

Анифе «Карт къыз»ы истей, онъа оны ёлладым. О да бизим заманымызда къызлар ичюн язылгъан шей. Шимдики къызлар эркек киби, истесе эвлене, истесе эвленмей.

Шиир язылгъан Ипчи ичюн. «Козьайдын»да бастырылгъан. Номер 8, 1928.»

ОНЪМАЗ БИКЕ

«Яш къуввет», 1927.

Къолъязмадаки метинде:

(1) джарты – биринджи вариант: *сюмексиз;*

(2) болур – биринджи вариант: *кесилир;*

(3) ботен – биринджи вариант: *артындан;*

(4) кескин бир къаве – биринджи вариант: *тютюнин, къавесин;*

(5) къавгъасыз – вариант: *дженксиз;*

(6) невбеттеки эки дёртлюк усттен чизильген ве олардан эвель *темам* сёзю язылгъандыр.

ОПЬКЕЛЕВ

Къолъязмада:

(1) Бундан сонъ кельген алтылыкъ силинген (С.213).

ОРАКЪ

Къолъязмада: Серлева янындаки язы: «Козьайдын»да башкъа дюрлю басылы»; шиирнинъ метни усттен чизильгендир.

ОШЕК

«Илери» 1927, № 8 (декабрь).

Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1971. – С.73-78 (Парча).

Э.Шемьи-заде тарафындан бастырылгъан парчада:

(1) *джашман* ерине *яшман,*

(2) *наслы* ерине *насыл,*

(3) *Зинеп* ерине *Зейнеп, наслы – насыл,*

(4) *богъан* ерине *болгъан, гуню – куню, теспи – тесби,*

(5) *джашын* ерине *яшын,*

(6) *къуджуры* ерине *худжуры,*

(7) *джашы* ерине *яшы,*

(8) *балтосын* ерине *пальтосын,*

(9) *ыстулгъа* ерине *стулгъа,*

(10) сёлентсенъ ерине *сёйленсенъ,*

(11) шиндиги ерине *шимдики,*

(12) таа ерине *даа,*

(13) бек ерине *пек,*

(14) *бек – пек; Сомсултан – Сёмсултан,*

(15) ярашмаз ерине *болмаз*; къолъязмада *ярашмаз* сёзю усттен чизилип, ашагъысында *болмаз* варианты язылгъандыр;

(16) Э.Шемьи-заде тарафындан бастырылгъан парча бу ерде бите; *къаршы* ерине *тюбюнде;*

(17) къызлар – вариант: *тотайлар,*

(18) джарыкъ – вариант: *темиз,*

(19) бу мысранынъ варианты:

Джуваш Фатма, серт Зоре, эпси мында...;

(20) дий сёзю сонъундан язылгъандыр,

(21) бир сёзю усттен чизильген.

ПАРЧА

(«Севда, хаял багъчасында...»)

Къолъязмада усттен чезильген.

ПАРЧА

(Ялы бою сеяхат хатыратындан)

(1) джырладыкъ–окъунышы шубэлидир; асыл шекли *х-рладыкъ.*

ПАРЧА

(19.10.1928, Саватка)

Къолъязмада бундан эвель кельген япракъ эксиктир (С.339-340). Бу саифенинъ башта бир къоюлгъан сайысы 341 олып, сонъундан 340-къа тюзетильгендир.

САЗАГЪАН

«Козьайдын»,1928, №36-37.

САРУШ АКЪАЙ

Къолъязмада:

Серлева янындаки язы: «Бала шиирлары».

(1) Бундан сонъ устюнден чизильген эки бейит бар:

Бир бала айтты: Бу акъай куньде иче, – деп, –
Онынъ омрю, куньлери шай кече, – деп.
Тёшек, ястыкъ, тёшеме – эпсин саткъан,
Шей питкен сонъ, богъаздан борчкъа баткъан;

(2) бундан сонъ устюнден чизильген бир бейит даа бар:

Уюмизде анай да сени беклей,
Ачувланып бизлерни пек котеклей.

САРУШНЫНЪ ЗЕВКЪЫ

Къолъязмада:

Бутюн бейитлер усттен чизильген ве серлева янында «эмиетсиз» сёзю язылгъан.

САФ КОЙЛЮ

«Яш кувvет», 1928, № 9.

(1) Шиирнинъ биринджи ады «Джуваш койлю».

(2) Къолъязмада бу дёртлюк усттен чизилип, ерине бойле бир вариант язылгъан:

Яшап кельген алтмышкъа бир саф койлю,
Темиз виджда́н, темиз сёз, темиз ойлу,
Уфакъ-тефек бир оджакъ хорандасын
Бесcледикче, чекишкен энли-бойлю.

(3) Чалышып не исе сёзлернинъ устюнде *«алай-булай»* вариантлы да берильген;

(4) джыйынгъа сёзю усттен чизилип, ерине *зевкъкъа* сёзю язылгъан;

(5) урувгъа сёзю усттен чизилип, ерине *тувгъан* язылгъандыр;

(6) *базаргъа* усттен чизилип, ерине *шеэрге* сёзю язылгъан;

(7) бу сатырнынъ къолъязмадаки башкъа варианты:

Буны эслеп, къач хырсыз беллеп алыр;

(8) умумен, сатырлар арасында бу дёртлюкнинъ даа бир варианты берильген:

Махсул сатып, парасын сайып алыр,
Явлыгъына бек тюйип, джепке салыр,
Чыкъар озю базаргъа шей алмагъа,
Буны корип къач хырсыз эслеп къалыр;

(9) *парасын* – биринджи вариант: *акъчасын*

(10) *аркъасындан* – биринджи вариант: *пешинден къалмай*

(11) шу сатырнынъ дигер варианты:

Пек къуванып чыкъарлар балачыкълар;

(12) *эп* – вариант: *тез-тез; чырмап* – вариант: *дёрт ягъын,*

(13) *бир шей тапмай* – биринджи вариант, *арба бом-бош;*

(14) *даа зор, даа харап* – вариант: *таа зорлу ал, таа харап;*

(15) бу дёртлюк усттен чизильген.

СЕВДИГИМНИНЪ КЪАБРИНДЕ

«Яш къуввет»,1927, №25.

Къолъязмада:

(1) вариант: *джанып-куйип, бир когетдай боламан,*

(2) *къулагъын* – вариант: *талагъын,*

(3) *берем де*– биринджи вариант: *беремен,*

(4) *джылай-джылай* –биринджи вариант: *мугъая да яваш*; экинджи вариант: *куяшыман къайтып.*

СЕЛИМ СОХТА

Буюк бир къач парчасы Э.Шемьи-заденинъ «Эс, татлы ель, талгъын-талгъын (Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында)» адлы макъалесинде бастырылгъандыр.– Шемьи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974. – С.43-50; Шемьи-заде Э. Эдебий ве танкъидий макъалелер.– Симферополь, 2000.– С.37-83.

Серлева янындаки язы: «Менсур»

Повестьнинъ башында адлары кечкен эскиден медреселерде окъутылгъан фен ве китапларгъа даир къырымлы Абдуррахман бин эль-Хаджадж Бари эфендининъ «Русие чаризми махкюмиетинде Къырым татарлары» адлы къолъязмасындан бир парча:

«Къырымда медресе тасилини битирип, «эфенди» унванины алгъан кимсе алим сайылып, медреселик укъукъыны къазанып, медресе ачмагъа, талебе (сокъта) топлап, арапча сарф ве диний илимлер окъутмагъа акълы эди. Бу алимлерге улема дер эдилер. ...

Медреседе окъулгъан дерслер бутюнси арапча эди. Башта арап фииллернинъ тюрлю мисаллери, сонъра тасрифлери, даа сонъра фииллернинъ учь, дёрт, беш арифли шекиллери, бундан сонъра сагълам ве иллетли фииллер эм оларнынъ иъляллары ве иляхри дёрт-беш йыл окъумакъ лязим (эмселе, бина, иззи, динкъуз*). Сонъра джумлелер, джерр** арифлери, джумлелернинъ тюрлюлери, арекенинъ эмиети, оларнынъ ролю – нахв – дёрт-беш окъумакъ лязим («Авамиль», «Джами»***). Сонъра «Ысам» деген китап бир къач окъулмасы лязим. Сонъра «Ходжа эдебият». Бу арада диний амель ичюн шеръий меселе китаплары олгъан «Халеби»****, «Дюрер»***** окъула. Булардан сонъ буюк дерслерден «Акъаид», «Усул», «Келям» – фельсефе илимлери. Эгер девамлы окъугъан анълайышлы сокъта олса, бутюн шу илимлерни менимсеп, медресени битирип эфенди олмакъ насип этсе, энъ аздан йигирми – йигирми беш йыл медреседе ятмакъ керек бола эди.»

И.Гаспринский адына Къырым Девлет
Къырымтатар китапханеси Архиви,
Б.Гъафаровнынъ фонду, 1-нджи джедвель,
22-нджи досья, варакълар: 145, 150.

1) *баб, саясет, иъляль, макъсуд, иззе, иля ахирии* – вариант: *самимасет;*

2) бу ерде сылтав ишарети булунса да, *джыйма* сёзюнинъ манасы анълатылмай;

3) бастырылгъан парчада: *Селимден* эвель: *Акъшамлыкъ софрагъа отурылгъанда* сёзлери къошулгъандыр,

4) *топлангъан,*

---

* Медреселерде къулланылгъан арап тили сарфы дерсликлерининъ къысымлары.

** Арап тили сарфында исимлерни кесрели (*/и/* сесинен) окъуткъан йигирми сёзден эр бири

*** «Джами» – I Мехмед Фатихнен язышкъан буюк иранлы мутасаввуф, мутефеккир ве алим шаири Молла Абдуррахман Джамининъ (1414 – 1492) огълу Зияуддин Юсуф ичюн язгъан «эль-Феваиду-з-зияийе фи шерхи-ль-кяфийе» адлы арап тилинде нахв китабы. Бу китап тюрклер арасында «Джами» яхут «Молла Джами» адынен мешур эди.

**** «Халеби» – Ибрахим бин Мухаммед бин Ибрахим Халеби (1461, Халеб – 1549, Истанбул) тарафындан язылгъан эсерлернинъ бири («Халеби-йи кебир», онынъ хулясасы олгъан «Халеби-йи сагъир» я да османлы девринде медреселерде окъутылгъаны белли – «Мультекъа-и эбхур»).

***** «Дюрер» – Ханефий мезхебининъ белли фикъх алими олгъан ве 1460 – 1480 (шу йылы вефат этти) сенелери арасында Османлы девлетинде шейху-ль-ислямлыкъ эткен Молла Мухаммед Хусрев эфендининъ шериатнынъ усул ве укюмлери меселелерине багъышлангъан «Дюрер ве гюрер» («Дюрерю-ль хуккям фи шерхи гюрери-ль-ахкям») адлы китабы.

5) *тютюн пандронлары,*

6) *Шеэрге кетмеге сыра кельгенде,*

7) *бирде-бир,*

8) *келип къалмазмекен,*

9) *бутюн беденинъ чымыр-чымыр этип, тенинде,*

10) *бир шей* – къолъязмадаки биринджи варианты: *ат* (ад),

11) *экенини,*

12) *севдалыкъ,*

13) *рус-япон дженки,*

14) бу ерде *энди* сёзю бар.

15) *дженктен,*

16) *сюрюштирмесинден де,*

17) *дуагъа – зикирге,*

18) *иляийлер айтылгъанда,*

19) *эшкъ,*

20) *Отар вакъуф,*

21) *эшиттик, эшиттик;*

22) *акърабалыгъы ёкъ, имам акъам,*

23) *Олла,*

24) *мерхум Куртмуранынъ,*

25) *Олла,*

26) *къыскъаякълыгъа,*

27) *Тек,*

28) *Олала менинъ сизге бек* – къолъязмадаки вариант: *Менинъ сизге ялынъыз бек,*

29) *трачлыгъымы,*

30) *эпсин, эпсин,*

31) *ады айтылгъанда,*

32) *Селим,*

33) *ярын,*

34) *о бир кунь,*

35) *чочайтырып,*

36) *чалт-чалт* сёзю ёкъ,

37) *бурькеп ятып, Мамбет имам недай хабер кетирир экен, раббим! – деп хаялгъа дала,*

38) *кельген,*

39) *къойны,*

40) *иляисини айтып,*

41) *тола,*

42) бу джумле ёкъ,

43) бу джумленинъ башы: *Отар вакъуфыман, Селим сохта окъугъан койнинъ арасы он вёрст къадар болгъанындан сохталар...,*

44) *усть-башларын,*
45) *сакъалы, сачы еткен, бир козю къара чулнен багълы,*
46) *бираз тыныш алалар,*
47) *баргъанджек,*
48) бу джумленинъ башы: *Салдат, догъма Агъай коюнинъ немселеринден болып, дженкте козьден, аякътан яраланып, инвалид болып коюне къайтаятакен. Селим сохта ве къудалар о ерден кочип,...;*
49) мында къолъязмада атыф (сноска) ишарети бар, лякин *аякъларынынъ бугъачыны джазмакъ* не дегени анълатылмай,
50) *тюнтип ташламагъайдылар,*
51) *тааджиплене эдилер,*
52) *пусюр* ерине *топал ве бир козьсиз,*
53) *Солдат, мусафир одасы алдына келип, шу ердеки,*
54) *етип,*
55) *той дуасына,*
56) *шашув ичинде,*
57) бу сёз ёкъ
58) *не ола биле?,*
59) *деп къчыргъаныны,*
60) *ашыкъа эди,*
61) *дженкте,*
62) *урушмасында,*
63) *Ольгендай болсам, Андрей...,*
64) *бизнинъ койге барып, меним апакъайыма...,*
65) *анасына берильмеси,*
66) *Къызчыкъ, талагъы къатып, джувура-джувура мектюпни ве бабасынынъ суретини алып барып анасына берди;*
67) *О, юткъунып-юткъунып джылап, бираз озюне кельген сонъ, эджелей берип;*
68) *... суаль идерим. Ве ене ол тарафта педерим, Темирша эфендие, чокъ-чокъ селямлар идуп, ал-хатыр шерифлерини истифсар идерек эллеринден оперим;*
69) *риджа,*
70) *Бу мектюпни джылап-джылап окъуп, сонъуна чыкъкъан сонъ, Момине, озюнинъ омюр ёлдашы Къуртмурат акъкъында, орус...;*
71) *...анълагъан Бекай сохта, ишни досту Селимге...*
72) *Отар вакъуфлы,*
73) *джувурып,*
74) *руху гъафиль Селим юрегине дешетли, къанлы бир ханджердай келип сапланды;*
75) бу сёз ёкъ

76) къавислер ичиндеки ачыкълама ёкъ

77) ... *не айткъаныны биле, арув этип анълап оламады,*

78) *Тек,*

79) *...сорагъанда , Бекайдан: «Бутюн мусафирлерге, Селими-Мелиминен...»,*

80) *Къурты,*

81) *Савмал алдым, къой савдым, май джыймадым, Моминем!*
Сюймезмедим мен сени, вай, дуймадым, Моминем!

82) *Даа бир саат эвель,*

83) *тюшюнджеге далгъан,*

84) *дженки,*

85) *акълыны ойнаткъанларгъа,*

86) *къурулгъан*

СОКЪУР КОЗЬДЕН СААДЕТ

«Козьайдын», 1928. №7.

«Эдебият хрестоматиясы».– Ташкент, 1971.– С.74-75.

«Emel», №97, С.19-20.

«Эдебият хрестоматиясы»ндаки метинде:

(1) олгъан ерине *болгъан,*

(2) *дегенден – дегенде,*

(3) *олгъан* ерине *болгъан,*

(4) *дюрлю – тюрлю,*

(5) *козюнен – козюмен,*

(6) *кечикмий – кечикмей; олгъан – болгъан,*

(7) *бичкенлер – пичкенлер,*

(8) къызынъ сорап озюнден – сорап къызнынъ озюнден,

(9) сав – сагъ; бу ракъамнен бельгиленген ве ондан сонъки мысранынъ ерлери озьара денъиштирильген.

СЫЧАН ВЕ МЫШЫКЪ

«Козьайдын», <1928>, № 38-39.

СЮМЕК

Къолъязмада:

Шиирнинъ бутюн бейитлери усттен чизильген ве серлеванынъ янында «эмиетсиз» сёзю язылгъан.

(1) *Акълы дерен, фикри ачыкъ* – вариант: *Акълы, фикри бек ачыкъ;*

(2) къолъязмада бу бейитнинъ даа бир варианты язылгъан:
Мыйыкъ мендай, торгъайдай, чач исе, ипекдай,
Къайыргъакъ да, чашым да тап кепекдай;

(3) *мендай эрге* – бириндджи вариант: *эр огълу эрге,*
(4) бириндджи вариант: *бир пишкен аш,*
(5) *кельсе* – бириндджи вариант: *болса.*

ТАКЪСИМ ДЕРСИ

«Эдебият хрестоматиясы», Ташкент, 1971, С.76.

Базы неширлерде бу шиир А.Кадри-заденинъ къалемине аит деп косьтерильсе де, биз онынъ Мемет Нузэт тарафындан язылгъанынынъ буюк ихтималы олгъаныны козьде тутып («Иляве» къысмында такъдим этильген Библиографияны бакъынъыз), бу китапкъа кирсетмеге къарар бердик. (Малюмат алмакъ ичюн бакъынъыз: И. Керимов (азырлагъан). А. Къадри-заденинъ аяты ве фаалиети иле багълы базы библиографик малюматлар (джедвель) // Йылдыз.– 1999.– № 3.– С. 152.).

ТЕК, МАГЪА КОРЮНМЕ.

«Козьайдын»

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъын-талгъын //Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент,1974.– С.70-71 (Иляве); Эдебий ве тенкъидий макъалелер.– Симферополь, 2000.– С.52-53.

Э.Шемьи-заде тарафындан бастырылгъан метинде:
(1) *джаш – яш,*
(2) *болгъан – олгъан,*
(3) *джашынынъ – яшынынъ,*
(4) джашман – яшнен,
(5) бу бейит ёкъ,
(6) *мурну – бурну,*
(7) *джюректен – юректен,*
(8) *болгъаныны – олгъаныны,*
(9) *юзлермен – юзлернен,*
(10) *сёзлермен – сёзлернен,*
(11) *бек – пек,*
(12) *тёгеджек – тёкеджек,*
(13) *джашлар джавлыкъ – яшлар явлыкъ,*
(14) *джемиш – емиш,*
(15) *джашны – яшны,*
(16) *текбирлермен – текбирлернен,*
(17) *джашман – яшман; джангъыз – янъгъыз,*
(18) джашнынъ – яшнынъ.

ТЕК ОКЪУ!

«Козьайдын» журналы, 1927, № 2 (ноябрь).

«1925, август 25-те экскурсия иле Кучюк Озенни зияретимизде язылгъан эди» (М.Нузэтнинъ изааты).

ТЕНБИХ

«Яш къуввет», 1928.

Серлева янындаки язы: «Койлюлере!»

ТИЛЕНДЖИ КЪАРТ

«Енъи дюнья», 1925, № 51.

Э.Шемьи-заде. Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974.– С.60-61.

1974 с. бастырылгъан метинде:

(1) *джолунда* ерине *ёлунда,*

(2) *тостукъай – тостукъайы,*

(3) *джюректен – юректен,*

(4) *сакъал – къоллар, кесюв – макъас;*

(5) *къыян – къуян,*

(6) *джелимен – елимен,*

(7) *джашлангъан – яшлангъан,*

(8) *бек – пек,*

(9) *джашлыгъында бек – яшлыгъында пек,*

(10) *эпси – энди,*

(11) *Аллаһымнынъ – худайымнынъ,*

(12) «Тенбих» ёкъ.

ТОСУН БАЙ

«Илери», 1927, №2(13), март, С.70-72.

«Йылдыз»,1996, №1, С.58-61 (неширге Ш. Юнусов азырлады).

«Йылдыз»даки метинде:

(1) *къораз* ерине *хораз,*

(2) *алай* сёзю *кягъыт* сёзюнинъ огюнде келе,

(3) *янъгъыз тек – ялынъыз бир,*

(4) *ачнынъ* ерине *ачны*

(5) бу мысра: *Арувлыкъта тап биревиси тап мелекдай* шеклиндедир;

(6) турса да гомелктай ерине *джурьсе де комелекдай,*

(7) чакъса ерине *чыкъса,*

(8) бу мысра ёкъ,

(9) бу мысранынъ къолъязмадаки биринджи варианты: *Лякин бай бек садыкъ озь шерфесине*, «Йылдыз»даки метинде бу сёзлернинъ Аметке аитлиги косьтерильмеди;

(10) бу мысра Меметнинъ сёзлери оларакъ косьтерильген,

(11) юкъарыдаки дёрт сатыр «Йылдыз»да шу шекильдедир:
Мемет:
Эсленмий коп вакъытлар джурип де о,
Бирден-бирге къатып пек бай болды шу?;
(12) койлю ерине *ачны; бек – пек,*
(13) *джол – ёл,*
(14) *сонъгъы – сонъки,*
(15) бек – пек; шей сёзю ёкъ;
(16) къымыраша ерине *къоймыр аша,*
(17) сен де ер тап – къолъязмадаки биринджи вариант: *тап ер де, кель;*
(18) чыр-чыплакъ ерине *бир ерде,*
(19) боса ерине *болса,*
(20) тюкянлар ерине *дюкянлар,*
(21) бир шимаргъа ерине *бир ишмаргъа;*
(22) зу-чув ерине *зий-чув; орепкише* сёзюнинъ янында атыф ишарети олса да, ашагъында ачыкъламасы ёкътыр;
(23) *куротта – курортта,*
(24) *сыгъылмай – сыкъылмай,*
(25) къолъязмадаки вариант: *башында*
(26) *чачлы – сачлы,*
(27) *унта – унута,*
(28) *оля – онъа,*
(29) *туйып – тоюп,*
(30) къолязмаздаки биринджи вариант:
Мен беллмесем, ичте де этмез кедер.
Къачан ким, о, къоджасын джандан сюе,
Дер: «Темиз бир инсангъа джукъмаз куе».
(31) Шу ерде къолъязмада сонъундан усттен чизилген «II» ракъамы къоюлгъандыр;
(32) дюме-тюз ерине *долматуз,*
(33) *гунь – кунь; тиятр – театр; иллизьён – иллюзион;*
(34) *гонълю – конълю,*
(35) кире ерине *келе,*
(36) бикеси ерине *шерфеси,*
(37) заваллы ерине *джатышып,*
(38) Неге, ничюн сен шайтип ерине *Нечюн шайтип сен бутюн;*
(39) маршкенъмен ерине *маруськанъман,*
(40) Бай: – Бай: (урсенип),
(41) Бике: ерине *Шерфе:*,
(42) менинъ – меним; къолязмада: *сен* – биринджи варианты: *шимди.*
(43) эки – яки; къолязмадаки биринджи вариант:

Бике: Сенде ич де къалмагъан намус, ая,
Эки бетинъ чим къатты мермер къая...

«Йылдыз»да бундан сонъки, шерфенинъ сонъ сёзлерине къадар кельген къысым шу шекильде берильген:

Энди менмен къатип кунь этерсинъ шу?
Тюбюнде бир башыма джетерсин сен!...
Ондан яхшы кет озюнъ ойнашынъа.
Бай: Кимлер себеп болды бу козьяшынъа,
Алла джойтсын айткъанны ер юзюнден,
Быкътым артыкъ, усандым эль сёзюнден,
Сенден башкъа бир сюйсем, динъле сёзюм,
Тюшсин джерге тыгъырып эки козюм.
Шерфе: Инанмам, ич инанмам! Сен дертлисинъ!..

(44) *Шерфе (бакъырып джылап)* ерине *Бай (шашырып, тили тайып).*

ТЮРКЮЛИ НАМАЗ

Эдебият хрестоматиясы.– Ташкент, 1971.– С.75-76.

Къолъязмада ёкъ.

ТЫРЫШКЪАКЪЛЫКЪ

Къолъязмада шиир адынынъ биринджи варианты «Тырышкъан мырза»; серлеванынъ сол тарафында «Кульгю болюги» язысы бар.

УЗЮЛЬГЕН ЧЕЧЕК

«Яш къуввет», 1927, № 42 (311).

Э.Шемьи-заде. Эс татлы ель, талгъын, талгъын... (Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында) // Эдебий ве тенкъидий макъалелер.– Симферополь, 2000.– С.54. («Яш къуввет» газетасынынъ варианты).

Бастырылгъан метинде:

(1) айт сырынъы ерине *ач сырынъны,*

(2) мысранынъ варианты: *Огърадынъмы сен де ёкъса асед деген вебагъа;*

(3) тувдынъ – догъдынъ, ольдинъ – осьтинъ;

(4) ачылып къувнамаз бурун – ачылып бир къуванмадынъ; къолъязмада: *къувнамаз бурун* – экинджи вариант: *къувнамадан;*

(5) бу мысранынъ шекли:

Оськенеринъ чёп-чёп, чёплик джыйып къалгъан къокъмеди?;

къолъязмада: *ташлыкъ* сёзюнден сонъ башта *чым* сёзю язылды, сонъра усттен чизильген;

(6) бу мысранынъ шекли:

Этрафынъда ёкъса куньджи сасыкъ отлар чокъмеди?
(7) бу бейитнинъ шекли:
Ёкъса ерге баш эгмейип, озь эркинъе осьтинъми?
Къокъунънен о сасыкъларнынъ ёлларыны кестинъми?
Къолъязмада: биринджи мысрадаки *кейфинъе* сёзюнден сонъ *шай* сёзю, экинджи мысрадаки *чечеклернинъ* сёзюнден сонъ *эпсин* сёзю ве *джолун* сёзюнден сонъ *коп* сёзю язылгъандыр (вариантлар);
(8) бу мысранынъ варианты:
Къаплап алып эр ерин'ъи фидан бити, къонузлар;
(9) коре къалып джеттилерми ерине *аседликнен еттилерми;*
къолъязмада *заваллы* сёзюнден сонъ *о* сёзю язылгъан (вариант);
(10) бу мысранынъ шекли:
Олар сени чекамазлар, бакъмазлар ич яшынъа...;
(11) бу бейитте: *Табиаттыр! Эр шей дюльберликмен* ерине: *Табиатта эр дюльбер шай, даим;*
(12) Мен де дермен: Эй гъарипчик! ерине: *Бу муитте, эй гъарибим, ...*

УЧУН ДОСТ

Къолъязмада:
(1) юкъарыдаки дёрт бейит усттен чизильген;
(2) *копек* – биринджи вариант *итнинъ.*

ФЕРИДЕ АПТЕ

«Козьайдын», №36-37.
«Тувгъан эдебият. IV-VII сыныфлар ичюн», Ташкент, 1976, С. 151-156.
Бастырылгъан метинде:
(1) *ува (ова) – джылгъа, дере* («Тувгъан эдебият»таки изаат);
(2) *дагъа – дагъгъа* шеклинде берильген;
(3) бы мысранынъ шекли: *Азав беттен аджджы еллер эскенде*;
(4) *кусеркен – куськенде,*
(5) *чектиги чокъ зорлугъа* ерине *чеккен хорлукъ, зорлукъкъа,*
(6) *бурлугъа – бурлыкъа; бурлыкъмакъ – ачлыкътан, ёргъунлыкътан,такъатсызланып юкъугъа кирмек* («Тувгъан эдебият»таки изаат);
(7) *гунь – кунь,*
(8) *оны* ерине *огълун,*
(9) *якъар* ерине *якъыт,*
(10) *ёкъсуллыкътан – ёкъсуллыкъкъа,*
(11) бу мысранынъ шекли:
Дей: – якъар ёкъ, сувукъ, мен не этейим;

(12) *вер маджары* ерине *бер араба; гидейим – кетейим*;
(13) *къарлара – къарларгъа* шеклинде берильген,
(14) *къусан – къускъан; рузгярлара – рузгярларгъа;*
(15) *дюрлю къушларын – тюрлю къушларнынъ,*
(16) *байгъушларын – байгъушларнынъ*
(17) бу мысры: *Не япарым бу алымнен мен къышта* шеклиндерир;
(18) *вердим – бердим,*
(19) *эм – ве,*
(20) *вер маджары – бер маджары; гидейим – кетейим;*
(21) *дюрлю – тюрлю; идейим – этейим;*

Эсердеки дигер денъишмелери де бу характериндедир, яни *вер–бер, кет – гит*, тюшюм келиши аффиксы *-ы/-и* ерине *-ны/-ни*; догърултув келиши аффиксы *-а/-е* ерине *-гъа, -къа (-ге, -ке)* ве илх.;

(22) *къарыйым* ерине *тул къары*,
(23) бу мысранынъ шекли: *Къысметимни намусымнен арайым*
(24) *нас олур* ерине *не япар*
(25) *гидип* ерине *къайтып*
(26) *манънайына – манълайына*,
(27) *йыгъын* ерине *агъач*,
(28) *къояркен – къойгъанда*,
(29) *дуяркен – дуйгъанда*,
(30) *булды* ерине *сёзли*,
(31) *одун йыгъды* ерине *агъач джыйды*,
(32) *маджарыны – арабаны,*
(33) *нефес* ерине *тыныш*,
(34) *огюзлер гочмеди – огюзлери юрмеди,*
(35) *ёкъты якъында о ерде – ёкъ о якын арада ич,*
(36) *булут ардындан* ерине *къыскъа куньде*,
(37) *халкътан гизли* ерине *олип-талып*,
(38) *къара, яман – яман, къара,*
(39) *къышлыкъ – къыбла,*
(40) *эвде – эви; къарын – къарны;*
(41) *дёрт* ерине *он*,
(42) *гъарип* ерине *догъру*,
(43) бу мысра: *Дей зенгинге: – Бакъ бу кунни, вакъытны*! Шеклиндедир;

(44) Бу ерде къолъязмадаки вариант бите. Саифенинъ сонъуда: «Девамы «Козьайдында» язысы бар.

(45) Бу сатырдан башлангъан къысым «Тувгъан эдебият»тан олгъаны киби алынгъандыр.

ХАКЪ РАХМЕТ ЭЙЛЕСИН

Шемьи-заде Э. Эс татлы ель, талгъын,талгъын //Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974.– С.13-14; Эдебий ве тенкъидий макъалелер.– Симферополь, 2000.– С.154-155.(Бу ерде шиирнинъ ады «Акъ рахмет эйлесин» шеклинде берильгендир – *Н.С.)*

Бастырылъан метин, тили эдебий нормаларгъа кетирильмек сурети иле редактирленгендир. Онынъ къолъязмадаки метинге коре дигер фаркълылыкълары:

(1) алдырып ерине *чагъыртып,*

(2) кечти шимди ерине *кечкен эди.*

ХАСТА ДЖАШНЫНЪ ТИЛЕГИ

Серлева янында «Ильхам бере» язысы бар.

Къолъязмада:

(1) *Къызларнынъ гуль тергенин* – вариант: *тракторлар баразна котергенин,*

(2) бу мысранынъ варианты бар:

Дуртулдашып халкъын чёльде шашып (?) джюргенлерин корьмек зевкъы;

(3) ойнап – биринджи вариант: *шырылдап*; *тыныкъ* – биринджи вариант: *сыдыргъы*;

(4) бу мысранынъ варианты: *Чичеклерден къызлар тадж орьгенлерни корьмек зевкъы;*

(5) *тефречликке (тефречлиге)* – биринджи вариант: *тефречке,*

(6) бу мысранынъ варианты: *Кой яшлары майыста чалгъы алып*;

(7) *эккеним* – вариант: *эгювни,*

(8) толып джаткъанын – вариант: *бек толгъанын*;

(9) бу мысранынъ варианты: *Чёллер бошап, сачувлар башлангъанын*;

(10) *джавунлар джавып* – вариант: *коллектифнен,*

(11) *кой* – биринджи вариант: *койде*

(12) бу эки мысра устген чизильген; сонъки мысранынъ варианты: *Сыджакъ эвде отурып, корьмек зевкъы.*

ХЫДЫРЛЕЗ ТЮРКЮСИ

«Яш къуввет», 1927, №30.

ЧОБАН АКЪАЙ

Серлева янындаки язы: «Одабаша верильди» (С.41).

(1) *Сазагъанлы* – биринджи вариант: *джерни ойнаткъан о...*

ЧОРАНЫНЪ ПЕШМАНЛЫГЪЫ

«Миллет», 1917, № 26.

Шемьи-заде. Омюр ве яратыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – С.71-73. (метинде: Ташкент, 1974).

Нузэт Мемет. Чоранынъ пешманы. / Арапча языдан И.Отар чевирди // Йылдыз.– 1995.– № 2.– С.8-9 (метинде Йылдыз, 1995).

(1) Саруш ерине *сархош* (Ташкент, 1974), *саргъуш* (Йылдыз, 1995); *къаранлыкъта* ерине *аралыкъта* (Йылдыз, 1995);

Къолъязманынъ 9-нджы саифеде 1-дёртлюкнинъ даа бир вариантанда – *сархош* шекли де бар.

(2) темизленген ерине *бек кирленген* (Йылдыз, 1995);

(3) Аджыгъандан сыджакъ бир ерге серген (Йылдыз,1995),

(4) ерим ерине *мучем* (Йылдыз, 1995),

(5) устьте урба ерине *аркъада чекмен* (Йылдыз, 1995),

(6) къайда экеним ерине *къайдалыгъым* (Ташкент, 1974),

(7) саруш ерине *сархош* (Ташкент, 1974), *саргъуш* (Йылдыз, 1995),

(8) къолум сынгъан ерине *къол пертильген* (Ташкент, 1974), *къолум чыкъкъан* (Йылдыз, 1995),

(9) чаташкъаман ерине *саташкъанман* (Ташкент, 1974), *джанашкъаман* (Йылдыз, 1995),

(10) аман достлар ерине *аман, я Рабб!* (Йылдыз, 1995),

(11) гуньдюз ерине *куньдюз* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995); *сарушлыкъ* ерине *сархошлыкъ* (Ташкент, 1974), *саргъушлыкъ* (Йылдыз, 1995),

(12) питирдим ерине *битирдим* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995); *болгъан* ерине *олгъан* (Йылдыз, 1995),

(13) сюзеклий ерине *сюзекли* (Ташкент, 1974),

(14) тёр ерине *тюр* (Ташкент, 1974), *тур* (Йылдыз, 1995),

(15) джакъмагъа ерине *якъмагъа* (Ташкент, 1974),

(16) кече ерине *гедже* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995),

(17) къызыма ерине *къызымны* (Йылдыз, 1995),

(18) ургъаман ерине *ургъанман* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995),

(19) толдургъаман ерине *толдургъанман* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995),

(20) джалбаришкъанлар ерине *ялварышкъанлар* (Ташкент, 1974),

(21) талдыргъаман ерине *талдыргъанман* (Ташкент, 1974),

(22) болсун ерине *олсун* (Йылдыз, 1995); *базгечтим* ерине *вазгечтим* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995); *джетер* ерине *етер* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995);

(23) шей ерине *ший* (Йылдыз, 1995),

(24) джезин ерине *джиэзин* (Ташкент, 1974), *джийизин* (Йылдыз, 1995); *джокъ* ерине *ёкъ* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995),

(*25*) *о балларнынъ* ерине *балаларнынъ* (Ташкент, 1974); *козь джашы* ерине *козь яшы* (Ташкент, 1974; Йылдыз, 1995),

(26) Бу тарих Э.Шемьи-заде тарафындан косьтерильгендир.

ДЖИН СОФРАСЫ

«Яш къуввет», 1927, майыс.

Къолъязмада:

(*1*) *уйден* – биринджи вариант: *джамиге;*

(2) бу эки мысранынъ биринджи варианты:

Яваш ачып къапуны, къыйыгъындан:

Корип бир топ алтынны, козю джалкъ эте;

(*3*) *дамсыз-тузсуз* – биринджи вариант: *къуванчындан;*

(4) бу эки мысранынъ биринджи варианты:

Къач писминна, бер Алла, деп алтынны,

Алмакъ ичюн таягъын диверге сюер.

(*5*) *къолларын* – вариант: *къучакъ;*

(*6*) *акъыта* – вариант: *тиге;*

(*7*) *тюшюнип озь башына* – биринджи вариант: *иркилип, токъунмай, тюртмий;*

(*8*) вариант: *Дей: ахиретте джувукъман эп бир мезаргъа;*

(9) *ёкъ бир* – биринджи вариант: *корюнмий;*

(10) *онынъ* – биринджи вариант: *гъарипнинъ;*

(11) шу мысранынъ биринджи варианты:

Молла къоркъып тартыла ортадан четке;

(12) мысранынъ биринджи варианты:

Молла, къатсин заваллы, ортагъа чыгъа;

(13) бу дёртлюктен сонъ 2 дёртлюк эксиктир, яни бу дёртлюкнинъ ракъамы 14 олгъаны алда, невбеттеки 17 ракъамлы;

(14) биринджи вариант: *Келе джинлер кене де пешинден къалмай;*

(15) *баштан* – биринджи вариант: *котерип;*

(16) бу мысранынъ вариантлары:

а) *Молла къалын къушагъын чечип ала,*

б) *Молла бельден къушагъын чечип ала;*

(17) бу мысранынъ биринджи варианты:

Шерефеге байлап, бир учун саркъытып сала;

(18) *джин тайфасы* – биринджи вариант: *джинлер;*

(19) *тутып* – биринджи вариант: *джапышып; саркъып – салланып;*

(20) *байгъуш* – биринджи вариант: *джуббели;*

(21) *халкътан* – биринджи вариант: *эр кестен.*

ДЖУТУКЪ

Къолъязмада:

Серлеванынъ янында «джибердим» сёзю язылгъандыр.

(1) Юкъарыдаки 8 бейит 1998 с. «Йылдыз» меджмуасында «Хатырлап оласызмы?» рубрикасында Н. Гъафарова тарафындан муэллифи косьтерильмейип ве 4 дёртлюк шеклинде бастырылды (№2, С. 157). Балалыкъта эзберленип алынгъан бу вариант къолъязмадаки метинден баягъы фаркъ эте.

ШАИРНИНЪ УЙКЪУСЫ

«Илери», 1927, № 13.

Шемьи-заде Э. Эс, татлы ель, талгъан-талгъан (Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкында) // Омюр ве яратыджылыкъ.– Ташкент, 1974.– С.58-59 (Иляве); Шемьи-заде. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С.65-66.

«Йылдыз», 1995, № 5-6, С.31-32 (Неширге Ш. Юнусов азырлады); шиирнинъ бир парчасы «Ленин байрагъы»нда (1959, авг.27) ве «Эдебият хрестоматиясы»нда (Ташкент, 1971, С.73) «Бир левха» серлевасы алтында бастырылгъандыр.

(1) Къолъязмадаки биринджи вариант: *кузь акъшамы...*; «Йылдыз»да («Илери»ден алынып) бастырылгъан метинде: *яз акъшамы* ерине *акъшамдан сонъ;*

(2) «Йылдыз»да: *Денъиз дюльбер бир къызчыкъдай* ерине *Денъиз масум бир дюльбердай...*;

(3) Э.Шемьи-заденинъ неширинде*: дизлерине* сёзю *тизлерине* шеклинде берильген;

(4) Э.Шемьи-заделе шу бейитнинъ биринджи мысрасы берильмеди;

(5) куньтувуштан – къолъязмадаки экинджи вариант: *булут артындан*; «Йылдыз»да: *Яваш чыгъып куньтувуштан* ерине *Чыкъып явааш ятагъындан*; Э.Шемьи-заделе *чыгъып* ерине *чыкъып;*

(6) Э.Шемьи-заделе ве «Йылдыз»да: *тап* ерине *бир;*

(7) кене де анда: *бек – пек* шеклиндедир; къолъязмада: *дерсин ки* сёзюнинъ биринджи варинанты: *санарсынъ;*

(8) ишбу ракъамнен къайд этильген эки бейит усттен чизильген ве «Йылдыз»даки вариантта ер алмагъан; Э.Шемьи-заделе бу бейитлер бар ве оларда *ястангъанлар* сёзю *яслангъанлар* ве *кобюгине* сёзю *копюгине* шеклинде берильгендирлер;

(9) бу бейит де усттен чизильген ве неширлерде ер алмады;

(10) «Йылдыз»да *бир яш шаир* ерине *бу яш шаир;*

(11) бу мысра «Йылдыз»да ёкъ;

(12) олюдай – «Йылдыз»да: *улудай;*

(13) «Йылдыз»да *далып* ерине *далгъан;*

(14) ер юзюнде – къолъязмадаки биринджи вариант: *орталыкъта;*

(15) гъам-кедерни – къолъязмадаки экинджи вариант: *дюнья къаарин.*

ШАР САТКЪАН БАЛА

«Козьайдын», 1928, №36-37.

ЭПИНЪИЗГЕ

Къолъязмада:

Серлеванынъ янындаки язы: «Куплет сомалакъ».

(1) Акъ (*беяз* манада) – вариант: *акъ* (инсан акъкъы, иш къаршылыгъы) – арабий языда *хакъ* шеклинде язылгъан;

(2) ич бир шей – биринджи вариант: *бир шеки,*

(3) бильгини эп – вариант: *бильги унерни,*

(4) бильгиден ич де чакъмай, – биринджи вариант: *бильгининъ янындан отьмей*

(5) бу дёртлюкнинъ сонъ эки мысранынъ экинджи варианты:

Ява-а-аш басып, койлюге бир четчиктен:

– Абур-чубур ёкъмы, – деп сорагъанлар.

ЭЧКИЧИК

Шемьи-заде. Эс, татлы ель, талгъын, талгъын... (Мемет Нузэтнинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында. Омюр ве ярытыджылыкъ. – Ташкент, 1974. – С.76-78 (Иляве) // Шемьи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь, 2000. – С.63-65.

Бастырылгъан метинде:

(1) джол ерине *ёл,*

(2) айны

(3) бакъыра – багъыра,

(4) чакъыра – чагъыра,

(5) джанамыз – янамыз.

ЯЗДА

«Яш къуввет», 1927, майыс.

Серлеванынъ янында: «Балаларгъа» язысы бар.

МУНДЕРИДЖЕ

Корюльген хаталар

№	Бастырылгъан шекиль	Метиндеки ери	Догъру шекиль
1	дюньбакъышларыны	С.8, 1-сатыр	дюньябакъышларыны
2	уйсун	С.107, 1-сатыр	ойсун
3	куъозуларым	С.152, 19-сатыр	къозуларым
4	динълемекъ	С.181, къулакъ салмакъ	динълемек
5	сыфатфииль	С.193, 2-мадде	алфииль

Айдаргъазы кою. Мемет Нузэт къыз къардашлары Сале (солдан экинджи), Анифе (солдан учюнджи) ве къардашларынынъ достлары иле. Тахминен 1915-16 йыллар.

Мемет Нузэтнинъ тою. 1917-1918й.й. Къызлар джыйыны Арт сырада солдан биринджи Афизе къардашы, дёртюнджи Мерьем, алтынджысы-Анифе къардашлары, отургъанлар – эмдже, ала, тизе ве дайы къызлары.

Мемет Нузэт, (солдан) Анифе, Афизе, Сале. Айдаргъазы. Тахминен 1917-18 йыллар.

М. Нузэтнинъ къардашлары (солдан): Афизе ве Мерьем.

М. Нузетнинъ къорантасы – къардашлары ве аналыгъы. Солдан: къардашлары Афизе, Сале, ортада аналыгъы Ава-шерфе, къучагъында кичкене бала къардашы Кемал, Нурие (я да Шефикъа), Мерьем (къадри-заде), аякъ устюнде Анифе (Озенбашлы).

М. Нузэт биринджи омюр аркъадашы Фера ханым ве биринджи эвляды Нихаль иле.

Бу фотосуретнинъ артында М. Нузэтнинъ элинен арап уруфатында «Джанымдан даа севдигим Абдурахман Рахми ве къардашым Мерьемге бир хатре олмакъ узре такъдим олунмыш. Мемэт Нузет. 11/II-1920 с. Кезлев» деп язылгъан.

Бу ресимнинъ тюбюне «Айдаргъазы» деп язылгъан, сагъдан биринджи Мемет Нузэт. 20-нджи йылларнынъ башлары.

М. Нузэт Кезлевде бабасы Шейх-ислям Челебининъ эви къаршысында. 1918-20 й.й.

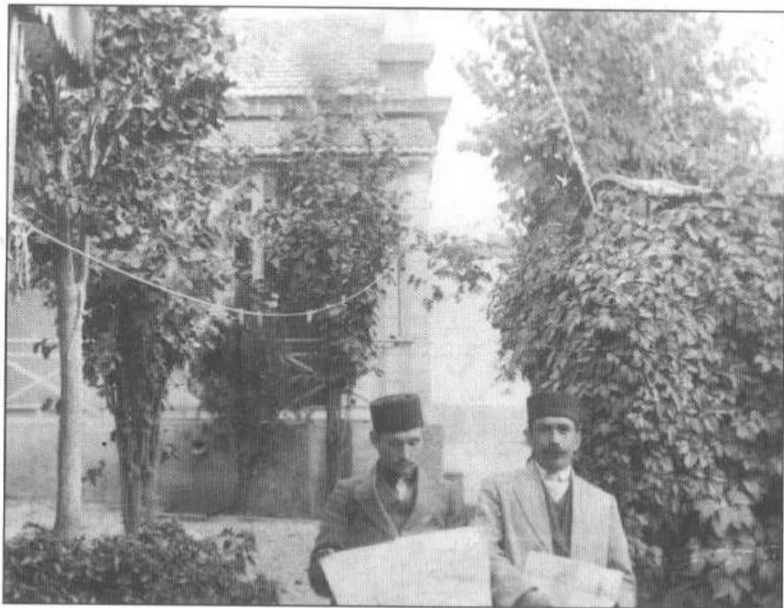

Абляким Исмет ве Мемет Нузэт (сагъда) 1921 с.

«Бу ресим тюбюне «Aqjar Rajjonь Jenь elifba dostlarь cemijjetьnьn birinci sijezdь 26-27 IV 28»деп язылгъан. Солдан 4-нджи (къолы ченгесинде) Мемет Нузэт. Къалгъан кишилерни бильгенлер олса, бизге язып бильдирсинлер. *(Муарр.)*

Мерзие ханым 32 яшында олгъанда (1933 с.)

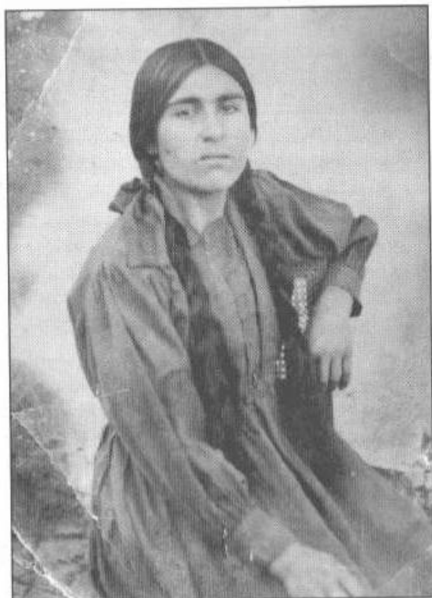

Пирае-Къадри-заде анасы Мерьем ханымнен – Мемет Нузэтнинъ догъмуш къардашы (1963 с.)

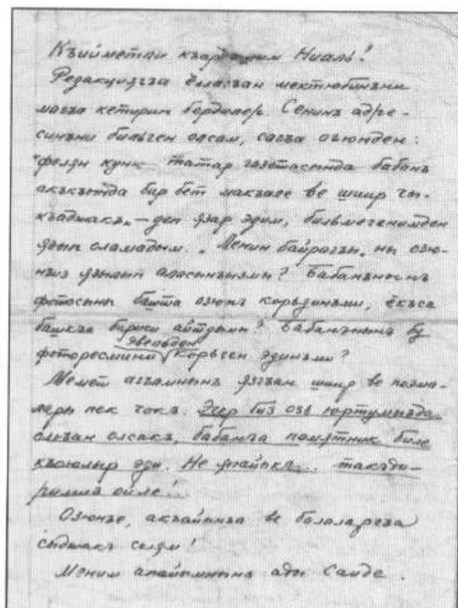

Къыйметли къардашым Нихаль!
Редакциягъа ёллагъан мектюбимни
магъа кетирип бердилер. Сенинъ адре-
сини бильген олсам, санъа озюмден:
"фелян куню "Татар газетасында" бабанъ
акъкъында бир бет макъале ве шиир чы-
къаджакъ",— деп язар эдим, бильмегенимден
язып оламадым. Менин байрагъым, ну озю-
нъиз узанып аласынъызмы? Бабанънынъ
фотосыны башта озюнъ корьдинъми, ёкъса
башкъа бириси айтырмы? Бабанънынъ бу
фоторесмини эвельден корьген эдинъми?
Мемет агъаманынъ язгъан шиир ве поэма-
лары пек чокъ. Эгер биз озь юртумызда
олгъан олсакъ, бабанъа памятник биле
къоюлыр эди. Не япайыкъ... такъди-
римиз бойле!
Озюнъе, акъайынъа ве балаларгъа
сёйлемекъ селям!
Меним анайымынъ ады Саиде.

Э. Шемьи-заде мектюбининъ факсимилеси

М. Нузэтнинъ къызы Нихаль ханымнынъ къорантасы: Ортада омюр аркъадашы Мемет, эки янда келинлери Анифе ве Сейяре. Аякъ устюнде сагъда Сейтали, солда – Нузет ве Сафие (Нихальнинъ учь баласы. Сафиенинъ янында Дилявер киев. Къалгъанлары торунлар.

МЕМЕТ НУЗЭТ

КЪЫРЫМНЫНЪ ЧЁЛЬ АЯТЫНДАН

САЙЛАМА
ЭСЕРЛЕР
ДЖЫЙЫНТЫГЪЫ

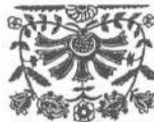

Рессам
З. ТРАСИНОВА

Бедиий муаррир
А.В. Иванченко

Техникий муаррир
М.А. Усеинов

БАЛ

Басмаханеге берильди 01.11. 2002.
Басмагъа мусааде олунды 28.03. 2003.
Бичими 84х108 1/32.
Antiqua гарнитурасы. Джеми 1000 нусха.

«ДОЛЯ» нешрияты
95022, Къырым Мухтар Джумхуриети, Симферополь ш.,
Виноградная сокъагъы, 22 e-mail: vbasyrov@mail.ru
ДК № 343, 23.02. 2001.

71 № сымарыш

«Днепропетровская книжная типография» нешриятынынъ басмаханесинде басылды
Днепропетровск, ш. Горький сокъагъы, 20

МЕМЕТ НУЗЭТ КЪЫРЫМНЫНЪ ЧЁЛЬ АЯТЫНДАН

"ДОЛЯ" нешрияты